

TÍMARIT Félagsráðgjafa

www.felagsradgjof.is

1. TBL. 6. ÁRGANGUR

2
0
1
2

5

Börn og
fangelsisrefsing

42

Tæling
á Netinu

46

Hefur
hrunið aukið
félagslegan
jöfnuð?

Fagráð Tímarits félagsráðgjafa

Nafn

Erlent/alþjóðlegt samstarf	Anni Haugen
Barnavernd	Dóra Júlíussen
Fjölmenning	Edda Ólafsdóttir
Fjölskylduráðgjöf	Elísabet Berta Bjarnadóttir
Stjórnun	Ella Kristín Karlsdóttir
Siðfræði	Erla Þórðardóttir
Fjölmenning	Guðbjörg Ottósdóttir
Skólafélagsráðgjöf	Guðrún Sederholm
Sjálfstætt starfandi	Hanna Lára Steinsson
Siðfræði	Helga Sól Ólafsdóttir
Sjálfstætt starfandi	Helga Þórðardóttir
Menntun, sérhæfing og fagþróun	Hervör Alma Árnadóttir
Félags- og velferðarþjónusta	Hildur Bergsdóttir
Skólafélagsráðgjöf	Hjördís Árnadóttir
Heilbrigðisvið	Inga María Vilhjálmisdóttir
Réttarfélagaráðgjöf	Íris Eik Ólafsdóttir
Áfengis- og vímuefnasvið	Jóna Margrét Ólafsdóttir
Fjölskylduráðgjöf	Karl Marinósson
Stjórnun	Kristján Sturluson
Fötlunarsvið	María Jónsdóttir
Erlent/alþjóðlegt samstarf	Ragna Guðbrandsdóttir
Félags- og velferðarþjónusta	Rannveig Einarsdóttir
Heilbrigðisvið	Sigurlaug Hauksdóttir
Réttarfélagaráðgjöf	Snjólaug Birgisdóttir
Endurhæfing	Sverrir Óskarsson
Áfengis – og vímuefni	Þórarinn Þórsson
Menntun, sérhæfing og fagþróun	Þórhildur Egilsdóttir

Móttaka efnis

Heimilt er að senda inn efni til birtingar í *Tímarit félagsráðgjafa* á hvað tíma sem er, en síðasti skiladagur efnis fyrir næsta tölublað er 15. október.

TIL HÖFUNDA

Greinar og annað efni skal sent á rafrænu formi til ritstjóra Sigrúnar Júlíusdóttur, sigjul@hi.is. Tekið skal fram hvort greinarhöfundur hugsar sér handritið til almennrar birtingar eða óskar að fá það ritrynt. Efni sem óskast ritrynt skal vera nýtt og ekki hafa verið birt annars staðar. Höfundarnafn með upplýsingum skal sett á (ótölusett) sérblað framan við greinina. Áður en grein er send skal höfundur hafa kynnt sér rækilega leiðbeiningar um frágang.

Almennt. Efni sem birtist í *Tímariti félagsráðgjafa* skal á einhvern hátt tengjast félagsráðgjöf (rannsóknun, fagþróun, hugmyndafræði, siðfræði, þjónustuþróun, stefnumótun o.s.frv.). Það skal að jafnaði ekki hafa birst sem slíkt áður.

Tímarit félagsráðgjafa kemur að jafnaði út einu sinni á ári í prentuðu formi og jafnframt vefrænt (opinn aðgangur). Höfundar skulu fylgja leiðbeiningum *Gagnfræðakversins* um heimildameðferð, tilvitnanir og frágang.

Útdráttur (abstract) skal fylgja handriti. Þar skal gerð hnitmiðuð grein fyrir markmiði, efnistökmum og innihaldi greinar ásamt niðurstöðum í hnotskurn. Gefa skal upp 3–5 lykilorð sem vísa til meginefnis og áherslu. Hámarks lengd er **180 orð**. Útdráttur skal vera bæði á íslensku og ensku á sama blaði.

Málfar og textameðferð. Vandað skal til rökleggrar samningu texta, málfars og frágangs. Eingöngu er tekið við handritum sem eru vandlega yfirfarin hvað varðar stafsetningu, stafavillur/brengsl og meðferð íslensks máls. Mælst er til að greinarhöfundar hafi að lokinni samningu fengið nákvæman yfirllestur á handrit sitt, bæði málfar og textameðferð áður en það er sent til ritstjórnar. Sé vitnað í erlendar málgreinar skulu þær að jafnaði þýddar á íslensku. Sé vísað til erlendra orða skal nota íslenskt orð í lengstu lög en vísa má til erlenda orðsins í sviga, t.d. líkan (e. model), með e. fyrir ensku, d. fyrir dönsku o.s.frv. Höfundum er bent á að beina þökkum til styrkveitenda og yfirlsara.

Lengd, letur og línubil. Miðað er við 12–14 bls. eða 4500 orð að meðtöldum heimildalista og útdráttum. Nota skal 12 p letur en heiti erindis með 16 p letri og millifyrirsagnir með 14 pt letri. Nota skal 1,5 línubil. Spássía skal vera 2 cm og texti fulljafnaður. Nota skal Times New Roman leturgerð. Skjölin skulu vera vistuð í Microsoft Word. Allar myndir sem eiga að birtast í texta skulu sendar sem sérstök skjöl (pdf/jpg) þar sem bæði er að finna myndir og þau tölugildi sem myndin byggist á. Forðast ber neðanmálgreinar en setja slíkan texta frekar í sviga.

4 Frá ritstjóra

FAGIÐ OG FRÆÐIN

5 Íris Eik Ólafsdóttir, MA, félagsráðgjafi
hjá Fangelsismálastofnun ríkisins
Börn og fangelsisrefsing

13 María Gunnarsdóttir, MA, félagsráðgjafi, og
forstöðumaður barnaverndar Reykjanesbæjar
Anni G. Haugen, lektor við félagsráðgjafadeild HÍ
Stuðningsúrræðið tilsjón í
barnaverndarmálum

Almennar greinar

20 Sigrún Þórarinsdóttir, MA, félagsráðgjafi
í öldrunarfræðum
Einmanaleiki eldri borgara í Reykjavík

24 Anna Sigrún Ingimarsdóttir, MA-nemi í félagsráðgjöf
Guðný Björk Eydal, prófessor við
Félagsráðgjafardeild HÍ
Pegar langveikt barn verður fullorðið –
aðlögun að breyttu spítalaumhverfi

29 Freydis Jóna Freysteinsdóttir, dósent í félagsráðgjöf
við Háskóla Íslands
Þjónusta varin á tímum efnahagshruns
og þrenginga

35 Sigurlaug Hauksdóttir, MA, félagsráðgjafi hjá Embætti
landlæknis og á LSH
HIV- jákvæðir sprautufíklar –
félagsráðgjöf og samfélagslegar úrbætur

39 Gyða Hjartardóttir, félagsráðgjafi og félagsþjónustu-
fulltrúi á lögfræði- og velferðarsviði Sambands íslenskra
sveitarfélaga
Tryggvi Þórhallsson, lögfræðingur á lögfræði- og
velferðarsviði Sambands íslenskra sveitarfélaga
Samningur Sameinuðu þjóðanna um
réttindi fatlaðs fólks og nýjar áherslur í
réttindamálum fatlaðs fólks

42 Guðlaug M. Júlíusdóttir, félagsráðgjafi, verkefnastjóri
félagsráðgjafa á Kvenna- og barnasviði LSH
Erla S. Hallgrímsdóttir, félagsráðgjafi hjá Barnavernd
Reykjavíkur
Tæling á Netinu

Af vettvangi

46 Próstur Haraldsson, blaðamaður
Halldór S. Guðmundsson, lektor við félagsráð-
gjafadeild HÍ
Hefur hrunið aukið félagslegan jöfnuð?

ÚTGÁFUR OG NÝPEKKING

50 Bókaumfjallanir

FÉLAGIÐ

57 Valgerður Halldórsdóttir, MA, félagsráðgjafi,
ræðir við Guðbjörgu Eddu Hermannsdóttur og
Sigurlaugu Hauksdóttur, Félagsráðgjafa ársins 2012
Frumkvöðlastarf er mikilvægt
í félagsráðgjöf

58 Guðlaug M. Júlíusdóttir, félagsráðgjafi, verkefnastjóri
félagsráðgjafa á Kvenna- og barnasviði LSH
Um sérfræðileyfi félagsráðgjafa

60 Unnur V. Ingólfssdóttir, MA, félagsráðgjafi og
félagsmálastjóri í Mosfellsbæ
Siðferði og starfshættir – pælingar af
vettvangi

61 Þórhildur Egilsdóttir, MA, félagsráðgjafi á Velferðarsviði
Reykjavíkurborgar
Norræn ráðstefna um velferðarmál og
fagmennsku

Tímarit félagsráðgjafa 6. árg. maí 2012

Ritstjóri og ritstjórn:

Ritstjóri: Sigrún Júlíusdóttir

Aðrir í ritstjórn: Halldór S. Guðmundsson og Páll Ólafsson

Útgefandi: Félagsráðgjafafélag Íslands

Ábyrgðarmaður og fulltrúi FÍ: Valgerður Halldórsdóttir

Prentvinnsla: Oddi umhverfsvottuð prentsmiðja

ISSN: 1670-6749

TÍMARIT
Félagsráðgjafa

www.felagsradgjaf.is

Frá ritstjóra

Markmið fræðilegs tímarits fagstéttar eins og *Tímarits félagsráðgjafa* er að vera hvati til að hugsa fræðilega, nýta fagfræðilega þekkingu og miðla rannsóknarniðurstöðum og vísindalegri þekkingu í þágu starfsins. Fagstéttir eru misjafnlega langt komnar í þessum efnum og leggja á það mismikla áherslu. Fagið okkar á sér rætur í mannúðarhyggju og mannkærleika, en það byggist jafnframt á hugmynda-grunni upplýsingastefnu og velferðarsamfélags um félagslegt réttlæti og jöfnuð ásamt kröfum um skipulag (lög og reglur) og skilvirkni. Það fyrrnefnda vísar til mannréttinda og virðingar, en hið seinna vísar til hlýðni við yfirboðara og kröfu um afköst. Þetta tvennt virðist í fljótu bragði ekki geta samræmst, en í rýminu þarna á milli er vettvangur til að skapa þekkingu og beita henni til valdeflingar í starfi og vinna þannig gegn slíkri tvístrun. Ef þetta rými er of þröngt verður ekki vöxtur í faginu. Þá skortir möguleika til að hugsa, rannsaka og skrifa.

Forsendurnar til að skapa þetta rými – og víkka mörk þess verða ekki fundnar hjá yfirvaldinu. Þær liggja í menntun fagstéttarinnar, hjá fagmanninum sjálfum og í orðræðu faghópsins. Menntunin skapar undirstöðuna til að sjá samhengi hlutanna, geta greint fyrirbæri, tileinkað sér gagnrýnið viðhorf og vera fær um að tjá reynslu sína bæði í mæltu og rituðu máli, á móðurmálinu og erlendum málum. Ritfærni og tungumálakunnátta eru lykill að miðlun hugsunar og skoðanaskipta. Fagmaður sem rís undir nafni hefur sjálfur vitund og þor til að rækta þessar forsendur. Orðræðan í faghópnum er tæki til að efla þá vitund.

Hlutverk *Tímarits félagsráðgjafa* er að leggja hér lóð á vogarskálarnar, m.a. með því að gera kröfur og setja gæðaviðmið um innihald og form, málfar og framsetningu. Í því felst að örva áhuga og getu faghópsins til að miðla reynslu, niðurstöðum rannsókna og móta faglega umræðu á sannfærandi hátt. Tímaritið á að endurspegla stöðu og áskoranir faghlutverksins og brennandi samfélagsmálefni. Þessi vettvangur er tæki til að sýna það sem er á döfinni í faginu, vekja um það umræðu og styrkja um leið samkennd og samstöðu til að víkka mörkin – svigrúmið til faglegrar þróunar. Þannig má leggja af mörkum í sífellt fleiri málaflokkum og sérsviðum og styrkja um leið faglegt umboð greinarinnar.

Einn liður í því að ná þessu markmiði er að tíma-

ritinu berist nógu margar vandaðar og vel skrifaðar greinar svo að hægt sé að velja úr þeim og byggja upp heildstætt efni. Flokkunin í ritrýndar og almennar greinar er liður í þessu. Að þessu sinni hafa tvær greinar borist sem standast ritrýni. Báðar varða hagsmuni barna. Grein Írisar Eikar Ólafsdóttur er um börn og fangelsisvist, en grein Maríu Gunnarsdóttur og Anníar G. Haugen fjallar um barnaverndarúr-ræðið tilsjón. Ánægjulegt er að nú eru birtar sex almennar greinar. Þær spegla þjónustuþróun í félagsráðgjöf og snerta bæði æviskeið og sértæka mála-flokka. *Samfélagsumræðan*, í umsjón Þrastar Haraldssonar og Halldórs S. Guðmundssonar, fjallar um brennandi málefni liðandi stundar á gagnrýnin hátt. Að þessu sinni er kastljósinu beint að félagslegum ójöfnuði og hvernig hann horfir við félagsráðgjöfum á vettvangi. Umfjöllunin um nýjar bækur er umfangs-meiri nú en verið hefur enda um stór ritverk að ræða. Pistlar og fréttir frá FÍ eru á sínum stað.

Viðbrögðin við síðasta hefti voru einkar jákvæð og ekki síst vakti grein Steindórs Erlingssonar vísinda-sagnfræðings um lyfjaiðnað og geðheilbrigði mikla athygli. Væri fengur að efni frá fleiri höfundum utan faghópsins. Í ljósi þess sem sagt var hér að framan hvetur ritstjórn til þess að félagsráðgjafar leggi fram fleiri greinar og stendur aðstoð við frágang handrita til boða. Í undirbúningi er að gefa út þemahefti *Tímarits félagsráðgjafa* þar sem fjallað verður um geðheilbrigðismál frá ýmsum sjónarhornum. Efni frá nýafstöðu málþingi Félagsráðgjafafélagsins um þau mál verður væntanlega birt þar. Er þess vænst að félagsráðgjafar á geðheilbrigðissviði nýti sér tækifærið og kynni verkefni sín í því hefti.

Áætlað er að tímaritið og fagfélagið endurtaki námskeiðin um ritun fræðigreina og um ritrýni á næstunni.

Sigrún Júlíusdóttir, ritstjóri

Börn og fangelsisrefsing

Íris Eik Ólafsdóttir,

MA, félagsráðgjafi hjá Fangelsismálastofnun ríkisins

Útdráttur

Markmið rannsóknarinnar er að kanna viðhorf almennings til refsíurræða og betrunar í fangelsiskerfinu. Gerð var meginleg viðhorfskönnun með spurningalista sem 1382 af 2620 svöruðu eða 53%. Rannsóknarspurningar voru: Hvert er markmiðið með fangelsisrefsingu? Hvernig á fullnusta á fangelsisrefsingum ungra dómþola á aldrinum 15–18 ára að vera? Helstu niðurstöður rannsóknarinnar voru þær að markmið fangelsisvistunar skuli vera að þjálfa, mennta og veita einstaklingum ráðgjöf svo að þeir hafi möguleika á að verða löghlýðnir borgarar. Allflestir þátttakendur telja að vista eigi ungmenni á viðeigandi stofnunum utan fangelsis. Þátttakendur voru fylgjandi beitingu vægari refsíurræða eins og ákærufrestun hjá ungum dómþolum í minniháttar brotum. Svarendur töldu mikilvægt að félagsráðgjafar starfi í fangelsum. Jafnframt vilja þátttakendur að börn fanga fái stuðning á meðan faðir eða móðir er í fangelsi. Rannsókninni er ætlað að skapa nýja þekkingu á sviði fangelsismála og réttarfélagsráðgjafar.

Lykilorð: Betrun, börn í fangelsi, fangar, refsíurræði, réttarfélagsráðgjöf.

Abstract

The goal of this research is to acquire knowledge on public attitude towards criminal remedies and rehabilitation in the prison system. A quantitative survey was conducted with a questionnaire sent to 2620 individuals. Of those, 1382 responded, or 53%. The research questions were: What is the goal of imprisonment? How should we implement sentences of young offenders between 15 and 18 years of age? The main findings of the research were that respondents believed that the goal of imprisonment is to train, educate and give people advice so they have a chance to become law-abiding citizens. Majority of the participants were in favor of placing young offenders in relevant agencies outside the prison surrounding. The results indicated that respondents are in favor of more lenient punishments f.ex. deferred prosecution for young offenders involved in minor offences. Participants believed it to be important that social workers were employed by the prison system. Furthermore participants believed that children of inmates should receive support while their parents are in prison. This research is intended to bring further knowledge into the prison system and forensic social work.

Keywords: Rehabilitation, prisoners, children in prisons, criminal remedies, forensic social work.

Inngangur

Flestum finnst eflaust erfitt til þess að hugsa að barn þurfi að sitja á bak við lás og slá. Engu að síður er það staðreynd að börn eru dæmd til fangelsisvistar þótt þau tilfelli séu fá á Íslandi. Árið 2009 voru ungmenni á aldrinum 15–19 ára^{1*} um 8% Íslendinga, en rúmur fjórðungur allra kærðra einstaklinga fyrir hegningarlagabrot eru á þeim aldri (Ríkislögreglustjóri, 2011). Árið 2010 var eitt ungmenni á aldrinum 15–18 ára dæmt til fangelsisrefsingar, en tvö árið 2009 og fjögur árið 2008. Á árunum 2000 til 2010 hafa alls verið kveðnir upp 27 óskilorðsbundnir dómar þar sem dómþoli er á aldrinum 15–18 ára við uppkvaðningu dóms (Fangelsismálastofnun, e.d.).

Í starfi höfundar sem félagsráðgjafi hjá Fangelsismálastofnun vöknudú spurningar um hvernig hægt væri að tryggja sakhæfum börnum og ungmennum, sem fá óskilorðsbundinn fangelsisdóm, þá vernd og umönnun sem kveðið er á um í 2. mgr. 76. gr. stjórnarskrárinnar og í Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna. Því verður í þessari grein reynt að svara eftirfarandi spurningum: Hvert er markmiðið með fangelsisrefsingu? Hvernig á fullnusta fangelsisrefsinga ungra dómþola á aldrinum 15–18 ára að vera?

Rannsóknin er unnin til meistaraþrófs í félagsráðgjöf undir leiðsögn dr. Sigrúnar Júlíusdóttur, prófessors í félagsráðgjöf við félagsráðgjafardeild Háskóla Íslands, og fær hún bestu þakkir fyrir faglega leiðsögn. Einnig vil ég þakka samstarfsfólki mínu hjá Fangelsismálastofnun fyrir veitta aðstoð, einkum Snjólaugu Birgisdóttur félagsráðgjafa og öðrum þeim sem lögðu hönd á plóg við rannsóknarverkefnið á ýmsum stigum. Rannsóknin hlaut styrk úr Vísindasjóði Félagsráðgjafafélags Íslands haustið 2008.

¹ Sama aldursbil er ekki að finna í heimildum en niðurstöðurnar ættu að gefa ákveðna mynd af fjölda barna sem dæmd eru til fangelsisrefsingar.

Börn í afbrotum

Flest börn gerast brotleg við lög einhvern tíma í uppvextinum og telja sumir að það sé eðlilegur hluti af persónuþroska einstaklings (Moffitt, 1994). Þau ganga í gegnum umbrotatíma á meðan líkaminn þroskast og jafnframt eru tilfinningar þeirra, vitsmunir og félagslegur þroski ekki fullmótuð (Grisso, Steinberg, Woolard, Cauffman, Scott og Graham, 2003).

Ýmsir fræðimenn hafa rannsakað af hverju sum börn leiðast út í afbrot en önnur ekki. Þær hjargar sem börn búa við eru æði misjafnar og þau verða fyrir áhrifum frá umhverfi sínu (Freydís Freysteinsdóttir, 2004; Merton, 2005). Þessi börn hafa mörg hver alist upp í fjölskyldum sem hafa glímt við ýmsa erfiðleika og skort verndandi þætti sem verja þau gegn áhrifum áfalla (McNeece, Tyson og Jackson, 2007). Þau eiga frekar sögu um líkamlegt, andlegt og/eða kynferðislegt ofbeldi en önnur börn og mælast frekar með einkenni áfallastreituröskunar (Carrion og Steiner, 2000; Cauffman, Feldman, Waterman og Steiner, 1998). Því má leiða að því líkur að þau hafi mörg hver komið við sögu hjá barnaverndaryfirvöldum. Börn sem barnavernd hefur afskipti af hafa mælst með þrisvar til fjórum sinnum tíðari vandkvæði en íslensk börn almennt (Halldór S. Guðmundsson, 2005). Jafnframt eru börn fanga líklegri til að eiga við hin ýmsu vandamál að etja og eru líklegri en önnur til að sitja sjálf í fangelsi síðar á lífsleiðinni (Johnston, 2007; Miller, 2006). Barnaverndaryfirvöld þurfa að huga sérstaklega að þessum börnum og tryggja að stuðningur sé veittur í nærsamfélagi barnsins í samstarfi við Fangelsismálastofnun (Steinunn Bergmann, 2007).

Þegar börn eru í veikum tengslum við stofnanir samfélagsins, verja litlum tíma með fjölskyldu, hafa veik tengsl við skóla og taka lítinn þátt í tómstundum eru þau líklegri til að taka þátt í afbrotum en önnur börn (Hrefna Pálsdóttir, Inga Dóra Sigfúsdóttir, Jón Sigfússon og Álfrgeir Logi Kristjánsson, 2011; Hildigunnur Ólafsdóttir og Ragnheiður Bragadóttir, 2007; Þórlindsson, Bjarnason, og Sigfúsdóttir, 2007).

Börn eru frábrugðin fullorðnum á margan hátt, jafnt í því efni sem hér er fjallað um sem öðru. Þau eru áhrifagjarnari, hafa frekar tilhneigingu til að horfa í skammtímaávinning í stað langtímaafleiðinga, eru áhættusæknari og hvatvísari (Grisso o.fl., 2003). Því yngra sem barn er þegar það fær sinn fyrsta dóm þeim mun líklegri er að það fái nýjan dóm (Graunbøl o.fl., 2010; Margrét Sæmundsdóttir, 2007).

Tíðni hegðunarröskunar er mun algengari meðal fanga en í almennu þýði og er áætlað að röskunin sé enn algengari hjá ungmennum í fangelsi (Gudjonsson, Sigurdsson, Bragason, Newton, og Einarsson, 2008). Einnig telur stórt hlutfall íslenskra fanga lestrar- og skriftarfærni sinni ábótavant (Helgi Gunnlaugsson og Bogi Ragnarsson, 2007). Jafnframt er tíðni persónuleika- og geðraskana mun algengari hjá fögnum en hjá hinu almenna þýði (Barros og Serafim, 2008; Fazel og Danesh, 2002).

Mikil fylgni er á milli vímuefnanotkunar barna og afbrotahegðunar (Dembo, Pacheco, Schmeidler, Fisher og Copper, 1997; Rossow, Pape og Wichstrém, 1999). Þau börn sem komast í kast við lög eru líklegri til að eiga við neysluvanda að etja ásamt því að vímuefnaneysla þeirra getur lengt það tímabil sem þau taka þátt í afbrotum (Molidor, Nissen og Watkins, 2002; Tripodi og Springer, 2007).

Þegar grunur leikur á að barn glími við eitthvert af ofangreindum vandamálum er mikilvægt að grípa snemma inn í ferlið. Snemmtæk íhlutun með viðeigandi stuðningi getur komið í veg fyrir að það þrói með sér ýmsa erfiðleika síðar meir (Hrönn Björnsdóttir, 2008; Tripodi og Springer, 2007).

Börn og réttarvörsluferfið

Huga ber sérstaklega að hagsmunum sakborninga sem eru undir 18 ára aldri. Barnaverndarlög nr. 80/2002 ná til allra þeirra sem ekki hafa náð 18 ára aldri, sbr. 3. gr. laganna. Markmið þeirra er að hafa verndandi áhrif á börnin, hvort sem þau eru ósakhæf eða sakhæf. Börn á aldrinum 15–18 ára eru sakhæf samkvæmt almennum hegningarlögum nr. 19/1940. Það þýðir að þau eru talin ábyrg gerða sinna og hægt er að gera þeim refsingu (Dóms- og kirkjumálaráðuneytið, 1999).

Þegar barn brýtur af sér er hægt að beita ýmsum refsíúrræðum öðrum en fangelsisrefsingu, t.d. því að skilorðsbinda dóma, beita sáttamiðlun og ákæru-frestun. Samkvæmt 56. gr. og 57. gr. almennra hegningarlaga er heimilt að fresta útgáfu ákæru, ákvörðun um refsingu eða fullnustu refsingar. Frestun er bundin því skilyrði að aðili gerist ekki sekur um nýtt brot á skilorðstímanum. Einnig má beita öðrum skilyrðum, svo sem að viðkomandi sæti umsjón og eftirliti, hlíti fyrir mælum um dvalarstaði, menntun og vinnu, hvernig tómstundum skuli varið og neyti ekki vímuefna svo nokkuð sé nefnt. Ef viðeigandi skilyrðum er beitt getur ákæru-frestun virkað sem öflugt úrræði. Fangelsismálastofnun fer með eftirlit, sbr.

66. gr. laga um fullnustu refsinga, og sjá félagsráðgjafar Fangelsismálastofnunar um framkvæmd þess (Íris Eik Ólafsdóttir og Snjólaug Birgisdóttir, 2010).

Í 11. gr. evrópsku fangelsisreglnanna segir að vista eigi börn á viðeigandi stofnun (Council of Europe, 2006). Allt frá árinu 1998 hefur samkomulag verið í gildi milli Barnaverndarstofu og Fangelsismálastofnunar þar sem þeim sem eru yngri en 18 ára og fá fangelsisdóm er boðið að afplána á meðferðarheimili (Fangelsismálastofnun, 1999). Rannsóknir hafa sýnt að almenningur er hlynntur því að tekið sé tillit til ungmenna í réttarkerfinu og að þau séu vistuð á viðeigandi stofnun (Applegate og Dacis, 2008; IPRT, 2007). Einhver hluti þeirra barna sem fer á meðferðarheimili brýtur þó gegn reglum þar og er því sendur í fangelsi og gert að ljúka afplánun sinni (Erla Kristín Árnadóttir, Heiða Björg Pálmadóttir og Skúli Þór Gunnsteinsson, 2010).

Til þess að Ísland geti lögfest Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna þarf að vinna að úrbótum skilyrða sem sett eru í c-lið 37. gr. um að tryggja beri aðskilnað ungra fanga frá fullorðnum föngum. Því hefur vinnuhópur sem skipaður var af innanríkisráðuneytinu m.a. sett fram tvær tillögur. Sú fyrri hljóðar upp á sérstaka einingu fyrir börn í einu af fangelsum landsins. Hin tillagan er að sérstök eining verði útbúin innan eins meðferðarheimilis Barnaverndarstofu (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010).

Stuðningur félagsráðgjafa við börn í fangelsi

Þegar barn kemur til afplánunar þarf að leggja áherslu á faglega og skipulagða þjónustu með mannúðarsjónarmið að leiðarljósi (Raymond og Jones, 2007). Í íslenska fangelsiskerfinu tekur félagsráðgjafi innkomuviðtal við barnið. Markmiðið með því er m.a. að draga úr óvissu á afplánunartíma, huga að fjölskylduhögum og tengslaneti, meta andlega og líkamlega líðan, kanna húsnæðis- og fjárhagsstöðu ásamt vilja til náms, vinnu og meðferðarþörf (Íris Eik Ólafsdóttir og Snjólaug Birgisdóttir, 2010).

Á afplánunartímanum má í meginþáttum skipta stuðningi félagsráðgjafa við fanga og þar á meðal ungra fanga í þrennt. Í fyrsta lagi að efla félagslegt stuðningskerfi, en tengslaneti við fjölskyldu og vini er oft brotið og tengsl við aðra hafa verið óáreiðanleg. Því þarf barnið yfirleitt aðstoð við að efla þann stuðning sem það hefur og mynda ný stuðningskerfi sem það hefur ekki nýtt sér (Showalter og Hunsinger, 2007), en það minnkar líkur á að barnið brjóti af sér að nýju (Cullen, 1994). Einnig getur slík aðstoð

dregið úr neikvæðum langtímaáhrifum fangavistar (Colvin, Cullen, Vander Ven, 2002).

Í öðru lagi er þörf á að efla lífsleikni og færni sem getur hjálpað þeim að verja sig fyrir neikvæðum upptakomum og slæmum aðstæðum í framtíðinni (Marsal, Bass og Jackson, 2007). Félagsráðgjafar veita stuðning í formi einstaklingsviðtala og þjónu föngum upp á námskeið þar sem farið er yfir mikilvæga þætti félagslegrar heilsu, daglegrar virkni, tengsl við annað fólk, fjármálalæsi, aðferðir við lausn vandamála o.fl. (Íris Eik Ólafsdóttir og Snjólaug Birgisdóttir, 2011).

Í þriðja lagi þurfa börn í fangelsi aðstoð við að setja sér markmið og efla sjálfsákvörðun (e. *self-determination*) í eigin lífi. Félagsráðgjafar Fangelsismálastofnunar leiðbeina föngum um mikilvægi þess að hafa stjórn á þeim þáttum sem þeir geta sjálfir haft áhrif á þrátt fyrir fangavist. Jafnframt hafa þeir það markmið að gera meðferðaráætlun með öllum ungum föngum sbr. 17. gr. laga um fullnustu refsinga. Þar er þeim veitt aðstoð við að finna sér viðráðanleg viðfangsefni og markmið sem rúmast innan reglna fangelsisins (Showalter og Hunsinger, 2007).

Þegar barn losnar úr fangelsi er mikilvægt að tryggja áframhaldandi stuðning og samfelli í þjónustu. Í 11. gr. evrópsku fangelsisreglnanna segir að fangelsisyfirvöldum beri að veita föngum sérstaka aðstoð að afplánun lokinni (Council of Europe, 2006). Á reynslulausnartíma sinnir félagsráðgjafi Fangelsismálastofnunar áfram stuðningi við barnið þar til dómur er fullnustaður (Íris Eik Ólafsdóttir og Snjólaug Birgisdóttir, 2010). Einnig hefur barnavernd heimild, sbr. 3. gr. barnaverndarlaga, til að ákveða með samþykki ungmennis að ráðstafanir sem gerðar eru á grundvelli laganna haldist eftir að það er orðið 18 ára, allt til 20 ára aldurs.

Aðferð

Þátttakendur: Þátttakendur úr stéttar- og fagfélögum með ólíkan bakgrunn voru valdir ýmist með klasaúrtaki, þar sem þýðið er samsett af hópum, eða hentugleikaúrtaki (Neuman, 2003). Listi frá Hagstofu Íslands með nöfnum 195 stétta- og fagfélaga voru sett í hatt og þrjú félög valin af handahófi til að mynda hóp almennings (Félag íslenskra leikara, Flugfreyjufélag Íslands og Félag íslenskra flugumferðarstjóra). Sérfræðingar voru valdir af handahófi af lista með háskólamenntuðum fagstéttum sem eru með réttindi til að vinna með fólk frá BHM (Félagsráðgjafafélagið, Iðjuþjálfafélag Íslands og Þroskaþjálfafélag Íslands). Að lokum var könnunin send til allra félagsmanna í

Landssambandi lögreglumanna og Fangavardafélagi Íslands vegna sérstöðu þeirra að hafa bæði menntun og þekkingu til að vinna með afbrotamönnum og við réttarvörslukerfið hvern dag.

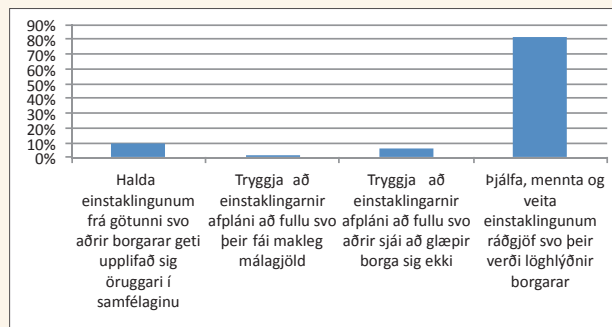
Könnunin var send til 2620 einstaklinga og svöruðu 1382 eða 53%. Konur voru 64% og karlar 36% þátttakenda. Flestir þeirra sem tóku þátt komu úr fagstéttum sérfræðinga, alls 49%; úr fagstétt í réttarvörslu var þátttaka um 29% og almenningur um 22% þátttakenda. Rúmlega þriðjungur kvaðst hafa starfsreynslu úr réttarvörslukerfinu, tæplega helmingur sagðist hafa lokið námskeiði í afbrotafræði eða einhverju álíka og um 2% kváðust hafa hlotið dóm. Tæpur helmingur svarenda sagðist þekkja einhvern sem afplánað hefði dóm í fangelsi og einungis 15% sagði viðkomandi hafa orðið hæfari til að mæta lífinu að afplánun lokinni.

Mælitæki: Spurningalisti með 55 spurningum var hannaður af rannsakanda til að mæla viðhorf fólks til ýmissa þátta sem tengjast fangelsiskerfinu. Í flestum spurningum var notaður Likert-kvarði sem er bundinn við raðkvarða (Þorlákur Karlsson, 2003). Spurt var um þekkingu þátttakenda á fangelsismálum, hvernig afplánun ætti að fara fram, svo sem í opnum eða lokuðum fangelsum, hvar ætti að vista ýmsa hópa með sérhagsmuni, reynslulausnareftirlit, viðhorf til ólíkra möguleika á afplánunarúrræðum eftir brotaflokkum og um mikilvægi ýmissa stuðnings- og þjónustuþátta í fangelsum. Í lokin var spurt um bakgrunnsbreyturnar: Aldur, kyn, menntun og stéttar- eða fagfélag, hvort þátttakandi hefði unnið við réttarvörslukerfið, lokið námskeiði í afbrotafræði, hlotið dóm eða þekkt einhvern persónulega sem afplánað hefði í fangelsisdóm.

Framkvæmd: Megindegri rannsóknaraðferð var beitt. Að fengnu samþykki Persónuverndar var kynningarbréf sent til þátttakenda með tölvupósti. Í framhaldi af því fór fram stöðluð gagnasöfnun þar sem rafrænn spurningalisti var sendur ítrekað, alls þrisvar sinnum, á hvern þátttakanda.

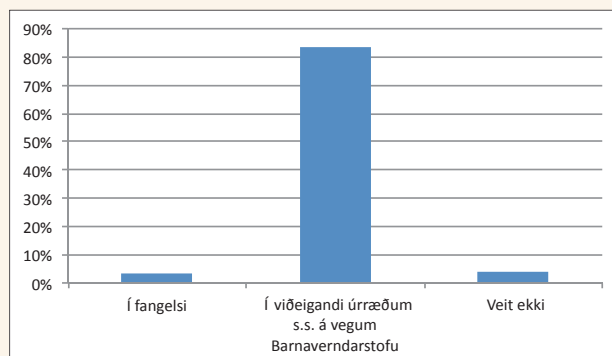
Úrvinnsla: Rafrænn spurningalisti var gerður í Question Pro hugbúnaðinum og voru svörin flutt í tölfraeðiforritið SPSS til úrvinnslu gagnanna. Með nákvæmri mælingu á breytum var leitast við að finna samband þeirra á milli (Neuman, 2003). Lýsandi tölfraeði var notuð auk þess sem tengsl voru skoðuð með fylgniþrófum og krosstöflum, þar sem við átti. Vegna einsleitni í svörum voru spurningar í þessum hluta rannsóknarinnar ekki greindar eftir bakgrunnsþáttum.

Niðurstöður

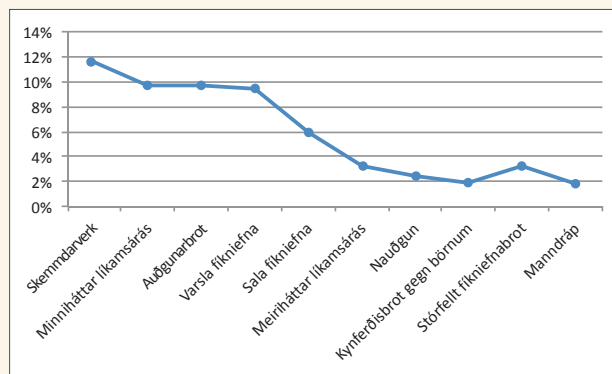
Mynd 1. Hvert af eftirfarandi telur þú mikilvægasta markmiðið með fangelsi?

Mynd 1 sýnir að 82% þátttakenda töldu mikilvægasta markmið með fangelsi vera að þjálfá, mennta og veita einstaklingum ráðgjöf svo þeir yrðu löghlýðnir borgarar. Önnur markmið sem svarendur gátu tekið afstöðu til fengu hverfandi fylgi.

Mynd 2. Hvar er viðeigandi að vista börn á aldrinum 15–18 ára sem brotið hafa af sér?

Eins og sést á mynd 2 eru þátttakendur flestir á sama máli þegar kemur að vistun dómpóla á aldrinum 15–18 ára. Um 84% segja að vista eigi börn í viðeigandi úrræðum, t.d. á vegum Barnaverndarstofu, og 9% sögðust myndu velja annan kost. Aðrir valmöguleikar voru sjaldan valdir.

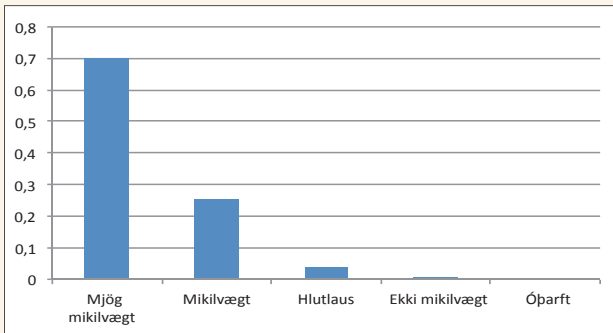

Mynd 3. Svör þátttakenda sem sögðu ákærufrestun fyrir ungmenni koma til greina í stað fangelsisvistar eftir brotaflokkum.

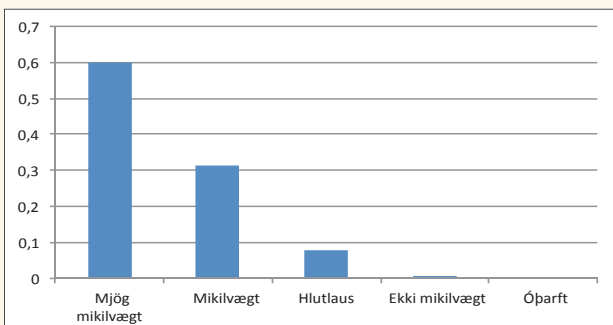

Á mynd 3 má sjá brotaflokkum raðað upp eftir fjölda þeirra sem töldu frestun ákæru geta komið í stað fangelsis hjá ungmennum. Brotaflokkurinn manndráp (2%) liggur við x-ásinn og má sjá að línan fer hækkandi eftir því sem svarendur greina brotin sem vægari allt að skemmdarverkum (12%).

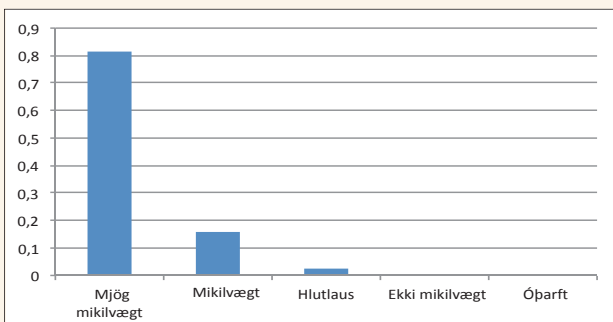
Mynd 4. Hversu mikilvægt telur þú að félagsráðgjafar vinni í fangelsum?

Mynd 4 sýnir að 95% þátttakenda telja vinnu félagsráðgjafa í fangelsum vera mikilvæga eða mjög mikilvæga. Aðrir valkostir fengu lítið fylgi. Flestir, eða 91%, telja það mikilvægt eða mjög mikilvægt að fangar fái viðtöl og persónulega ráðgjöf.

Mynd 5. Hversu mikilvægt telur þú að fangar fái aðstoð við að bæta tengsl við fjölskyldu?

Þegar mynd 5 er skoðuð sést að rúm 91% þátttakenda telur mikilvægt eða mjög mikilvægt að fangar fái aðstoð við að bæta tengsl við fjölskyldu sína. Tæp 8% er hlutlaus. Aðrir kostir voru sjaldan valdir.

Mynd 6. Hversu mikilvægt telur þú að börn fanga fái stuðning á meðan faðir þeirra eða móðir afplánar dóm í fangelsi?

Á mynd 6 má sjá að 97% þátttakenda telur mikilvægt eða mjög mikilvægt að börn fanga fái stuðning á meðan faðir þeirra eða móðir fer í fangelsi. Aðrir kostir voru sjaldan valdir.

Umræða

Markmið rannsóknarinnar er að efla þekkingu á sviði fangelsismála með því að kanna viðhorf fólks til ýmissa þátta er tengjast útfærslu refsinga, þjónustu við fanga og þá sérstaklega þeirra sem hafa einhverja sérstöðu eins og þegar um unga dómþola er að ræða. Ennfremur er tilgangur þessarar rannsóknar að efla og auka þekkingu á sviði réttarfélagsráðgjafar. Rannsóknarspurningarnar voru: Hvert er markmiðið með fangelsisrefsingu? Hvernig á fullnusta á fangelsisrefsingum ungra dómþola á aldrinum 15–18 að vera?

Í meginráttum eru svör við rannsóknarspurningum þau að markmið fangelsisvistunar sé að þjálfa, mennta og veita einstaklingum ráðgjöf svo að þeir hafi möguleika á að verða löghlýðnir borgarar. Svarendur töldu mikilvægt að félagsráðgjafar starfi í fangelsum. Þeir eru hlynntir endurhæfingu fanga og að þeir séu studdir á viðeigandi hátt út í samfélagið að nýju, fái persónulega ráðgjöf og stuðning við fjölskyldutengsl svo nokkuð sé nefnt (Colvin o.fl. 2002; Cullen, 1994; Marsal o.fl., 2007; Showalter og Hunsinger, 2007). Svarendur rannsóknarinnar voru hlynntir því að börn fanga fái stuðning á meðan faðir eða móðir afplánar dóm. Þörf er á að formgera stuðning við þessi börn og skoða hvaða opinbera stofnun er best til þess fallin að sinna slíkri þjónustu (Johnston, 2007; Miller, 2006; Steinunn Bergmann, 2007).

Hægt er að auka vernd og umönnun barna sem dæmd eru til fangelsisvistar með því að beita öðrum refsíurræðum. Álykta má að svarendur vilji að dómþolar á aldrinum 15–18 ára séu vistaðir í viðeigandi úrræðum á vegum Barnaverndarstofu í stað fangelsis, en það samræmist 11. gr. evrópsku fangelsisreglnanna og Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna. Þátttakendur voru fylgjandi beitingu vægari refsíurræða eins og ákærufrestun í minniháttar brotum (Applegate og Dacis, 2008; Council of Europe, 2006; Fangelsismálastofnun, 1999; IPRT, 200

Vitað er að ýmis vandamál sem börn glíma við auka líkur á að þau leiðist út í afbrot síðar á ævinni (Helgi Gunnlaugsson og Bogi Ragnarsson, 2007; Carrion o.fl., 2000; Cauffman o.fl., 1998; Dembo o.fl., 1997; Guðjónsson o.fl., 2008; Hildigunnur Ólafsdóttir og Ragnheiður Bragadóttir, 2007; Hrefna Páls-

dóttir o.fl., 2011; McNeece o.fl., 2007; Rossow o.fl., 1999; Þórlindsson o.fl., 2007). Auka þarf ennfremur snemmtæka íhlutun (Hrönn Björnsdóttir, 2008) með greiningum á þörfum þeirra og heilðrænum úrræðum (Tripodi og Springer, 2007) í samráði við barnavernd.

Hér á landi sem annars staðar er ekki hægt að tryggja að börn fari ekki í fangelsi þar sem sum þeirra brjóta gegn reglum úrræða á vegum barnaverndaryfirvalda og eru látin afplána eftirstöðvar dóms í fangelsi (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010). Vegna þroska og sérstöðu barna (Gisso o.fl., 2003) er brýnt að þeim séu tryggð sem best skilyrði við afplánun. Fjöldi barna sem er kærður fyrir hegningarlagaabrot er mikill (Ríkislögreglustjóri, 2011) en sárafá þeirra enda í fangelsi og yfirleitt er ekki nema eitt barn í fangelsi á hverjum tíma og stundum ekkert (Fangelsismálastofnun, e.d.). Því má segja að margt sé gert í íslenska réttarvörslukerfinu til að forða börnum frá fangelsisvist s.s. með því að beita ákærefrestun og skilorðsbundnum dómum.

Þörf á stuðningi er hvað mest fyrir ungmennið þegar það losnar úr fangelsi en vitað er að mörg þeirra hljóta dóma að nýju (Graunbøl o.fl., 2010; Margrét Sæmundsdóttir, 2007). Með því að samþætta stuðning Fangelsismálastofnunar og barnaverndar á reynslulausnartíma er hægt að mynda öflugt stuðningsnet utan um ungmennið.

Þar sem svarhlutfall könnunarinnar var einungis 53% verður að setja fyrirvara um alhæfingargildi niðurstaðna og þær ályktanir sem dregnar eru af rannsókninni. Hér skiptir þó máli að um klasaúrtak er að ræða þannig að hlutfall ákveðinna hópa er tryggt þótt ekki sé byggt á þýði íslensku þjóðarinnar. Rannsakandi hefur góða þekkingu á þeim málefnum sem spurningalistinn nær til, kynnti sér vel heimildir um efnið, vandaði vel til verka við gerð spurningalista, orðalags og mælikvarða hans. Þessir þættir styrkja innra réttmæti spurningalistans. Áhugavert væri að framkvæma rannsóknina aftur og þá með tilviljunarúrtaki úr íslensku þjóðinni sem myndi auka alhæfingargildi niðurstaðna. Ennfremur þyrfti að gera frekari rannsóknir á ungmennum í réttarvörslukerfinu, kanna bakgrunn þeirra, fyrri afskipti kerfisins og hvernig þeim reiðir af að afplánun lokinni.

Í ljósi þessara niðurstaðna má að lokum beina eftirfarandi ábendingum til þeirra yfirvalda er koma að stefnumótun í málefnum barna, þar sem mikilvægt er að efla samstarf og samtengja löggjöf og þjónustu:

- Efla snemmtæka íhlutun hjá börnum sem sýna einkenni vandamála sem vitað er að auka líkur á afbrotahæðun síðar á lífsleiðinni.
- Koma á markvissum stuðningi við börn fanga.
- Halda áfram að leiða mál ungmenna til lykta með öðrum refsíúrræðum en fangelsisrefsingu.
- Beita sérskilyrðum í ríkari mæli þegar veitt er ákærefrestun, til að tryggja viðeigandi stuðning.
- Tryggja þeim fáu börnum sem eru vistuð í fangelsi viðeigandi stuðning frá starfsfólki fangelsiskerfisins og barnavernd ásamt því að formgera stuðning við þau að afplánun lokinni.

Fyrir utan þann margþætta skaða sem hlýst af afbrotum barna fyrir samfélagið þá eru lífsgæði þeirra sjálfra skert og líf þeirra einkennist oftar en ekki af ótta, óvissu og óstöðugleika. Í því ljósi er það samfélagsleg skylda að reynt sé með öllum ráðum að sporna við því að börn leiðist út í afbrot. Nálgað þarf börn sem falla undir réttarvörslukerfið sem einstaklinga sem þurfa á markvissum stuðningi og endurhæfingu að halda í því skyni að efla framtíðarmögu leika þeirra.

Heimildir

Almenn hegningarlög nr. 19/1940.

Applegate, B.K. og Davis R.K. (2006). Public views on sentencing juvenile murderers: The impact of offender, offense, and perceived maturity. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4, 55–74.

Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna. Sótt 19. nóvember 2011 á <http://www.barnasattmali.is/nam/barnasattmaliinn/barnasattmalinnheildartexti.html>.

Barnaverndarlög nr. 80/2002.

Barros, D.M. og Serafim, A.P. (2008). Association between personality disorder and violent behavior pattern. *Forensic Science International*, 179, 19–22.

Carrión, V. og Steiner, H. (2000). Trauma and dissociation in delinquent adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39, 353–359.

Cauffman, E., Feldman, S.S., Waterman, J. og Steiner, H. (1998). Posttraumatic stress disorder in incarcerated female juveniles. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 37, 1209–1216.

Colvin, M., Cullen, F.T. og Vander Ven, T. (2002). Coercion, social support, and crime: An emerging theoretical consensus. *Criminology*, 40, 19–42.

Council of Europe. (2006). *European Prison Rules*. Sótt 28. nóvember 2011 á <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.

Cullen, F. T. (1994). Social support as an organizing concept for criminology: Presidential address to the Academy of Criminal Justice Sciences. *Justice Quarterly*, 11, 527–560.

- Dembo, R., Pacheco, K., Schmeidler, J., Fisher, L. og Copper, S. (1997). Drug use and delinquent behavior among high risk youths. *Journal of Child and Adolescent Substance Abuse*, 6, 1–25.
- Dóms- og kirkjumálaráðuneytið. (1999). *Skýrsla nefndar um unga afbrotamenn*. Sótt 12. janúar 2012 á http://www.innanrikisraduneyti.is/utgefing/efni/skyrslur_til_radherra/nr/688.
- Erla Kristín Árnadóttir, Heiða Björg Pálmadóttir og Skúli Þór Gunnsteinsson. (2010). *Skýrsla vinnuhóps um afplánun sakhæfra barna*. Reykjavík: Innanrikisráðuneytið.
- Fangelsismálastofnun. (e.d.). *Fjöldi óskilorðsbundina fangelsisrefsinga*. Sótt 24. nóvember 2011 á <http://www.fangelsi.is/media/fullnusta/Fjoldi-refsinga-thar-sem-domtholar-eru-15-til-17-ara-vid-uppkv.1986-til-24.11.2011.pdf>.
- Fangelsismálastofnun. (1999). *Samkomulag um vistun fanga yngri en 18 ára*. Reykjavík: Fangelsismálastofnun.
- Fazel, S. og Danesh, J. (2002). Serious mental disorder in 23000 prisoners: A systematic review of 62 surveys. *The Lancet* (359), 545–550.
- Freydís Jóna Freysteinsdóttir. (2004). Endurtekinn misbrestur í uppeldi barna: Helstu áhættuþættir. Í Úlfar Hauksson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum V: Félagsvísindadeild* (bls. 315–324). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Graunbøl, H.M., Kielstrup, B., Muiluvuori, M., Tyni, S., Baldursson, E., Gudmundsdóttir, H. o.fl. (2010). *Retur: En nordisk undersøgelse af recidiv blandt klienter i kriminalforsorgen*. Ósló: Fangelsismálastofnun Danmerkur, Finnlands, Íslands, Noregs og Svíþjóðar.
- Grisso, T., Steinberg, L., Woolard, J., Cauffman, E., Scott, E., Graham, S. o.fl. (2003). Juveniles competence to stand trial: A comparison of adolescents and adults capacities as trial defendants. *Law and Human Behavior*, 27, 333–363.
- Gudjonsson, G.H., Sigurdsson, J.F., Bragason, O.O., Newton, A.K. og Einarsson, E. (2008). Interrogative suggestibility, compliance and false confessions among prisoners and their relationship with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) symptoms. *Psychological Medicine*, 38, 1037–1044.
- Halldór Sigurður Guðmundsson. (2005). *Hegðun, líðan og félagslegar aðstæður 11–18 ára barna innan barnaverndar á Íslandi: Sjónarhorn barna, foreldra, kennara og starfsfólks barnaverndar*. Óbirt MA-ritgerð. Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Helgi Gunnlaugsson og Bogi Ragnarsson. (2007). Education and educational motives of Icelandic prisoners. *Research Seminar Report Nordisk Samarbeidsráð for Kriminologi*, 49, 238–246.
- Hildigunnur Ólafsdóttir og Ragnheiður Bragadóttir. (2007). Afbrotafraeði í byrjun aldars: Viðfangsefni og áhrif. Í Ragnheiður Bragadóttir o.fl. (ritstj.), *Afmálsrit: Jónatan Þórmundsson sjötugur, 19. desember 2007* (bls. 275–305). Reykjavík: Bókautgáfan Codex.
- Hrefna Pálsdóttir, Inga Dóra Sigfúsdóttir, Jón Sigfússon og Álfréi Logi Kristjánsson. (2011). *Ungt fólk 2011: Menntun, menning, íþróttir, tómstundir, hagir og líðan nemenda í 5., 6. og 7. bekk*. Reykjavík: Menntamálaráðuneytið, Rannsókn og greining.
- Hrönn Björnsdóttir. (2008). Stuðningur við fjölskyldur – fjölskyldumiðuð þjónusta. Í Bryndís Halldórsdóttir, Jóna G. Ingólfsdóttir, Stefán J. Hreiðarsson og Tryggvi Sigurðsson (ritstj.), *Þroskahömlun barna: Orsakir – edli – ihlutun* (bls. 140–144). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Irish Penal Reform Trust. (2007). *Public attitudes to prison*. [Skýrsla]. Dublin: Irish Penal Reform Trust.
- Íris Eik Ólafsdóttir og Snjólaug Birgisdóttir. (2010). *Félagssráðgjöf í fangelsum ríkisins*. Óbirt greinargerð fyrir Ríkisendurskoðun.
- Íris Eik Ólafsdóttir og Snjólaug Birgisdóttir. (2011). *Starfsáætlun 2012: Félagssráðgjöf og fangelsismál*. Óbirt starfsáætlun.
- Johnston, D. (2007). Correctional social work with criminal offenders and their children. Í A.R. Roberts og W.S. Springer (ritstj.), *Social work in juvenile and criminal justice settings* (376–393). Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- Lög um fullnustu refsinga nr. 49/2005.*
- Neuman, W.L. (2003). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches* (5. útg.). Boston: Allyn & Bacon.
- Marsal, E.S., Bass, L. og Jackson, M.S. (2007). Revisiting the heritage of forensic social work: Applying a nurturing practice model when working with gang members in juvenile correctional facilities. Í A.R. Roberts og W.S. Springer (ritstj.), *Social work in juvenile and criminal justice settings* (bls. 191–207). Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- Margrét Sæmundsdóttir. (2007). *Rannsókn á ungum karlmönnum sem sæta refsingu í fyrsta sinn*. Óbirt MA-ritgerð. Háskóli Íslands, Viðskipta- og hagfræðideild.
- McNeece, C.A., Tyson E. og Jackson, S. (2007). Juvenile justice policy: Trends and issues. Í A.R. Roberts og W.S. Springer (ritstj.), *Social work in juvenile and criminal justice settings* (bls. 170–185). Springfield: Charles C. Thomas Publisher.
- Merton, K.R. (2005). Social structure and anomie. Í H.N. Pontell (ritstj.), *Social deviance: Reading in theory and research* (bls. 37–45). New Jersey: Pearson – Prentice Hall.
- Miller, K.M. (2006). The impact of parental incarceration on children: An emerging need for effective interventions. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 23, 472–486.
- Moffitt, T.E. (1994). Natural histories of delinquency. Í E.G.M. Weitekamp og H.-J. Kerner (ritstj.), *Cross-national longitudinal research on human development and criminal behaviour* (bls. 3–61) The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Molidor, C.E., Nissen, L.B. og Watkins, T.R. (2002). The development of theory and treatment with substance-abusing female juvenile offenders. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 19(3), 209–225.

- Raymond III, F.B. og Jones, J.M. (2007). Administration in probation and parole. Í A.R. Roberts og W.S. Springer (ritstj.), *Social work in juvenile and criminal justice settings* (bls. 300–316). Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- Ríkislögreglustjóri. (2011). *Stjórnslusvið – Afbrotatölfræði: Afbrot ungmenna á aldrinum 15–18 ára*. Reykjavík: Ríkislögreglustjóri.
- Rossow, I., Pape, H. og Wichstrøm, L. (1999). Young, wet & wild? Associations between alcohol intoxication and violent behaviour in adolescence. *Addiction*, 7, 1017–1031.
- Showalter, D. og Hunsinger, M. (2007). Social work within a maximum security settings. Í A.R. Roberts og W.S. Springer (ritstj.), *Social work in juvenile and criminal justice settings* (bls. 366–375). Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- Steinunn Bergmann. (2007). Sjónarmið barna: Öll börn eiga rétt á að hitta foreldra sína. *Verndarblaðið*, 38, 6–7.
- Tripodi, S.J. og Springer, D.W. (2007). Mental health and substance abuse treatment of juvenile delinquents. Í A.R. Roberts og W.S. Springer (ritstj.), *Social work in juvenile and criminal justice settings* (bls. 151–169). Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- Þorlákur Karlsson. (2003). Spurningakannanir: Uppbygging, orðalag og hættur. Í Sigríður Halldórsdóttir og Kristján Kristjánsson (ritstj.), *Handbók í aðferðafræði og rannsóknum í heilbrigðisvísindum* (bls. 331–355). Akureyri: Háskólinn á Akureyri.
- Þórlindsson, Þ., Bjarnason, Þ. og Sigfúsdóttir, I.D. (2007). Individual and community processes of social closure: A study of adolescent academic achievement and alcohol use. *Acta Sociologica*, 50, 161–178.

Stuðningsúrræðið tilsjón í barnaverndarmálum

María Gunnarsdóttir,

MA, félagsráðgjafi, og forstöðumaður barnaverndar Reykjaneshæjar

Anni G. Haugen,

lektor við félagsráðgjafadeild HÍ

María Gunnarsdóttir

Anni G. Haugen

Útdráttur

Grein þessi er byggð á eigindlegri rannsókn en markmið hennar var að kanna hvenær tilsjón er beitt í barnaverndarmálum, uppbyggingu tilsjónar, reynsluna af úrræðinu og vinnuaðferðir félagsráðgjafa. Tvær barnaverndarnefndir tóku þátt í rannsókninni. Tekin voru viðtöl við fjóra félagsráðgjafa og tvær fjölskyldur. Tilsjónarsamningar og umsóknir um tilsjón voru skoðuð auk þess sem félagsráðgjafar hjá barnaverndarnefndunum svöruðu spurningalista um hverja fjölskyldu sem þáði tilsjón árið 2009. Niðurstöður benda til þess að helsta ástæðan fyrir afskiptum barnaverndarnefndar, þegar tilsjón var beitt, sé vanræksla varðandi umsjón og eftirlit, og tilfinningaleg vanræksla. Helstu markmið tilsjónar voru að veita uppeldislega ráðgjöf, skipuleggja daglegt líf heimilisins og veita móður persónulegan stuðning. Þátttaka foreldra og barna við gerð markmiða og við mat á árangri tilsjónar var takmarkaður. Við mat á niðurstöðum bendir ýmislegt til þess að helsti kostur úrræðisins sé sá að þjónustan fer fram á heimili fjölskyldunnar og er einstaklingsmiðuð. Helstu ókostir úrræðisins voru lítil verkstjórn og eftirlit og skortur á skýrum verkferlum.

Lykilorð: Barnavernd, tilsjón, barnamiðuð nálgun, þátttaka foreldra og barna.

Abstract

This article is based on a qualitative research where the aim was to evaluate the use of a support person in child protection cases, to understand the experience of the participants, the structure of the support person resource and social work methods. Two child protection committees participated in the research. Interviews were conducted with four social workers and two families. Contracts made between the child protection services and the supported families and application for the support were analyzed. In addition, the social workers filled out a questionnaire about the families who had got support from a support person in 2009. Results from this research suggest that the main reasons for the intervention of child protection in relation to using support persons, are neglected supervision and care and emotional neglect. The main objectives in using support persons were to provide pedagogical guidance, to organize daily routines at home and to offer personal support to the mother. Parents' and children's participation in making goals and evaluating the effectuality of the support person resource was limited. In evaluating the results, there is much that indicates that the main advantage of the support person resource was that the

service was provided in the family's home and was personalized. However the main disadvantages were low supervision and lack of clear procedures.

Keywords: Child protection, support person, child-directed practice, involvement of parents and children.

Inngangur

Í barnaverndarstarfi hefur verið lögð áhersla á að veita fjölskyldum stuðning á heimili og tilsjón er eitt af þeim úrræðum sem hægt er að beita skv. barnaverndarlögum. Foreldrahlutverkið er eitt mikilvægasta hlutverk sem einstaklingar taka að sér á lífsleiðinni og að sama skapi vandasamt. Samkvæmt 28. gr. barnalaga nr. 76/2003 er foreldrum skylt að tryggja barni sínu gott uppeldi, veita því umönnun og sýna því virðingu. Auk þess skulu foreldrar leiðbeina því og vernda það gegn ofbeldi. Ráðherranefnd Evrópuráðsins samþykkti árið 2006 tilmæli til ríkisstjórna aðildarríkjanna um stefnu til eflingar foreldrahæfni. Þar er lögð áhersla á að foreldrum beri að veita barni sínu viðeigandi uppeldi þannig að það geti notið sín sem best. Foreldrar þurfa að mæta þörfum barnsins af ást og öryggi, verja tíma með börnunum ásamt því að kenna þeim að virða reglur og hegða sér í samræmi við þær (Evrópuráðið, 2006). Að veita stuðning á heimili er ein leið til að efla foreldra í uppeldis hlutverkinu en það samræmist vel meginmarkmiðum tilsjónar sem er að aðstoða foreldra við að sinna forsjár- og uppeldisskyldum sínum. Þjónustan er einstaklingsmiðuð þar sem reynt er að sníða hana eftir þörfum fjölskyldunnar. Að fara á heimili fjölskyldunnar er góð leið til að kanna aðstæður og fara yfir þau úrræði sem þar eru til staðar. Á heimilinu er hægt að skoða betur tengslin milli foreldra og barna auk þess sem foreldrar eiga auðveldara með að tileinka sér nýja færni í eigin umhverfi því að þar eru þeir yfirleitt öruggari en utan heimilis (Berry, Charlson og Dawson, 2003; Helga Jóhannesdóttir, 1997).

Í fyrrnefndum reglum Evrópuráðsins (2005), svo

og í barnaverndarlögum nr. 80/2002, kemur fram að veita eigi fjölskyldum stuðning í samræmi við sérstakar þarfir þeirra og að vistun barns utan heimilis eigi að vera undantekning. Samhliða þessum áherslum er aukin krafa í samfélaginu um samráð og virka þátttöku foreldra og barna í ákvarðanatöku við vinnslu máls. Samvinna við börn og foreldra við vinnslu barnaverndarmáls er oft forsenda þess að breytingar á umönnun og aðbúnaði barna takist. Þrátt fyrir auknar kröfur um samráð hafa rannsóknir, sem gerðar hafa verið á þátttöku barna við vinnslu mála, sýnt fram á að hún sé takmörkuð (Anni G. Haugen, 2009; Guðrún Kristinsdóttir, 2004; Halldór S. Guðmundsson, 2005; Hervör Alma Árnadóttir, 2006; Schofield og Thoburn, 1996).

Rannsóknin er sú fyrsta sinnar tegundar hér á landi og vonandi mun hún hafa ákveðið gildi til eflingar stuðningsúrræðum í barnavernd þar sem hún varpar nokkru ljósi á þann hóp sem þiggur tilsjón.

Rannsóknarspurningarnar voru eftirfarandi:

- Hvernig er vinnuaðferð félagsráðgjafa í barnavernd þegar þeir beita tilsjón í barnaverndarmálum?
- Hvenær er tilsjón beitt í barnaverndarmálum?
- Hvernig er tilsjón uppbyggð?
- Hver er reynslan af tilsjón?

Rannsóknin hófst í október 2010 og lauk í apríl 2011. Tvær barnaverndarnefndir tóku þátt í henni og notaðar voru þrjár aðferðir við gagnasöfnun. Í fyrsta lagi voru tekin opin viðtöl við félagsráðgjafa og fjölskyldur, í öðru lagi voru fyrirliggjandi gögn skoðuð og í þriðja lagi svöruðu félagsráðgjafar í barnavernd spurningalista.

Rannsóknin var unnin til meistaraþrófs undir leiðsögn Anníar G. Haugen, lektors í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands.

Stuðningsúrræðið tilsjón

Almenn skilgreining á orðinu tilsjón er eftirlit og umsjón (Árni Böðvarsson, 1982) og samkvæmt 22. gr. reglugerðar um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga samkvæmt ákvæðum barnaverndarlaga nr. 652/2004 er tilsjónarmaður skilgreindur sem einstaklingur er starfar á vegum barnaverndarnefndar. Hann starfar á heimili fjölskyldu og aðstoðar foreldra við að sinna forsjár- og uppeldisskyldum með tilliti til þarfa barnanna. Mikilvægt er að huga að ýmsum þáttum áður er tilsjónarmaður er ráðinn á heimili, t.d. hve

lengi tilsjónarmaðurinn á að starfa á heimilinu, hver markmiðin eru með tilsjón og hvenær skuli framkvæma endurmatið. Tryggja þarf að aðilar máls, þ.e. foreldrar, barnið sjálft og tilsjónarmaðurinn, þekki hlutverk tilsjónarmanns (Barnaverndarstofa, e.d.).

Ekki eru gerðar formlegar menntunarkröfur til tilsjónarmanns en æskilegt er að hann hafi reynslu af því að vinna með börnum og fjölskyldum, sé vel hæfur til mannglegra samskipta og hafi getu til að leiðbeina og miðla þekkingu. Það fer eftir barnaverndarnefndum hvort tilsjónarmaður er ráðinn í fasta stöðu eða lausráðinn (Barnaverndarstofa, e.d.).

Tilsjón er eitt þeirra úrræða sem beitt er í barnaverndarmálum með samþykki foreldra. Við beitingu tilsjónar skal ávallt gera skriflega áætlun um meðferð máls samkvæmt 23. gr. barnaverndarlaga og tilsjónarsamning skv. 5. gr. reglugerðar. Foreldrar skrifa alla jafna undir áætlunina en tilsjónarmaður undir tilsjónarsamninginn. Áætlun um meðferð máls skal gerð í samvinnu við foreldra og eftir atvikum barna sem hafa náð 15 ára aldri. Einnig þarf að hafa samráð við yngri börn eftir því sem aldur þeirra og þroski gefa tilefni til. Í tilsjónarsamningi á m.a. að koma fram markmið með úrræðinu, tímasetning samráðsfunda, skýrslugerð og varðveisla persónuupplýsinga. Mikilvægt er að allir aðilar málsins geri sér ljóst hver vandinn er auk þess að þekkja að hvaða markmiðum er stefnt og hlutverkin verða að vera vel skilgreind. Til að þetta geti átt sér stað er mikilvægt að traust myndist milli barnaverndarstarfsmanns, tilsjónarmanns, foreldra og barna svo að allir aðilar finni til öryggis í samstarfinu. Samvinnan þarf að einkennast af heiðarleika, einlægni og gagnkvæmri virðingu (Anni G. Haugen, 2007; Barnaverndarstofa, e.d.; Reglugerð nr. 652/2004).

Tilsjónarmaður starfar á heimili fjölskyldunnar þar sem síðir, venjur, og viðhorf geta verið ólík því sem hann á að venjast. Starfsmaðurinn þarf að vera sér meðvitaður um eigin viðhorf því að mörgu leyti er hann eins og gestur á heimilinu jafnframt því sem honum er skylt að veita fjölskyldunni ráðgjöf og stuðning. Huga þarf að þáttum eins og öryggi starfsmannsins og það að fara á heimili fólks felur í sér ákveðna röskun á lífi þess. Viðhorf fjölskyldunnar gagnvart starfsmanninum skiptir miklu máli. Ef foreldrar og börn eru sátta við tilsjónarmanninn eru meiri líkur á að þau séu tilbúnari að tjá óskir sínar og væntingar til hans því þau eru alla jafna örugg á heimili sínu (Barnaverndarstofa, e.d.; Beder, 1998; Helga Jóhannesdóttir, 1997)

Þátttaka foreldra og barna í barnaverndarvinnu

Barnaverndarlögin gera ráð fyrir að barnaverndarmál séu unnin í samvinnu við börn og foreldra og þeim sýnd nærgætni og virðing (Barnaverndarlög nr. 80/2002). Waterhouse og McGhee (sjá Slettebø og Seim, 2007) líta svo á að samvinna í barnaverndarvinnslu sé til staðar þegar foreldrar og börn eru virkjuð í að taka ákvarðanir sem varða velferð barnanna og þegar gott upplýsingaflæði og heiðarleg samskipti eru á milli allra aðila. Þannig má líta svo á að samvinna feli það í sér að fagmenn og fjölskylda deili ábyrgð og taki auk þess mið af því valdamisvægi sem er innbyggt í barnaverndarstarfið. Rannsóknir þar sem rætt hefur verið við börn í barnavernd hafa sýnt fram á að þau telja félagsráðgjafa valdamikla og líta svo á að tengslin við þá séu mikilvæg til að hjálpa þeim við að vinna með vanda sinn (Fern, 2008; Munro, 2001). Í barnaverndarvinnu hefur verið skortur á samvinnu barnaverndarstarfsmanna við foreldra og börn og ekki virðist venja að leita eftir sjónarmiðum þeirra eða að þeim séu gefnar nægar upplýsingar um ástæður afskipta (Guðrún Kristinsdóttir, 2004; Larsen, 2011; Schjeldrup, Omre, Marthinsen, Hoverak og Hyrve, 2005). Þetta getur m.a. leitt til þess að þau eiga erfitt með að meta þá aðstoð sem þau fá (Sandbæk, 1999). Ákvarðanirnar eru því oft litadar af forsjarhyggju sem miðar ekki að þörfum allra fjölskyldumeðlima. Jafnframt hafa barnaverndarstarfsmenn verið gagnrýndir fyrir að hlusta einungis á hugmyndir foreldra sem getur leitt til þess að barnið fær ekki þá vernd og umönnun sem það þarfnast. (Anni G. Haugen, 2007). Afleiðing þessa er m.a. sú að sjónarmið foreldra eru nær alltaf ráðandi þegar ákvarðanir eru teknar í barnaverndarmálum (Schofield og Thoburn, 1996).

Félagsráðgjafar í barnavernd vilja almennt byggja upp tengsl við börn og fjölskyldur þeirra með það að markmiði að bæta aðstæður þeirra. Tími þeirra til þess hefur farið minnkandi vegna aukinnar skýrslugerðar og fjölda barnaverndarmála. Auk þess hafa rannsóknir sem fjalla um þátttöku barna í barnaverndarstarfi sýnt fram á að sjónarmið barna í barnaverndarmálum koma oftast fram í gegnum þriðja aðila, t.d. talsmann, og að barnaverndarstarfsmenn finna oft til reynsluleysis við að beita ýmiss konar hjálpartækjum þegar verið er að vinna með börnum og eiga samskipti við þau (Anni G. Haugen, 2004; Egelund og Thomsen, 2002; Gupta og Blewett, 2007; Holland og Scourfield, 2004; Larsen, 2011; Munro, 2010). Þetta getur m.a. útskýrt hvers vegna

barnaverndarstarfsmenn hika við að ræða við börnin um þeirra sýn á málið eða veita þeim aðgang að fundum þar sem ákvarðanir eru teknar varðandi líf þeirra (Anni G. Haugen, 2010; Shemmings, 2000).

Barnamiðuð nálgun

Foreldramiðuð nálgun (e. *adult-directed practice*) var ríkjandi við vinnslu barnaverndarmála á liðinni öld en þar eru foreldrar þátttakendur í vinnslu mála og litið er svo á að þarfir og hagsmunir barna þeirra séu þeir sömu og foreldranna. Börn eiga ekki hlut að töku ákvarðana og ekki er hlustað á sjónarmið þeirra. Barnamiðuð nálgun (e. *child-directed practice*) spratt fram við aldarlok og þróaðist áfram í byrjun nýrrar aldrar í kjölfar hugmyndafræði um aukið samráð og virka þátttöku foreldra og barna að eigin barnaverndarmáli. Hugmyndafræðin um þátttökulýðræði, einkum hvað varðar þátttöku og réttindi barna, mótar mjög hugmyndir samtímans og endurspeglast í barnaverndarlögum og Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna. Þessi breytta sýn á stöðu barna gerir þá kröfu til félagsráðgjafa í barnavernd og félagsþjónustu að þeir tileinki sér vinnuáferðir sem hafa það að markmiði að leiða börn og þátttöku þeirra fram í dagsljósið (Fern, 2008; Hervör Alma Árnadóttir, 2010; Þórhildur Lindal, 2007).

Barnamiðuð nálgun er ein þeirra samræduáferða sem byggist á þátttökulýðræði og virkri þátttöku barna og foreldra í eigin barnaverndarmáli. Þegar unnið er eftir barnamiðaðri nálgun er barnið jafningi annarra sem sitja á fundum, svo sem foreldra og félagsráðgjafa, og unnið er út frá vandamálinu ásamt því að finna lausnir. Með þessari aðferð gefst barninu frekar tækifæri til að vera þátttakandi í ferlinu, bæði við að miðla upplýsingum og taka ákvarðanir. Litið er svo á að skoðanir barnsins séu jafngildar skoðunum hinna fullorðnu og samskipti innan hópsins byggjast á jafnræði barna og foreldra. Með þessu er verið að lýsa ákveðnu viðhorfi gagnvart barninu og viðurkenna að það hafi getu til að vinna með erfða reynslu, auk þess sem komið er fram við barnið eins og hvern annan einstakling sem telst hæfur til að meta eigin aðstæður (Bell, 2002; Fern, 2008; Hervör Alma Árnadóttir, 2010; McLeod, 2007; Sinclair, 2004).

Aðferð

Leitað var til tveggja barnaverndarnefnda á Íslandi til að taka þátt í rannsókninni. Til að tryggja nafnleynd og trúnað við nefndirnar hafa þær fengið gervinöfnin barnaverndarnefnd A og B. Tekin voru eigindleg

viðtöl við fjóra félagsráðgjafa og tvær fjölskyldur, þ.e. mæður og tvö börn. Einnig var ákveðið að skoða 25% af þeim tilsjónarsamningum sem gerðir voru á árinu 2009 hjá barnaverndarnefnd A og B. Barnaverndarnefnd B gerði ekki tilsjónarsamninga en þess í stað var gerð umsókn um tilsjón. Skoðaðir voru fimm tilsjónarsamningar hjá barnaverndarnefnd A og sex umsóknir um tilsjón hjá barnaverndarnefnd B. Auk þess svöruðu félagsráðgjafarnir hjá nefndunum spurningalista um hverja fjölskyldu sem þáðu tilsjón á árinu 2009 en um var að ræða 37 fjölskyldur. Spurningalistinn var hannaður af rannsakanda og taldi 16 spurningar. Þar var m.a. spurt um bakgrunn fjölskyldunnar, hvaða stuðningsúrræði fjölskyldan hefði fengið, hver væri ástæðan fyrir afskiptum barnaverndar og helstu markmið tilsjónar.

Við val á þátttakendum voru skilyrðin þau að félagsráðgjafarnir störfuðu í barnavernd og hefðu reynslu af því að nota tilsjón. Fjölskyldurnar urðu að hafa notið tilsjónar á heimili sínu auk þess sem máli þeirra varð að vera lokið sem barnaverndarmáli. Í fjölskyldunni varð að vera barn á aldrinum 12 ára eða eldra sem var tilbúið til að ræða við rannsakanda.

Félagsráðgjafarnir voru konur á aldrinum 36–56 ára. Mæðurnar voru báðar á milli fertugs og fimm-tugs. Um var að ræða einstæðar mæður, önnur átti fjögur börn en hin þrjú. Þær áttu við geðræna erfiðleika að stríða og voru af þeim sökum 75% öryrkjar. Börnin voru tvær stúlkur, 12 og 16 ára gamlar. Þær stunduðu grunnskólanám og gekk vel í námi. Félagleg staða þeirra var góð að eigin sögn og þær áttu margvísleg áhugamál.

Rannsóknin var tilkynnt til Persónuverndar í október 2010 og samþykkt án athugasemda auk þess sem hún fékk leyfi Vísindasiðanefndar.

Takmörkun rannsóknarinnar liggur m.a. í fáum viðmælendum en erfitt reyndist að finna fjölskyldur sem uppfylltu skilyrði til þátttöku auk þess sem val á þátttakendum var háð félagsráðgjöfum í barnaverndarnefnd A og B og því var ekki hægt að beita tilviljunarkenndu úrtaki. Til þess að vega upp á móti fáum viðmælendum voru notuð önnur gögn sem fyrir lágu um fjölskyldurnar hjá barnavernd, eins og tilsjónarsamningar, og spurningalisti var lagður fyrir félagsráðgjafana. Rannsóknin hefur takmarkað alhæfingargildi þar sem fáir þátttakendur tóku þátt í henni auk þess sem reynsla þátttakenda af tilsjón er einstaklingsbundin. Þrátt fyrir það hefur verið lögð áhersla á að rannsóknarniðurstöðurnar byggist á réttmæti og áreiðanleika með því að skilja frásögn þáttak-

endanna með sem líkustum hætti og þátttakandinn sjálfur auk þess að setja niðurstöður rannsóknarinnar fram á trúverðugan hátt og vísa beint í tilvitnanir í rannsóknargögnunum.

Niðurstöður

Fjölskyldurnar sem þáðu tilsjón á árinu 2009 hjá barnaverndarnefnd A og B voru samtals 37 og börnin í þessum fjölskyldum voru alls 60. Flest börnin bjuggu hjá einstæðum mæðrum eða í 68% tilvika. Forsjá barnanna var í 46% tilvika hjá móður, sameiginleg forsjá var hjá 43% fjölskyldna og hjá 8% barna var forsjá hjá föður. Helsta tekjulind mæðranna var 35% launuð atvinna og sama hlutfall var hjá þeim mæðrum sem voru á örorkubótum en hjá feðrum var það launuð atvinna; í 22% tilvika lágu ekki fyrir upplýsingar um helstu tekjulind feðranna. Algengast var að fjölskyldurnar byggju í leiguhúsnæði eða í 70,3% tilfella. 54% mæðranna voru með grunnskólapróf, feðurnir voru flestir með grunnskólapróf eða iðnmenntun. Í 46% tilvika hjá feðrunum voru upplýsingar um menntun þeirra ekki skráðar. Foreldrarnir voru á ýmsum aldri en áberandi var hve oft skorti upplýsingar um aldur feðranna eða í 39% tilvika. Börnin voru flest á aldrinum 0–14 ára en tilsjón var sjaldgæfara úrræði hjá börnum sem voru 15 ára og eldri.

Algengt var að þær fjölskyldur sem fengu tilsjón hefðu einnig notið annarra stuðningsúrræða, m.a. stuðningsfjölskyldu, persónulegs ráðgjafa og sálfræðiviðtala fyrir foreldra og börn.

Í niðurstöðum rannsóknarinnar kom fram að tilsjón var oftast notuð þegar vanræksla varðandi umsjón og eftirlit svo og tilfinningaleg vanræksla var til staðar. Auk þess var algengt að beita úrræðinu þegar um var að ræða áhættuhegðun barns, erfiðleika þess í skóla eða þegar skólasókn var ábótavant.

Tilsjónarmennirnir voru annaðhvort fastráðnir eða ráðnir til stakra verkefna. Ekki var gerð krafa um tiltekna menntun en starfsmennirnir höfðu einhverja menntun og/eða víðtæka reynslu af því að vinna með fólki. Þegar tilsjónarmennirnir hófu störf hjá barnaverndarnefnd A og B fengu þeir litla þjálfun eða leiðbeiningar til að takast á við starfið og endurmenntun var sjaldan í boði. Félagráðgjafarnir töldu mikilvægt að bæta þennan þátt, bæði til að hægt væri að gera meiri kröfur til tilsjónarmannanna og einnig til að þeir gætu beitt faglegru og markvissari vinnubrögðum. Tilsjónarmönnum var ekki boðin regluleg handleiðsla heldur leituðu þeir til félagsráðgjafanna þegar

þeir töldu sig þurfa að fara yfir málin. Félagsráðgjafarnir voru sammála um að ramma mætti handleiðsluna betur inn og gera hana markvissari. Fram kom hjá félagsráðgjöfunum að tilsjónarmennirnir ættu sér engan sýnilegan yfirmann og það töldu þeir ókost. Tilsjónarstarfsmenn skrifa alla jafna dagála og skila inn skýrslu þegar félagsráðgjafar óska eftir því. Félagsráðgjafarnir lögðu áherslu á að bæta mætti þennan þátt í ferlinu því að ekki hefði verið nógu vel skilgreint hvernig þessar skýrslur ættu að vera auk þess sem félagsráðgjafar óska ekki alltaf eftir skýrslunum.

Samkvæmt niðurstöðum hjá barnaverndarnefndum A og B kom í ljós að endurskoða þarf gerð tilsjónarsamninganna. Til dæmis gerir barnaverndarnefnd B ekki tilsjónarsamninga og það er brot á reglugerð nr. 652/2004. Barnaverndarnefnd A uppfyllir ekki allar skyldur sem þurfa að koma fram í samningnum, t.d. komu markmiðin með tilsjón ekki alltaf fram og samráðsfundir voru aldrei tilgreindir. Foreldrar og börn skrifa ekki undir tilsjónasamningana. Að mati félagsráðgjafanna í rannsókninni er mikilvægt að tilsjónarsamningarnir séu bæði sýnilegir foreldrum og tilsjónarmönnum og að farið sé yfir þá í sameiningu þannig að allir geri sér grein fyrir þeim markmiðum sem unnið er eftir.

Félagsráðgjafarnir og mæðurnar voru sammála um að það væru oftast félagsráðgjafarnir sem ættu frumkvæði að því að ræða við foreldra um þá hugmynd að fá tilsjón á heimilið. Að mati félagsráðgjafanna var yfirleitt rætt við börnin þegar könnun máls var í gangi, en þegar kom að því að beita tilsjón var almennt ekki rætt við þau nema um unglunga væri að ræða og tilsjónin beindist sérstaklega að vanda þeirra. Þetta er ekki í samræmi við það sem kom fram hjá börnunum sem tóku þátt í rannsókninni en þar hafði félagsráðgjafi aldrei rætt við þau. Félagsráðgjafarnir sáu möguleika á að ætla börnunum virkari þátttöku við vinnslu máls. Mæðurnar upplifðu ekki mikil samskipti við félagsráðgjafana á meðan tilsjón var á heimilinu. Þær voru ekki þátttakendur við gerð markmiða með tilsjón og mundu ekki eftir að hafa undirritað gögn þar sem markmið með tilsjón kæmu fram. Félagsráðgjafarnir töldu að árangur af tilsjón væri metinn í samráði við tilsjónarmann og foreldra, en að mat væri ekki gert nógu reglulega né markvisst og einnig þótti þeim skorta að haldnir væru lokafundir með öllum aðilum. Mæðurnar töldu einnig að eftirfylgni skorti þar sem farið var yfir markmiðin með tilsjón og árangur metinn. Að mati félagsráðgjafanna var ekki gert ráð fyrir börnunum á þessum

fundum nema þegar um unglunga væri að ræða og að markmið tilsjónar sneri sérstaklega að þeirra vanda.

Eldri stúlkan, sem rætt var við, taldi mikilvægt að huga vel að þátttöku barna við vinnslu barnaverndarmála. Auk þess lagði hún áherslu á að upplýsa börn um stöðu mála miðað við aldur þeirra og þroska. Hún sagði:

Það var bara lítið einhvern veginn á okkur sem börn þannig að við vorum tekin út úr dæminu þó að við stæðum þarna og fylgdumst með öllu ... aldrei var sagt við mig hvað væri í gangi, það var bara, núna ferð þú þangað og núna ferð þú þangað, nú ætlum við þangað og svo fer mamma og svo kemur þessi og svo bara einhvern veginn fór þetta allt í rugl.

Að mati félagsráðgjafa og foreldra í rannsókninni er helsti kosturinn við tilsjón sá að þjónustan fer fram á heimili fjölskyldunnar og er einstaklingsmiðuð. Auk þess töldu félagsráðgjafarnir að hægt væri að fá betri upplýsingar um fjölskylduna með því að nota úrræðið, og að það gæti varpað nýrri sýn á aðstæður fjölskyldunnar. Að mati félagsráðgjafanna eru gallarnir við úrræðið einkum lítil verkstjórn, lélegt skipulag og skortur á skýrum verkferlum ásamt sýnilegum yfirmanni úrræðisins. Þeir töldu að tilsjónarmennirnir hefðu ekki næga menntun og þjálfun til að sinna starfinu auk þess sem tryggja mætti betur aðgengi að handleiðslu fyrir þá. Árangur af úrræðinu er ekki nógu góður og endurmat á árangri skorti ásamt reglulegum samráðsfundum þar sem staða máls er endurmetin.

Framtíðarsýn félagsráðgjafanna á tilsjón byggðist fyrst og fremst á því að vinna með þá galla sem þeir sáu á úrræðinu, þ.e. að uppbygging úrræðisins verði skipulegri, verkferli skýrari og að menntun tilsjónarmanna verði aukin. Þá veltu félagsráðgjafarnir því fyrir sér hvort gera ætti kröfu um að tilsjónarmennirnir hefðu fagmenntun, t.d. félagsráðgjafamenntun. Með aukinni menntun væri hægt að gera meiri kröfur til tilsjónarmannanna varðandi frumkvæði þeirra í vinnu og fagleg vinnubrögð.

Um ræða

Foreldrar vilja yfirleitt standa sig vel í foreldrahlutverkinu en staða þeirra er mismunandi og fyrir vikið er geta þeirra misjöfn til að sinna uppeldishlutverkinu. Foreldrar sem njóta þjónustu barnaverndar standa oft á jaðri samfélagsins svo að félagsleg staða þeirra er veik og persónulegur styrkur takmarkaður. Það einkennir m.a. þessa foreldra að þeir glíma við

margþættan vanda, félagslega einangrun, slæma félags- og fjárhagslega stöðu, lítið sjálfstraust, erfið samskipti við börn sín og þeir eiga erfitt með að skipuleggja líf sitt eða hafa stjórn á eigin tilfinningum (Cleaver, Unell og Aldgate, 1999; Freydis J, Freysteinsdóttir, 2005). Með hliðsjón af niðurstöðum rannsóknarinnar má ætla að endurskoða þurfi tilsjón ef hún á að geta veitt fjölskyldum innan barnaverndar viðeigandi þjónustu á heimili. Félagráðgjafarnir í rannsókninni töldu mikilvægt að huga betur að umgjörð tilsjónar, t.d. uppbyggingu hennar, hafa reglulegt endurmat ásamt því að halda samráðsfundi og að tilsjónarsamningarnir væru sýnilegir foreldrum og tilsjónarstarfsmönnum svo að úrræðið yrði markvissara og skilaði betri árangri. Vert er að benda á að þessir þættir eru almennt á ábyrgð félagráðgjafanna sem þeir ættu að geta lagfært sjálfir með því að endurskoða úrræðið. Aftur á móti lögðu þeir ekki eins mikla áherslu á mikilvægi samvinnu og þátttöku barna í tengslum við tilsjón. Í rannsókninni kom skýrt fram hjá barni að mikilvægt sé að leyfa barni að vera þátttakandi að eigin barnaverndarmáli og útskýra vel stöðu málsins fyrir því. Það má því ætla að félagráðgjafar þurfi að temja sér þá vinnureglu að beita barnamiðaðri nálgun svo að sjónarmið barnanna og hagsmunir þeirra komi fram. Í allri barnaverndarvinnu er mikilvægt að vinna í samvinnu við foreldra og börn því það er oftast forsenda þess að breytingar náist hvað varðar umönnun og aðbúnað barna. Á sama tíma má velta fyrir sér í hve miklum mæli feðurnir koma að vinnslu barnaverndarmála þar sem oft skortir upplýsingar um bakgrunn þeirra. Erlendar og íslenskar rannsóknir á 21. öld hafa bent til þess að þátttaka feðra sé takmörkuð þar sem ekki eru gerðar miklar kröfur til föðurins sem foreldris við vinnslu barnaverndarmála þó að breytingar hafi orðið á stöðu karla og þátttöku þeirra í uppeldishlutverkinu. Auk þess njóta nú æ fleiri börn forsjár beggja foreldra eftir skilnað eða sambúðarslit (Anni G. Haugen, 2009, 2010; Scourfield, 2003; Stanley, Miller, Foster og Thomson, 2010).

Í barnaverndarlögum kemur ekkert fram um að tilsjónarmenn eigi að sinna eftirliti, en þrátt fyrir það var eftirlit eitt af markmiðum tilsjónar í 35% mála sem rannsökuð voru. Hjá félagráðgjöfunum kom einnig fram að eftirlitið sem beitt er með því að nota tilsjón virðist stundum ósýnilegt foreldrum þar sem ekki er alltaf rætt við þá um að það sé eitt af markmiðum tilsjónar. Því má velta fyrir sér hvort eftirlitshlutverkið samræmist skilgreiningunni á tilsjón eða

hvort um sé að ræða annars konar úrræði. Í 24. gr. barnaverndarlaga er tilsjón eitt af þeim úrræðum sem beitt er þegar foreldrar eru í samvinnu, en í 26. gr. er kveðið á um það að ef úrræði í samvinnu við foreldra hafa ekki skilað árangri getur barnaverndarnefnd úrskurðað eftirlit með heimilinu gegn vilja foreldra. Auk þess má ætla að aðrar starfskröfur, svo sem menntun og persónulegir eiginleikar, þurfi að vera til staðar hjá starfsmanni sem sinnir eftirliti en hjá starfsmanni sem veitir stuðning og/eða ráðgjöf á heimili. Gera má ráð fyrir að starfskröfur til tilsjónarmanna kalli frekar á faglegri vinnubrögð eins og samvinnu, skráningu ganga, endurmat og skýr markmið. Því má ætla að aðskilja þurfi eftirlitshlutverkið frá tilsjón þar sem um er að ræða tvö ólík störf sem kalla á ólíkar kröfur til starfsmanna. Samt verður að hafa í huga að tilsjónarmaður er starfsmaður barnaverndarnefndar og því er erfitt að aðgreina eftirlitshlutverkið algerlega frá tilsjón þótt mikilvægt sé að gera eftirlitshlutverkið sýnilegra fyrir foreldrum.

Í rannsókninni lögðu félagráðgjafarnir áherslu á að tilsjónarmennirnir hafi til að bera viðeigandi menntun og geti veitt stuðning til að geta mætt þörfum fjölskyldunnar. Ólíklegt er að eitt úrræði geti sinnt öllum þeim fjölbreytta vanda sem fjölskyldur innan barnaverndar glíma við því að enginn einn starfsmaður getur verið sérfræðingur í öllu. Auk þess er hætta á að ef markhópur úrræðisins er ekki vel skilgreindur þá verði það nokkurs konar ruslakista sem tekur á móti öllum fjölskyldum með ólíkan vanda. Með því að ákveða markhóp úrræðisins er einnig kallað eftir frekari greiningu og könnun áður en úrræðinu er beitt. Slíkt verður að telja mikinn kost því að þannig nást frekari tengsl milli fjölskyldunnar og félagráðgjafans. Með því að veita góðan stuðning á heimili má gera ráð fyrir að aðstæður og líðan barna batni til muna. Ekki má gleyma að foreldrar eru besta forvörnin og því þurfum við að efla færni þeirra til að takast á við eitt erfiðasta en skemmtilegasta hlutverk lífsins – foreldrahlutverkið.

Heimildir

- Anni G. Haugen. (2004). *Beiting úrræða í barnaverndarmálum, mörkin milli stuðnings og þvingunar og ákvörðunarferlið: Hlutur Íslands í norrænni samamburðar-rannsókn* (Ritröð 1). Reykjavík: Barnaverndarstofa.
- Anni G. Haugen. (2007). Samvinna í barnavernd. Í Gunnar Þór Jóhannesson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum VIII: Félagsvísindadeild* (bls. 231–240). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Anni G. Haugen. (2009). Samvinna við gerð áætlana um

- meðferð máls í barnaverndarstarfi. Í Halldór Sig. Guðmundsson og Silja Bára Ómarsdóttir (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum X: Félagsráðgjafardeild og stjórn málafræðideild* (bls. 21–30). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Anni G. Haugen. (2010). Samvinna í barnavernd: Sjórnarhorn starfsmanna. Í Halldór Sig. Guðmundsson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum XI: Félagsráðgjafardeild* (bls. 1–8). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Árni Böðvarsson (ritstj.). (1982). *Íslensk orðabók handa skólum og almennungi*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningar-sjóðs.
- Barnalög nr. 76/2003.
- Barnaverndarlög nr. 80/2002.
- Barnaverndarstofa. (e.d.). *Stuðningsúrræði*. Sótt 1. maí 2011 á <http://bvs.is/?ser=288&m=1>.
- Beder, J. (1998). The home visit, revisited. *Families in Society*, 79(5), 514–522.
- Bell, M. (2002). Promoting children's rights through the use of relationship. *Child and Family Social Work*, 7, 1–11.
- Berry, M., Charlson, R. og Dawson, K. (2003). Promising practices in understanding and treating child neglect. *Child and Family Social Work*, 8, 13–24.
- Cleaver, H., Unell, I. og Aldgate, J. (1999). *Children's needs – parenting capacity: The impact of parental mental illness, problem alcohol and drug use, and domestic violence on children's development* (13. útg.). London: Crown Copyright.
- Egelund, T. og Thomsen, S.A. (2002). *Tærskler for anbringelse: En vignetundersøgelse om socialforvaltningens vurderinger i børnesager*. København: Socialforskningsinstituttet. 02:13.
- Evrópuráðið. (2005). *Tilmæli Rec (2005)5 ráðherranefndarinnar til aðildarríkja um réttindi barna sem vistuð eru langdvölum á stofnunum*. Sótt 2. desember 2010 á <http://www.bvs.is/files/file410.pdf>.
- Evrópuráðið. (2006). *Foreldrahæfni í Evrópu samtímans. Mikilvæg boð til foreldra: „Ölumst upp saman“*. Sótt 15. janúar 2011 á <http://www.bvs.is/files/file514.pdf>.
- Fern, E. (2008). *The implications of how social workers conceptualise childhood, for developing child-directed practice: An action research study in Iceland*. Óbirt doktorsritgerð: Háskólinn í Warwick. Sótt 28. september 2010 á [www.http://wrap.warwick.ac.uk/2225/1/WRAP_THESIS_Fern_2008.pdf](http://www.wrap.warwick.ac.uk/2225/1/WRAP_THESIS_Fern_2008.pdf).
- Freydís J. Freysteinsdóttir. (2005). *Risk factors for repeated child maltreatment in Iceland*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Guðrún Kristinsdóttir. (2004). *Ég hef verið mjög sátt við að vera í fóstri en ...: Um reynslu ungs fólks í fóstri*. (Ritroð 2). Reykjavík: Barnaverndarstofa.
- Gupta, A. og Blewett, J. (2007). Change for children? The challenges and opportunities for the children's social work workforce. *Child and Family Social Work*, 12, 172–181.
- Halldór S. Guðmundsson. (2005). *Hegðun, líðan og félagslegar aðstæður 11–18 ára barna innan barnaverndar á Íslandi: Sjórnarhorn barna, foreldra, kennara og starfsmanna barnaverndar*. Óbirt MA-ritgerð. Háskóli Íslands.
- Helga Jóhannesdóttir. (1997). *Á treffe klienten hjemme: Om hjemmebesøk som praksistradisjon i sosialt arbeid*. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Hervör Alma Árnadóttir. (2006). *Vill einhver hlusta á mig? Rannsókn á fjölskyldusamráði frá sjónarhorni barnsins*. Óbirt MA-ritgerð: Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Hervör Alma Árnadóttir. (2010). Fjölskyldusamráð: Leið barna til virkrar þátttöku. Í Halldór Sig. Guðmundsson (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum XI: Félagsráðgjafardeild* (bls. 1–9). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Holland, S. og Scourfield, J. (2004). Liberty and respect in child protection. *British Journal of Social Work*, 34, 17–32.
- Larsen, E. (2011). Help or formality? Children's experiences of participation in home-based child welfare cases: A Norwegian example. *Nordic Social Work Research*, 1(1), 43–60.
- McLeod, A. (2007). Whose agenda? Issues of power and relationship when listening to looked-after young people. *Child and Family Social Work*, 12, 278–286.
- Munro, E. (2001). Empowering looked-after children. *Child and Family Social Work*, 6, 129–137.
- Munro, E. (2010). *The Munro review of child protection. Interim report: The child's journey*. Sótt 20. maí 2011 á <http://www.education.gov.uk/munroreview/>.
- Reglugerð um úrræði á ábyrgð sveitarfélaga samkvæmt ákvæðum barnaverndarlaga nr. 652/2004*.
- Sandbæk, M. (1999). Children with problems: Focusing on everyday life. *Children & Society*, 13, 106–118.
- Schjelderup, L., Omre, C., Marthinsen, E., Hoverak, S. og Hyrve, G. (2005). *Mot et nytt barnevern*. Í L. Schjelderup, C. Omre og E. Marthinsen (ritstj.), *Nye metoder i et moderne barnavern* (bls. 9–52). Bergen: Fagbokforlaget.
- Schofield, G. og Thoburn, J. (1996). *The voice of the child in child protection*. London: Institute for Public Policy Research.
- Scourfield, J. (2003). *Gender and child protection*. New York: Palgrave Macmillan.
- Shemmings, D. (2000). Professionals' attitudes to children's participation in decision-making: Dichotomous accounts and doctrinal contests. *Child and Family Social Work*, 5, 235–243.
- Sinclair, R. (2004). Participation in practice: Making it meaningful, effective and sustainable. *Children and Society*, 18, 106–118.
- Slettebø, T. og Seim, S. (ritstj.). (2007). *Brukermedvirkning i barnevernet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stanley, N., Miller, P., Foster, H.R. og Thomson, G. (2010). *Children and families experiencing domestic violence: Police and children's social services' responses*. Sótt 14. júní 2011 á http://www.nspcc.org.uk/inform/research/findings/children_experiencing_domestic_violence_summary_wdf68552.pdf.
- Þórhildur Líndal (ritstj.). (2007). *Barnasáttmálinn: Rit um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins með vísun í íslenskt lagaumhverfi*. Reykjavík: Oddi hf.

Einmanaleiki eldri borgara í Reykjavík

Sigrún Þórarinsdóttir

Sigrún Þórarinsdóttir,
MA, félagsráðgjafi í
öldrunarfræðum

Margir líta svo á að einvera kalli á einmanaleika, en henni þarf þó ekki endilega að fylgja skortur á nánu og persónulegu samneyti við annað fólk. Hugmyndir okkar um einveru eldri kynslóðarinnar tengjast yfirleitt neikvæðri líðan, svo sem einmanaleika, en við lítum síður svo á þegar yngri fólk á í hlut. Viðhorf almennings til efri árána eru frekar neikvæð og oft draga fjölmiðlar upp skakka

mynd af öldruðum, mynd sem tengist vandamálum af ýmsu tagi en kostir efri árána vilja gleymast í umræðunni. Aldraðir eru ekki einsleitir minnihlutahópur sem hefur önnur eða stærri vandamál en yngri kynslóðir. Það geta verið ýmsar ástæður fyrir einmanaleika en það þýðir ekki endilega að hinn aldraði upplifi hann oftast en yngri kynslóðir (Roberts, Kaplan, Shema og Strawbridge, 1997).

Einmanaleiki er óæskileg tilfinning sem skyggir á lífsgæði og hamingju þeirra sem fyrir henni verða. Ef einmanaleiki er algengur meðal aldraðra þá þarf að bregðast við því og beina forvarnarstarfi í þá átt að leita lausnamiðaðra úrræða og þjónustu við þá sem líður illa, því að tilfinningaleg heilsa skiptir ekki síður máli en líkamleg heilsa (WHO, 2009). Meira hefur verið fjallað um félagslega einangrun en einmanaleika í rannsóknum og umfjöllun opinberra aðila hér á landi, t.d. í stefnumótun íslenskra stjórnvalda, en gera verður ráð fyrir báðum þessum þáttum.

Hér á landi skortir rannsóknir um einmanaleika og tilfinningalega heilsu eldri borgara. Sú eiginlega rannsókn sem hér er lýst er framlag mitt í þá veru en hún er byggð á meistararitgerð minni í öldrunarfræði í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands.

Markmið rannsóknarinnar var að athuga hvort einmanaleiki sé algengari á efri árum en ella, hvaða áhrifaþættir liggja þar að baki og kanna hvaða þjónusta komi þeim eldri borgurum að gagni sem finna til einmanaleika.

Einangrun er einn sá þáttur sem skoðaður var og leitast var við að skipta einangrun upp í félagslega- og tilfinningalega einangrun. Skoðaðar voru niðurstöður íslenskra og erlendra rannsókna og þær bornar saman við eiginlega rannsókn sem var framkvæmd á árunum 2005–2007 en gagnaöflun byggðist á viðtölum við sex eldri borgara á aldrinum 78–86 ára.

Áhrifaþættir einmanaleikans

Einmanaleiki og félagsleg einangrun eru skyld hugtök sem oft eru notuð saman eins og beint samband sé þar á milli og byggjast sumar skilgreiningar á þeim tengslum, þ.e. að í báðum tilvikum sé um að ræða einhvers konar skort á félagslegum tengslum (Baarsen, Snijders, Smith og Duijn, 2002). Townsend (1957) skilgreindi félagslega einangrun sem ástand þar sem lítið er um félagsleg tengsl en einmanaleika sem ástand þar sem lítið er um tengsl við aðra manneskju.

Fræðimaðurinn Robert Weiss (1973) fjallaði jöfnum höndum um tilfinningalega og félagslega einangrun en samkvæmt skilgreiningum hans er um að ræða félagslega einangrun þegar félagslegt tengslanet er ekki til staðar en tilfinningaleg einangrun stafar af skorti á nánum tengslum. Tilfinningaleg einangrun getur þannig verið viðbragð við missi náinna tengsla og skapað ákveðið óöryggi eða stafað af skorti á traustu sambandi og stuðningi í erfiðum aðstæðum. Skilgreining Weiss felur í sér skýringu á því hvers vegna sumum finnst þeir vera einmana innan um aðra þótt aðrir geti lifað við mikla einveru án þess að finna til einmanaleika.

Í eldri rannsóknum var mikið gert úr því að hækkaandi aldur væri áhættuþáttur hvað varðar einmanaleika og margir telja enn að einmanaleiki sé algengari meðal aldraðra en annarra aldurshópa þó að rannsóknir sýni að svo sé ekki. (Victor o.fl., 2002).

Rannsóknir benda til að um 10–20% aldraðra upplifi einmanaleika. Rannsókn sem Victor, Scambler, Bowling og Bond (2005) framkvæmdu sýndi að 10% aldraða skilgreindu sig oft eða að miklu leyti

einmana. Í rannsókn sem Iecovich o.fl. (2004) stóðu að, kom í ljós að 5–16% voru stundum einmana en 7% af þeim voru oft eða alltaf einmana.

Í könnun Félagsvísindastofnunar á lífskjörum, lífsháttum og lífsskoðun eldri borgara á Íslandi kom fram að 16% þeirra sögðust vera einmana en 9–11% yngra fólks; munurinn var hins vegar ekki tölfræðilega marktækur (Karl Sigurðsson, María J. Ammendrup og Stefán Ólafsson, 1999). Könnun sem framkvæmd var árið 2006 sýndi að 4% eldri borgara voru oft einmana og 8,8% voru stundum einmana (Ásdís G. Ragnardóttir, Ólafur Már Sigurðsson og Matthías Þorvaldsson, 2007).

Aldur einn og sér hefur ekki bein áhrif á einmanaleika heldur þurfa aðrir þættir einnig að koma til. Tornstam (1981) sýndi fram á að ekki séu tengsl á milli hækkandi aldurs og einmanaleika, heldur komst hann að þeirri niðurstöðu að fólk fyndi síður til einmanaleika með aldrinum og að hann væri minnstur um 75 ára aldur en mestur meðal fólks á þrítugsaldri. Einmanaleiki eykst aftur eftir áttrett en er þó samt sem áður minni en meðal yngri kynslóða.

Niðurstaða úr þverrannsóknnum bendir til þess að einmanaleiki sé algengur hjá fólki sem komið er yfir áttrett og að 40–50% fólks finni þá fyrir einmanaleika að einhverju marki (Dykstra, Tilburg og Gierveld, 2005). Talið er að aukningin sé þar mest því að hækkandi aldri fylgir missir nánna ástvina svo sem maka, en það er mikill áhættuþáttur hvað varðar einmanaleika á efri árum (Victor o.fl., 2005).

Sumir þættir hafa meiri áhrif á einmanaleika en aðrir, og má þar nefna lélega heilsu, verri heilsu á efri árum en búist var við, takmarkað stuðningsnet, hjúskaparstöðu, þörf fyrir fleiri vini en eru til staðar og hve langvarandi tengsl hafa verið við nánar persónur í lífi einstaklingsins (Routasalo, Savikko, Tilvis, Strandberg og Pitkälä, 2006).

Það sem einkum spornar gegn einmanaleika á efri árum er menntun (Victor o.fl., 2005), góð heilsa og maki við góða heilsu (Hammarström, 1988). Nán tengsl eru jákvæð fyrir andlega velferð einstaklinga (Hughes, Waite, Hawkey og Cacoppo, 2004), og þá sem skortir þau, hafa t.d. misst maka sinn eða eru fráskildir, reynast frekar vera einmana en þeir sem eru í sambúð (Iecovich o.fl., 2004). Tilfinningaleg nálægð í samböndum styrkist með aldrinum en jafnframt fækkar slíkum samböndum þegar maki, vinir og kunningjar falla frá (Hughes o.fl., 2004). Hjúskaparstaða virðist skipta miklu máli og það bendir

til þess að hjónaband verndi fólk gegn einmanaleika (Hammarström, 1988).

Aðferð

Í þeirri eigindlegu rannsókn sem hér er lýst var leitast við að skoða hvaða áhrifaþættir liggja að baki einmanaleika eldri borgara í Reykjavík.

Viðtöl eru hentug til gagnaöflunar þegar rýnt er í reynslu fólks af einmanaleika og því var eigindleg aðferð beitt í rannsókninni.

Í upphafi rannsóknarinnar skoðaði ég hvaða úrtak væri hentugt og þar sem ég vann sem félagsráðgjafi í öldrunarmálum hjá Reykjavíkurborg fannst mér við hæfi að kanna betur hagi þeirra sem ég var að vinna fyrir. Ég hafði því góða aðstöðu sem félagsráðgjafi þar sem ég hafði kynnst mörgum sem höfðu reynslu af því að vera félagslega einangraðir. Ég byrjaði á því að senda tilkynningu til Persónuverndar og sótti einnig um leyfi hjá Velferðarsviði Reykjavíkur til að fá aðgang að þátttakendum. Báðir þessir aðilar veittu samþykki sitt. Markvisst úrtak var valið úr nöfnum á biðlista eftir þjónustuíbúðum á vegum Reykjavíkurborgar, úr hópi þeirra sem hjuggu einir, voru hvorki í félagsstarfi né dagvistun og höfðu greint frá því að þeim fyndist þeir njóta minni félagslegra tengsla en þeir hefðu kosið og töldu sig þurfa stuðning í félagsstarf.

Eftir að búið var að velja úrtakið hafði ég samband við væntanlega viðmælendur símleiðis og kynnti þeim rannsóknina. Allir voru þeir tilbúnir að taka þátt í henni eftir þá kynningu.

Alls urðu þátttakendur sex. Fimm konur og einn karlmaður á aldrinum 78–85 ára. Fimm þátttakendur höfðu misst maka sinn en einn var ókvæntur. Tveir þátttakendur voru barnlausir. Þátttakendur hjuggu allir á eigin heimili og voru tveir í leiguíbúð en hinir fjórir í eigin húsnæði. Viðtölin fóru fram á heimili þátttakenda.

Niðurstöður

Fimm af sex þátttakendum voru einmana. Fjórir af þeim fimm sem fundu fyrir einmanaleika sóttu um að komast í þjónustuíbúð til þess að öðlast meira öryggi og félagsskap. Þeir sem fundu til einmanaleika brugðust við á ólíkan hátt. Þeir sem áttu börn leituðu til þeirra eftir stuðningi en þó í mismiklum mæli. Þeir tveir sem voru barnlausir ræddu ekki um líðan sína við neinn. Annar þeirra lét líðan sína „líða framhjá og eyðast upp“ eins og hann orðaði það, en hinn notaði oft róandi lyf eða áfengi.

Andleg líðan var betri eftir samskipti við aðra. Allir töluðu um að finna jákvæðan mun á sér andlega eftir að hafa verið innan um annað fólk. Sá sem notaði róandi lyf og áfengi sagðist sleppa því eftir að hafa notið samveru við annað fólk yfir daginn þar sem hann fann þá mikinn mun á andlegri líðan sinni.

Tveir af sex þátttakendum töldu sig eiga kost á litlum andlegum stuðningi. Tveir þátttakendur voru barnlausir, þá virtist skorta nán tengsl og þeir fundu báðir oft til einmanaleika. Þá skorti trúnaðarvin og leituðu ekki til neins með vanlíðan sína. Fjórir þátttakendur áttu börn og vildu verja meiri tíma með þeim og fá þau oftar í heimsókn án þess að þurfa að biðja um það.

Óöryggi hefur áhrif á einmanaleika. Einn þátttakandi talaði um að lifa stöðugt við það óöryggi að missa leiguíbúð sína þótt hann hefði haft hana á leigu í mörg ár. Hann sótti m.a. um þjónustuíbúð af þeirri ástæðu.

Þátttakendur vildu allir meiri samskipti við aðra. Þeir höfðu þær væntingar að félagsleg staða hlyti að breytast við að komast í þjónustuíbúð þar sem auðveldara yrði að vera innan um fólk þegar þeim hentaði og án of mikillar fyrirhafnar. Hafa ber í huga að þátttakendur í rannsókn minni voru allir á biðlista eftir þjónustuíbúð í Reykjavík.

Það var misjafnt hversu félagslega virkir þátttakendur voru og fór það ekki saman við það hvort þeir fundu fyrir einmanaleika. Sá sem var einna virkastur félagslega og oft innan um annað fólk var einnig mjög oft einmana. Einn þátttakandi var aftur á móti mikið einn heima og fór lítið sem ekkert út á meðal fólks en talaði lítið um einmanaleika. Það kemur heim og saman við þær niðurstöður rannsókna að einmanaleiki geti verið til staðar þótt fólk blandi geði við aðra og þurfi hins vegar ekki að vera til staðar þrátt fyrir mikla einveru.

Þátttakendur vildu allir vera meira innan um fólk og kváðust vera meira einir en þeir vildu. Aðeins einn þátttakandi hafði myndað ný kynni á efri árum og hafði regluleg samskipti við þá kunningja sína. Annar þátttakandi var mjög virkur félagslega en hafði hvorki eignast vini né kunningja í gegnum þau samskipti sem hann átti, t.d. fólk á félagsmiðstöðvum. Samskipti og kynni sem myndast í félagsstarfinu virðast af rannsókn minni að dæma ekki stuðla að samskiptum á öðrum tímum.

Áberandi var hve mikil áhrif slæm líkamleg heilsa hafði á félagslega virkni og möguleika þátttakenda til að nýta sér félagsstarf. Slæm heilsa getur gert fólk háðara öðrum um félagsskap þar sem það getur síður sótt sér félagsskap út á við. Fjórir þátttakendur höfðu

af þeim sökum dregið úr félagslegri virkni sinni og gátu ekki farið eins oft út meðal fólks og þeir voru áður vanir og voru þar af leiðandi oftar og lengur einir en þeir hefðu kosið.

Umræður

Rannsóknin bendir til þess að aðgerða sé þörf til að bæta andlega líðan aldraða sem finna til einmanaleika og að mínu mati þurfa opinberir aðilar að eiga frumkvæði að því að koma til móts við aldraða og bjóða þeim úrræði sem gætu dregið úr einmanaleikatilfinningu þeirra. Skoða þarf í frekari rannsóknum hvaða úrræði myndu henta til þess að koma til móts við þá sem eru félagslega einangraðir og hins vegar þá sem eru tilfinningalega einangraðir.

Að loknu meistaranámi hóf ég strax undirbúning að framhaldsrannsókn þar sem ég taldi mikilvægt að fylgja þátttakendum rannsóknarinnar eftir og kanna hagi þeirra nokkrum árum síðar. Þrjú af sex þátttakendum hafa flust í þjónustuíbúð á vegum Reykjavíkurborgar, einn býr nú í íbúð fyrir aldraða með aðgang að félagsstarfi og þjónustu Reykjavíkurborgar en tveir búa heima og eru enn á biðlista eftir þjónustuíbúð. Með þessari framhaldsrannsókn hyggst ég beina sjónum að líðan, væntingum og félagslegri stöðu allra þátttakenda í dag og kanna hvort flutningur í þjónustuíbúð hafi bætt stöðu þeirra og líðan sem þangað eru komnir. Skoðað verður sérstaklega hvort væntingar til þjónustuíbúðar hafi staðist, hvort þeir þátttakendur eigi meiri samskipti og félagsskap en áður og hvort þeir upplifi meira öryggi og betri líðan, t.d. hvað varðar einmanaleika. Hjá þeim þátttakendum sem ekki hafa enn fengið úthlutað þjónustuíbúð er ætlunin að kanna stöðu þeirra og líðan við óbreyttar aðstæður.

Framhaldsrannsóknin er komin vel á veg og það verður forvitnilegt að sjá niðurstöður hennar. Ég vil að lokum þakka leiðbeinanda mínum og samstarfsaðila, Sigurveigu H. Sigurðardóttur, dósent við Háskóla Íslands, fyrir uppfræðslu og leiðsögn í náminu og núverandi samstarf við framhaldsrannsókn. Einnig vil ég þakka Vísindasjóði Félagsráðgjafafélags Íslands fyrir veittan stuðning við framhaldsrannsóknina.

Heimildir

- Ásdís G. Ragnarsdóttir, Ólafur Már Sigurðsson og Matthías Þorvaldsson. (2007). *Hagir og viðhorf eldri borgara: Viðhorfsrannsókn. Capacent Gallup*. Reykjavík: Reykjavíkurborg, Landssamband eldri borgara, Félagsmálaráðuneytið, Öldrunarráð Íslands.
- Baarsen, B.V., Snijders, T.A.B., Smit, J.H. og Duijn, M.A.J. (2002). Lonely but not alone: Emotional isolation and social isolation as two distinct dimensions of loneliness in older people. *Educational and Psychological Measurement*, 61(1), 119–135.
- Dykstra, P.A., Tilburg, T.G.V. og Gierveld, J.D.J. (2005). Changes in older adult loneliness: Results from a seven-year longitudinal study. *Research on Aging*, 27(6), 725–747.
- Hammarström, G. (1988). *Ensamhet bland äldre kvinnor*. Arbetsrapport 30. Uppsala: Uppsala universitet.
- Hughes, M.E., Waite, L.J., Hawkey, L.C. og Cacoppo, J.T. (2004). A short scale for measuring loneliness in large surveys: Results from two population-based studies. *Research on Aging*, 26(6), 655–672.
- Iecovich, E., Barasch, M., Mirsky, J., Kaufman, R., Avgar, A. og Kol-Fogelson, A. (2004). Social support networks and loneliness among elderly Jews in Russia and Ukraine. *Journal of Marriage and Family*, 66(2), 306–317.
- Karl Sigurðsson, María J. Ammendrup og Stefán Ólafsson. (1999). *Lífskjör, lífshættir og lífsskoðun eldri borgara á Íslandi 1988–1999: Kynslóðagreining og samanburður milli landa*. Reykjavík: Heilbrigðis- og tryggingamálaráðuneytið.
- Roberts, R.E., Kaplan, G.A., Shema, S.J. og Strawbridge, W.J. (1997). Does growing old increase the risk for depression? *The American Journal of Psychiatry*, 154(10), 1384–1390.
- Routasalo, P.E., Savikko, N., Tilvis, R.S., Strandberg, T.E., Pitkälä, K.H., (2006). Social contacts and their relationship to loneliness among aged people: A population-based study. *Gerontology*, 52, 181–187.
- Tornstam, L. (1981). *Äldrandets socialpsykologi*. Stockholm: Wahlström och Widstrand.
- Townsend, P. (1957). *The family life of old people: An inquiry in East London*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Victor, C.R., Scambler, S.J., Bowling, A. og Bond, J. (2005). The prevalence of, and risk factors for, loneliness in later life: A survey of older people in Great Britain. *Aging & Society*, 25(3), 357–375.
- Victor, C.R., Scambler, S.J., Shah, S., Cook, D.G., Harris, T., Rink, E. o.fl. (2002). Has loneliness among older people increased? An investigation into variations between cohorts. *Aging and society*, 22(5), 585–598.
- Weiss, R.S. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- WHO, World Health Organization (2009). Sótt 30. apríl 2009 á <http://www.who.int/en/>
- Þóra Ásgeirsdóttir, Matthías Þorvaldsson og Þorlákur Karlsson. (1999). *Viðhorfskönnun meðal aldraðra*. Reykjavík: Heilbrigðisráðuneytið, Gallup.

Þegar langveikt barn verður fullorðið – aðlögun að breyttu spítalaumhverfi

Anna Sigrún Ingimarsdóttir og Guðný Björk Eydal

Anna Sigrún
Ingimarsdóttir,
MA-nemi í félags-
ráðgjöf

Guðný Björk Eydal,
prófessor við Félags-
ráðgjafardeild HÍ

Allt fram til seinni hluta síðustu aldar leiddu allflestir langvinnir barnasjúkdómar til ótímabærs andláts sjúklinga. Tækniframfarir og nýjar meðferðir við sjúkdómum barna hafa komið því til leiðar að mun fleiri börn með langvinna sjúkdóma ná því að verða fullorðin. Af þeim 10–20% sem þjást af langvinnum sjúkdómum á okkar dögum ná um 90% þeirra fullorðinsaldri (Alpay, 2009; Blum, 2002). Þetta hefur skapað nýja áskorun fyrir heilbrigðisþjónustuna þar eð mun fleiri þurfa að skipta frá barnadeildum yfir á fullorðinsdeildir.

Erlendar rannsóknir benda til þess að þessi umskipti þarfnist undirbúnings og aðlögunar enda sé um mikil tímamót að ræða sem hafa víðtæk áhrif fyrir ungmennið sem um ræðir. Í BA-ritgerð Önnu Sigrúnar Ingimarsdóttur (2010) í félagsráðgjöf er fjallað um slíka aðlögun (e. *transition*) og í eftirfarandi grein er í stuttu máli fjallað um helstu niðurstöður hennar. Rannsóknin byggist á rituðum heimildum, frumgögnum og upplýsingaviðtölum við fagfólk með langa reynslu af vinnu með langveikum börnum.

Langveik börn

Samkvæmt íslenskum skilgreiningum eru langveik börn skilgreind sem börn sem hafa þurft að vera undir læknishendi í að minnsta kosti þrjá mánuði og hafa vegna heilsufars orðið fyrir röskunum í daglegum athöfnum sínum (Félags- og tryggingamálaráðuneytið, 2008). Langveik börn þurfa oft á fjölfag-

legri þjónustu að halda sem felur í sér aðkomu margra heilbrigðisstarfsmanna, meðal annars félagsráðgjafa, lækna og sálfræðinga (Beder, 2006; Bergþóra Stefánsdóttir, 1999; Rosen, 1995).

Þegar langveikt barn með frekari þörf á þjónustu á sjúkrahúsi verður fullorðið boðar það kaflaskipti sem hafa í för með sér mikla breytingu og áskorun fyrir barnið og aðila í umhverfi þess. Einstaklingar sem hafa hugsanlega mikinn hluta ævi sinnar þurft að leita til barnaeilda sjúkrahúsanna verða skyndilega að skipta yfir á fullorðinsdeildir. Erlendis hefur fræðasamfélagið mikið fjallað um þessi skipti og mögulega aðlögunarþörf sem skapast við þessar aðstæður. Á Íslandi er staðan hins vegar önnur, lítið sem ekkert hefur verið ritað um deildaskipti ungs langveiks fólks þrátt fyrir virkt fræðastarf til fjölda ára erlendis. Mikilvægi þess að skoða aðlögun langveikra ungmenna að fullorðinsdeildum er óumdeilanlegt. Viner (1999) og Rosen (1995) hafa bent á að aðlögun sé mikilvæg forvörn gegn heilsufarslegum vanda, og auk þess sé hún til þess fallin að auka lífsgæði sjúklinga. Því er til mikils að vinna að viðhafa góða aðlögun þegar kemur að þessum tímamótum.

Börn og sjúkrahús

Á fimmta áratug liðinnar aldar vaknaði fræðasamfélagið smám saman til vitundar um það að sjúkrahúslega gæti haft neikvæð áhrif á líðan barna. Á næstu árum voru gerðar margar rannsóknir og bentu niðurstöður þeirra til þess að börn ættu við vanlíðan að stríða eftir sjúkrahúslegu. Löngu síðar, á sjöunda áratugnum, varð mikil umræða um þessa staðreynd. Átti hún eftir að verða kveikja að róttækum breytingum í þjónustu til barna á sjúkrahúsum (King og Ziegler, 1981; Umhyggja, 2003a). King og Ziegler (1981) gerðu yfirlitsrannsókn yfir rannsóknir um áhrif sjúkrahúsvistar á hegðun barna. Yfirlit þeirra náði yfir fjóra áratugi. Þær benda á að snemma hafi rannsóknirnar bent til þess að sjúkrahúslega hefði slæm áhrif á börn. Vísa þær m.a. í rannsókn Edelstons frá 1943. Hann komst að þeirri niðurstöðu að

þó að sum börn kæmst ósködduð frá sjúkrahúsvist, bæru önnur alvarleg einkenni hennar. Nefndi hann þar aðskilnaðarkvíða, andleysi, daufleika, martraðir, óþekkt, þrjósku og öskurköst. Vitundarvakningin sem varð á sjöunda áratugnum fólst í viðurkenningu fagfólks á því að þarfir barna á sjúkrahúsum væru þær sömu og þarfir heilbrigðra barna. Sjúk börn hefðu þörf fyrir uppörvun, bæði í leik, sköpun og mannlegum samskiptum. Samt sem áður hefðu þau þörf fyrir sérstaka vernd (Umhyggja, 2003a).

Þann 19. júní árið 2007 fagnaði Barnaspítali Hringinsins 50 ára afmæli sínu. Spítalinn hafði þróast ört á 50 árum, allt frá því að vera lítil deild innan Landspítalans með 30 rúm til þess að verða að tækni- legu barnasjúkrahúsi árið 2003 (Árni Björnsson, 1998; Öundur Páll Ragnarsson, 2007). Barnaspítali Hringinsins hefur forystu í heilbrigðisþjónustu barna og unglunga á Íslandi. Veitt er fjölbreytt og sérhæfð heilbrigðisþjónusta í þverfaglegum teymum sem beinast að andlegum og félagslegum þörfum sjúklinga. Áhersla er lögð á velferð fjölskyldunnar (Landspítali, 2009a; Landspítali, 2009b). Ýmis þjónusta í boði svo sem skóli og leikstofa sem beitir svokallaðri leikmeðferð í vinnu sinni með sjúklingum. Markmið hennar er að stuðla að þroska og koma í veg fyrir hugsanlegan skaða eða þroskatruflun sem sjúkdómur eða sjúkrahúsvist kann að valda (Áslaug Jóhannsdóttir, 2000; Landspítali, 2009b). Ýmis önnur þjónusta er í boði á Barnaspítalnum svo sem félagsráðgjöf, prestsþjónusta, myndgreining og sjúkraþjálfun (Sama heimild).

Munur á barna- og fullorðinsdeildum

Margt breytist í umhverfi sjúkrahússins og hjá barninu sjálfu þegar það hættir að vera langveikt barn og verður fullorðinn sjúklingur. Barnadeildir og fullorðinsdeildir sjúkrahúsanna þjónusta sjúklinga á mismunandi aldri og á mismunandi þroskastigi. Því hlýtur þjónusta og viðhorf deildanna tveggja að vera með ólíkum hætti. Margir fræðimenn hafa bent á þetta og á þætti sem skilja að þjónustuna (Dale og Möller, 2007; Rosen, 1995; Watson, 2005; Östlie, Dale og Möller, 2007).

Sýnt hefur verið fram á að hegðunar- og tilfinningaleg vandamál séu u.þ.b. tvöfalt tíðari hjá langveikum börnum en öðrum börnum (Lavigne og Faier-Routman, 1992). Áhættuþættirnir eru ýmsir svo sem alvarleiki sjúkdóms, kvalarfullar lækningameðferðir, minna samneyti við jafnaldra, sársauki, takmarkað sjálfstæði í athöfnum (e. *functional indep-*

endence), sjúkdómurinn sjálfur og streita og útlitsbreytingar vegna sjúkdómsins. Allt eru þetta þættir sem geta truflað þroska (Brown, Daly og Rickel, 2007; LeBlanc, Goldsmith og Patel, 2003). Barnalæknar eru sérþjálfaðir í þroska og vexti barna. Það er liður í starfi þeirra að skrá þroska yfir tíma og fylgjast með röskunum. Lyflæknar á fullorðinsdeildum beina aftur á móti sjónum að öðrum þáttum. Þörf fyrir þroskamát er iðulega ekki til staðar á fullorðinsdeildum enda er gert ráð fyrir að sjúklingarnir séu fullorðnir og hafi því náð fullum þroska og vexti (Rosen, 1995). Hvað varðar langveik fullorðin börn þarf að hafa í huga að þessir einstaklingar kunna að þurfa á þroskaeftirfylgni að halda lengur en aðrir.

Rosen bendir einnig á að samband lækna og sjúklinga sé með ólíkum hætti á barna- og fullorðinsdeildum. Sambönd lækna og sjúklinga á barnadeildum fela oftast í sér milligöngu foreldra. Foreldrar eru viðstaddir viðtölin og eru í raun þungamiðjan. Þeir eru í forsvari fyrir börnin sín, svara spurningum lækna og sjá alfarið um það að taka ákvarðanir. Vandamál getur skapast vegna þessa á fullorðinsdeildum ef hinn langveiki ungi sjúklingur á fullorðinsdeild hefur ekki fengið tækifæri til þess að taka þátt í ákvörðunum eða fengið upplýsingar um sjúkdóm sinn áður en hann varð að skipta um deild. Viðkomandi sjúklingur hefur þá ekki náð að þroska með sér færna sem er forsenda þess að meðferðarsamband geti orðið farsælt á fullorðinsdeild. Það að geta tekið þátt í eigin lækni meðferð með því að taka við upplýsingum, skilja þær og taka eigin ákvarðanir er hluti af því sjálfstæði sem fullorðinsdeildirnar ætlast til að sjúklingar hafi (Rosen, 1995; Watson, 2005; Östlie o.fl., 2007).

Það eru ýmsir fleiri þættir sem skilja að barnadeildir og fullorðinsdeildir. Watson (2005) tók saman í töflu nokkra meginþætti.

Þjónustubreytingin og viðhorfsbreytingin sem verður þegar farið er af barnadeild yfir á fullorðinsdeild virðist hafa áhrif á sjúklinga. Östlie o.fl. (2007) gerðu eiginlega rannsókn á reynslu langveikra barna af skiptum milli deilda í Noregi. Benti niðurstaðan til þess að á barnadeildum væri þörfum sjúklinga fyrir félagslíf og virkni mætt. Viðmælendur töluðu um samheldni og tengsl sem þeir fundu fyrir á barnadeildinni í garð starfsfólksins og annarra sjúklinga. Sumir tjáðu að deildin hefði í raun verið eins og heimili þeirra. Rannsóknin benti aftur á móti til þess að á fullorðinsdeildum væri líðan þeirra önnur. Niðurstaðan benti til þess að sjúklingar væru

Tafla 1. Munur á fullorðins- og barnadeildum

Barnadeildir	Fullorðinsdeildir
Fjölskylduráðgjöf	Einstaklingsráðgjöf
Fjölfagleg teymisvinna	Takmörkuð teymisvinna (sérstaklega sálfélagsleg)
Færri sjúklingar	Margir sjúklingar
Sérfræðipækking á sjaldgæfum genasjúkdómum t.d. Cystinosis	Takmörkuð reynsla af sjaldgæfum barnasjúkdómum
Stytttri biðlistar	Lengri biðlistar
Jafningjastuðningur	Engin séraðstaða fyrir ungt fólk
Lyf yfirleitt gjaldfrjáls	Greiða þarf fyrir lyf

oftar einmana, upplifðu sig einangraða og að þeim fyndist þeir týnast í kerfinu.

Aðlögunarferlið

Til þess að stuðla að sjálfstæði ungs langveiks fólks á fullorðinsdeildum og virkni einstaklingsins benda Östlie o.fl. (2007) á mikilvægi valdeflingar og eflingu sjálfstrausts áður en skipt er um spítalaumhverfi. Endurskilgreina þarf hlutverk fjölskyldunnar frá því sem áður var á barnadeildinni. Taka ber mið af þörfum hvers og eins í þeirri endurskilgreiningu. Staða hinnar ungu manneskju, hvort hún sé fær um að hugsa um sig sjálf, búsetufyrirkomulag og hæfni til að vera í samskiptum, allt eru þetta þættir sem skipta máli þegar hlutverk fjölskyldunnar er metið. Hér er mikilvægt að gæta jafnvægis milli þarfa hins unga einstaklings og þarfa fjölskyldunnar. Oft vill það gerast í tilfellum langveikra ungmenna að foreldrar eiga erfitt með að sleppa takinu og treysta börnunum til að taka ábyrgð á eigin lífi og heilsu. Getur það valdið togstreitu þegar kemur að skiptum milli deilda (Rosen, 1995; Watson, 2005; Östlie o.fl., 2007).

Unglingsárin eru tími hraðra breytinga þar sem einstaklingurinn tekur miklum breytingum líkamlega, vitsmunalega og félagslega. Unglingar þurfa undirbúning og stuðning til þess að takast á við heim fullorðinna sem sjálfstæðir einstaklingar. Þetta ferli er oft flókið og erfitt hjá langveiku ungu fólki sem þarf að takast á við það að skipta um spítalaumhverfi um leið og það þarf að ganga í gegnum áskorunina sem fylgir því að verða fullorðinn (Kennedy, Sloman, Douglass og Sawyer, 2007).

Af þessum sökum er það mikilvægt að ungmenni fái undirbúning áður en að því kemur að skipta frá barnadeildum og yfir á fullorðinsdeildir. Þetta ferli er kallað aðlögun (e. *transition*). Aðlögun hefur verið skilgreind af *The Society for Adolescent Medicine* sem

skipulagt, ákveðið ferli sem fer af stað þegar ungt fólk með langvinn heilsufarsleg vandamál yfirgefur barnamiðað heilbrigðiskerfi og fer yfir í fullorðinskerfi (Society for Adolescent Medicine, 1993). Ferli aðlögunar er flókið og krefst fræðslu, teymisvinnu og valdeflingar (Stabile o.fl., 2005). Hlutverk félagsráðgjafa er að tryggja virka þátttöku sjúklingsins, með valdeflingu og notendasamráði, samstarfi við fjölskyldu á forsendum sjúklingsins og samhæfingu þeirra stofnana sem um ræðir (Áslaug Ólafsdóttir o.fl., 1997; Sigrún Júlíusdóttir, 2006; Vigdís Jónsdóttir, 2006).

Leiðir til aðlögunar

Ýmis atriði skipta máli þegar aðlögun einstaklings er skipulögð. Mikilvægt er að gera sér grein fyrir því að skilvirk aðlögun felur í sér fjölþætt ferli sem fer fram í áföngum og tekur tillit til félagslegra, menntunarlegra og sálrænna þarfa (Alpay, 2009).

Margar leiðir eru færar sem miða að því að færa einstakling frá barnadeild og yfir á fullorðinsdeild. Það geta verið bein skipti eða lengra ferli sem felur til dæmis í sér að viðkomandi fær að heimsækja mismunandi göngudeildir. Síðari leiðin felur í sér aðlögun og er því æskilegri. Til eru líkön um það hvernig eigi að haga aðlögun. Þeirra þekktust eru sjúkdómsmiðuð líkön (e. *disease based programmes*) og almenn aðlögunarlíkön (e. *generic transition programmes*). Sjúkdómsmiðuð líkön fela í sér ferli sem er sérhannað fyrir ákveðna hópa sjúklinga. Almenn aðlögunarlíkön fela aftur á móti í sér aðlögun sem er skipulögð með það í huga að flytja alla sjúklinga án tillits til sjúkdóms þeirra (Alpay, 2009; Viner, 1999).

Ákvörðun tímasetningar um deildaskipti ætti að vera einstaklingsmiðuð. Aldur er ekki besti mælikvarðinn á það hvenær skipti ættu að fara fram. Líta

ber til sálrænna og líkamlegra þátta þegar tímasetning er ákveðin. Mikilvægt er að unglingurinn hafi þroska og færni sem til þarf á fullorðinsdeildum svo og að hann hafi vilja til þess að skipta (Alpay, 2009; Viner, 1999).

Watson (2005) gerði gátlista yfir hæfni sem þarf að vera til staðar hjá langveiku ungu fólki áður en skipti geta farið fram.

Tafla 2. Nauðsynleg hæfni á fullorðinsdeild

- Ég skil sjúkdóm minn og get lýst honum fyrir öðrum.
- Ég get tekið sjálfstæðar ákvarðanir varðandi sjálfa/n mig og í sambandi við meðferð mína.
- Ég þekki lyfin mín og hvernig þau virka.
- Ég þekki skipan mála á fullorðinsdeildinni og veit hver verður læknirinn minn.
- Ég veit hvernig ég panta tíma
- Ég get komið mér sjálf/ur upp á sjúkrahús.
- Ég er fær um að tjá mig um áhyggjur mínar varðandi blóðprufur og aðra meðferð.
- Ég veit hvert ég á að hringja í neyð.
- Ég þekki takmörk mín líka varðandi fæðu og at-hafnir.
- Ég hef nægjanlega þekkingu á kynferðismálum og hef rætt um áfengi, reykingar og drykkju.

Þó að til séu leiðbeiningar um það hvernig hægt sé að haga góðri aðlögun er hún samt sem áður ekki einföld. Rannsóknir sýna að ýmsir þættir geta dregið úr skilvirkri aðlögun svo sem vöntun á samhæfingu milli fullorðins- og barnadeilda og mótstaða hvort sem er hjá foreldrum, sjúklingi eða starfsfólki eða að ekki er tekið tillit til þarfa viðkomandi ungmennis og þess að það eru einnig að glíma við að verða sjálfstæður fullorðinn einstaklingur jafnframt því sem aðlögunarferlið á sér stað (Alpay, 2009; Berk, 2007; Kennedy o.fl., 2007). Til þess að aðlögun megi takast sem best þarf hún að vera í samstarfi með sjúklingnum og öllum sem að heilsufari hans koma. Hefur það sýnt sig að best tekst til þegar að allir aðilar sem koma að hinum unga sjúklingi fá virkt hlutverk (Rosen, 1995). Valdefling og notendasamráð eru meginsteff í vinnu félagsráðgjafa í aðlögunarferlinu hver sem nálgunin er (Basic, 2009; Heikkilä og Julkunen, 2003; Lára Björnsdóttir, 2006; Stabile o.fl. 2005).

Í ritgerðinni var rætt við heilbrigðisstarfsfólk til að fá mynd af stöðu aðlögunarmála hér á landi og sýndu niðurstöður að ferlið virðist vera mismunandi eftir sjúklingahópum (Anna Sigrún Ingimarsdóttir, 2010).

Lokaorð

Virki aðlögun langveikra barna sem skipta um deild við 18 ára aldur er mikilvæg til að koma í veg fyrir heilsufarslegan vanda og bæta lífsgæði. Forsenda árangursríkrar aðlögunar er samráð og virk þátttaka allra sem koma að meðferð viðkomandi. Hvort sem um er að ræða fjölskyldu, heilbrigðisstarfsmenn eða sjúklinginn sjálfan. Aðferðir og sérþekking félagsráðgjafa, ekki síst á sviði valdeflingar og notendasamráðs, skipta sköpum ef tryggja á árangursríka aðlögun. Mikilvægt er að félagsráðgjafar vinni frekari rannsóknir á þessu sviði; ekki síst þarf að afla þekkingar á þörfum og óskum íslenskra ungmenna sem hafa verið langveik börn en eru að takast á við þroskakreppur og átök sem fylgja því að fullorðnast og þurfa jafnframt að takast á við ný hlutverk sem fullorðnir sjúklingar.

Heimildir

- Alpay, H. (2009). Transition of the adolescent patient to the adult clinic. *Peritoneal Dialysis International*, 29, 180–182.
- Anna Sigrún Ingimarsdóttir. (2010). *Aðlögun langveikra ungmenna að breyttu spítalaumhverfi*. BA-ritgerð. Háskóli Íslands, Félagsráðgjafardeild.
- Árni Björnsson. (1998). *Sagan: Landspítalinn 1930–1998*. Sótt 9. febrúar 2012 á <http://www.lsh.is/Sagan/Landspitalinn-1930---1998->.
- Áslaug Jóhannsdóttir. (2000). Leikur og starf langveika barnsins á leikstofu Barnaspítala Hringins. *Umhyggja*, 5(1), 10–13.
- Áslaug Ólafsdóttir, Ella Kristín Karlsdóttir og Guðrún H. Sederholm. (1997, 10. janúar). Hvað er félagsráðgjöf?. *Morgunblaðið*.
- Basic, S.C. (2009). Service user involvement in social work practice, education and research in the federation of Bosnia and Herzegovina. *Ljetopis socijalnog rada*, 16(2), 241–257.
- Beder, J. (2006). *Hospital social work: The interference of medicine and caring*. New York: Taylor & Francis.
- Bergþóra Stefánsdóttir. (1999). Hetjurnar. *Umhyggja*, 4(2), 53.
- Berk, L.E. (2007). *Development through the lifespan* (4. útg.). Boston: Pearson, Allyn & Bacon.
- Blum, R.W. (2002). Improving transition for adolescents with special health care needs from pediatric to adult centered health care-introduction. *Pediatrics*, 110(6), 1301–1303.
- Brown, R.T., Daly, B. og Rickel, A.U. (2007). *Chronic illness in children and adolescents*. Cambridge: Hogrefe & Huber.
- Félags- og tryggingamálaráðuneytið. (2008, febrúar). *Skýrsla starfshóps um þjónustuárræði fyrir langveik börn og fjölskyldur þeirra*. Sótt 9. febrúar 2012 á <http://www.felagsmalaraduneyti.is/media/acrobat-skjol/Langveik-Born151209.pdf>.
- Heikkilä, M. og Julkunen, I. (2003, 14. október). *Obstacles to an increased user involvement in social services*. Council of Europe, Group of specialists in social services.
- Kennedy, A., Sloman, F., Douglass, J.A. og Sawyer, S.M. (2007). Young people with chronic illness: The approach to transition. *Internal Medicine Journal*, 37(8), 555–560.
- King, J. og Ziegler, S. (1981). The effects of hospitalization on children's behaviour: A review of the literature. *Children's Health Care*, 81(10), 20–28.
- Landspítali. (2009b, 4. júní). *Um Barnaspítalann*. Sótt 9. febrúar 2012 á <http://www.lsh.is/pages/14496>.
- Landspítali. (2009a, 17. júlí). *Stefna og hlutverk*. Sótt 9. febrúar 2012 á <http://www.lsh.is/pages/14508>.
- Lavigne, J.V. og Faier-Routman, J. (1992). Psychological adjustment to pediatric physical disorders: A meta analytic review. *Journal of Pediatric Psychology*, 17(2), 133–157.
- Lára Björnsdóttir. (2006). Heildrænt skipulag heilbrigðis- og félagsþjónustu. Í Sigrún Júlíusdóttir og Halldór Sigurður Guðmundsson (ritstj.), *Heilbrigði og heildarsýn: Félagsráðgjöf í heilbrigðisþjónustu* (bls. 49–61). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- LeBlanc, L.A., Goldsmith, T. og Patel, D.R. (2003). Behavioral aspects of chronic illness in children and adolescents. *Pediatric Clinics of North America*, 50, 859–878.
- Rosen, D. (1995). Between two worlds: Bridging health and adult medicine the cultures of child health and adult medicine. *Journal of Adolescent Health*, 17, 10–16.
- Sigrún Júlíusdóttir. (2006). Félagsráðgjöf í heilbrigðisþjónustu – eitt sérviða. Í Sigrún Júlíusdóttir og Halldór Sigurður Guðmundsson (ritstj.), *Heilbrigði og heildarsýn: Félagsráðgjöf í heilbrigðisþjónustu* (bls. 33–48). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Society for Adolescent Medicine. (1993). Transition from pediatric to adult-oriented health care systems for adolescents with chronic condition. *Journal of Adolescent Health*, 14, 570–576.
- Stabile, L., Rosser, L., Porterfield, K.M. og McCauley, S. (2005). Transfer versus transition: Success in pediatric transplantation brings the welcome challenge of transition. *Progress in Transplantation*, 15(4), 363–371.
- Umhyggja. (2003a, 9. maí). *Saga: Uppruni Umhyggju*. Sótt 25. janúar 2010 á <http://www.umhyggja.is/umfelagid/saga/>.
- Vigdís Jónsdóttir. (2006). Sjúkrastofnun og fagleg þjónusta. Í Sigrún Júlíusdóttir og Halldór Sigurður Guðmundsson (ritstj.), *Heilbrigði og heildarsýn: Félagsráðgjöf í heilbrigðisþjónustu* (bls. 162–171). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Viner, R. (1999). Transition from paediatric to adult care: Bridging the gaps or passing the buck? *Archives of Disease in Childhood*, 81(3), 271–275.
- Watson, A.R. (2005). Problems and pitfalls of transition from paediatric to adult renal care. *Pediatric Nephrology*, 20(2), 113–117.
- Önundur Páll Ragnarsson. (2007, 19. júní). Barnaspítali Hringins fagnar 50 ára afmæli í dag: Með nýrri kynslöð koma nýjar kröfur og áherslur. *Morgunblaðið*.
- Östlie, I.L., Dale, Ö. og Möller, A. (2007). From childhood to adult life with juvenile idiopathic arthritis (JIA): A pilot study. *Disability and Rehabilitation*, 29(6), 445–452.

Þjónusta varin á tímum efnahagshruns og þrenginga

Freydís Jóna Freysteinsdóttir

Freydís Jóna Freysteinsdóttir,
dósent í félagsráðgjöf
við Háskóla Íslands

Á árunum 2002 til 2007 starfaði ég sem lektor í félagsráðgjöf við kennslu og rannsóknir hjá Háskóla Íslands. Ég hafði einnig starfað m.a. hjá Félagsþjónustunni í Hafnarfirði um nokkurt skeið og síðar sinnt viðtalsmeðferð á stofu. Á þessum tímum fékk ég áhuga á því að breyta til í starfi og öðlast víðtækari starfsreynslu á vettvangi. Frá árinu 2007 til ársins 2011 var ég félagsmálastjóri/sviðsstjóri hjá Félagsþjónustu Norðurlands. Helsta markmið Félagsþjónustu Norðurlands var að veita hágæða þjónustu með sem minnstum tilkostnaði. Mikilvægt er fyrir stjórnendur að hafa í huga að það fjármagn sem fer í þjónustu á vegum hins opinbera eru greiddir í formi skatta af hálfu almennings og því þarf að fara vel með það fé. Jafnframt var markmiðið að tryggja fjárhagslegt öryggi og aðra félagsþjónustu samkvæmt lögum um félagsþjónustu sveitarfélaga nr. 40/1991.

Nú á tímum efnahagshruns og þrenginga, hefur beinn kostnaður vegna félagsþjónustu aukist hjá mörgum sveitarfélögum, þar sem þörfin fyrir þjónustuna hefur aukist og fleiri eiga rétt á þjónustu en áður, s.s. fjárhagsaðstoð og félagslegri ráðgjöf (Félags- og tryggingamálaráðuneyti, 2009, 2010; Velferðarráðuneyti, 2011). Sveitarfélögin hafa því samtímis þurft að draga úr óbeinum kostnaði á ýmsa vegu, skera niður og hagræða í kjölfar hrunsins (EFS, 2011). Þannig hafa sveitarfélög þurft að draga úr þjónustu eða reyna að veita jafngóða eða betri þjónustu og áður fyrir sama eða jafnvel minna fjármagn.

Félagsþjónusta Norðurlands veitti auk félagsþjónustu, skólaþjónustu á starfssvæðinu og þjónustu við fatlaða samkvæmt þjónustusamningi við ríkið þar til málefni fatlaðra færðust til sveitarfélaganna þann 1. janúar 2011. Um fámennt og víðfeðmt svæði er að ræða. Á því búa um 5000 manns (um 1,5%

þjóðarinnar) en svæðið nær yfir 19% af landinu. Félagsþjónusta Norðurlands sinnti þannig þjónustu við 6 sveitarfélög í Þingeyjarsýslu. Á þjónustusvæðinu voru árið 2011, 10 grunnskólar, 9 leikskólar og fimm sjálfstæðar þjónustueiningar; sambýli/heimili fyrir fjölfatlaða, þjálfunarheimili fyrir þroskaskerta, geðræktarmiðstöð, hæfing fyrir fatlaða og skammtíamavistun fyrir fatlaða (Félagsþjónusta Norðurlands, 2011).

Tvær nefndir störfuðu á vegum Félagsþjónustu Norðurlands, annars vegar Félags- og barnaverndarnefnd Norðurlands sem tók fyrir almenn og stefnumótandi mál og hins vegar Félags- og barnaverndarnefnd Þingeyinga sem tók fyrir einstaklingsmál. Pólítískt kjörnir fulltrúar í Norðurlandi áttu sæti í Félags- og barnaverndarnefnd Norðurlands, en pólítískt kjörnir fulltrúar frá sveitarfélögum á þjónustusvæðinu áttu sæti í Félags- og barnaverndarnefnd Þingeyinga. Þess má geta að það tók hálf tveggja ára tímabil að mynda nýja Félags- og barnaverndarnefnd Þingeyinga í kjölfar kosninga árið 2010, þrátt fyrir ítrekaðar óskir um að það væri gert, af hálfu greinarhöfundar. Samkvæmt barnaverndarlögum nr. 80/2002 skal þó eigi líða lengri tími en 2 mánuðir frá kosningum þar til slík nefnd er skipuð. Er þetta að mati greinarhöfundar lýsandi dæmi um hvernig það getur bitnað á starfssemi félagsþjónustu að mörg sveitarfélög komi að henni. Eftir að málaflökkur fatlaðra var fluttur frá ríki til sveitarfélaga 1. janúar 2011, var stofnað svokallað Þjónusturáð um málefni fatlaðra sem hafði það verkefni að fylgjast með þörf á þjónustu í málaflokknum og gera tillögur um framþróun innan hans (Félagsþjónusta Norðurlands, 2011). Því er ljóst að um talsverð nefndarstörf var að ræða hjá ekki stærri stofnun en hér um ræðir.

Áhrif hrunsins á Félagsþjónustu Norðurlands

Hrunið setti strik í reikninginn í rekstri Félagsþjónustu Norðurlands og verður hér farið í nokkra þætti sem lýsa hvernig slíkt hefur beinlínis áhrif á mannlega starfssemi sem þessa.

Streituvaldandi þættir í kjölfar efnahagshrunsins

Eftir efnahagsþrengingarnar, voru teknar ákvarðanir hjá sveitarfélaginu Norðurþingi sem gekk yfir alla starfsmenn sveitarfélagsins, líkt og hjá fleiri sveitarfélögum (EFS, 2011). Þessar ákvarðanir voru til þess fallnar að auka streitu meðal starfsfólks hjá sveitarfélaginu. Laun allra starfsmanna voru lækkuð með því að fastir bílastyrkir voru teknir af launum allra sem voru með hærri föst laun en 300.000 kr. á mánuði. Stjórnendur sviða og stofnana þurftu leyfi bæjarstjóra til að endurráða í stöður sem losnuðu. Ákvörðun var tekin um að bera þyrfti undir viðkomandi nefnd, ef sérfræðingar vildu fara á ráðstefnu, fund eða á námskeið þrátt fyrir að ljóst væri að nefndaráðilar hefðu ekki menntunarbakgrunn í félagsvísindum sem gerði þeim kleyft að meta hvaða ráðstefnur, námskeið eða fundir væri mikilvægt að sækja. Að lokum, þá upplifðu sérfræðingarnir minna starfsöryggi í kjölfar efnahagsþrenginganna, vegna þess að ekki var endurnýjaður í tíma samningur við þau fimm sveitarfélög sem keyptu félags- og skólaþjónustu af Norðurþingi. Þar sem útsvarstekjur sveitarfélaganna lækkuðu víða í kjölfar efnahagshrunsins (EFS, 2011), var hugað að því hvort hægt væri að kaupa ódýrari þjónustu annars staðar, en svo fór þó að samningurinn var endurnýjaður eftir nokkurn óvissutíma, fyrst í eitt ár en svo til lengri tíma. Það var gert í kjölfar úttektar sem sýndi að ekki var marktækur munur á kostnaði Félagsþjónustu Norðurþings miðað við tvær aðrar stofnanir sem hafðar voru til viðmiðunar er varðar félags- og skólaþjónustu og var kostnaður lægri hjá Félagsþjónustu Norðurþings heldur en hjá viðmið-

unarsveitarfélögunum (Þekkingarsetur Þingeyinga, 2010).

Í kjölfar þeirrar ákvörðunar að leyfi bæjarstjóra þyrfti til að ráða í stöður sem losnuðu, lækkaði starfshlutfall sem tilheyrði skrifstofu Félagsþjónustu Norðurþings úr 9,45 sumarið 2007 í 8,45 sumarið 2011 (sjá töflu 1). Var mesta skerðingin í stöðu sérkennsluráðgjafa, en dregið var úr þeirri þjónustu sem svarar 70% starfshlutfalli í tvö ár. Leyfi fékkst loks af hálfu bæjarstjóra til að ráða í þá stöðu sumarið 2011. Þessi skerðing á þjónustu sérkennsluráðgjafa bitnaði verulega á börnum með sérþarfir í skólum á þjónustusvæðinu. Umtalsverð skerðing varð á stöðu ritara af sömu ástæðu og jók það álag sérfræðinga á skrifstofunni. Reyndar höfðu tveir iðjuþjálfar bæst við í lágum starfshlutföllum (sem störfuðu ekki á skrifstofunni sem slíkri en tilheyrðu henni launalega), en þeir sinntu iðjuþjálfun í leik- og grunnskólum á þjónustusvæðinu. Þessi skrifstofa með 8,45 stöðugildum, auk talmeinafræðings sem starfaði sem verktaki eftir þörfum, sá um að veita ráðgjöf og stýra þjónustu á sviði félags-, fötlunar- og skólamála í 6 sveitarfélögum á stóru þjónustusvæði. Skrifstofan hafði einnig umsjón með rekstri fimm þjónustueininga í málefnum fatlaðra. Á sama tíma fjölgaði til muna skjólstaðingum félagsþjónustunnar, m.a. vegna aukins fjölda beiðna um fjárhagsaðstoð og annarrar þjónustu sem viðkomandi áttu jafnvel ekki rétt á vegna tekna sinna. Þetta var í samræmi við reynslu meiri hluta félagsmálastjóra í landinu (Velferðarráðuneyti, 2011). Þessu til viðbótar fjölgaði alvarlegum barnaverndarmálum í kjölfar efnahagshrunsins, en það birtist m.a.

Tafla 1. Áhrif efnahagshrunsins á stöðuhlutfall á skrifstofu Félagsþjónustu Norðurþings.

Stöðuhlutfall sumarið 2007	Stöðuhlutfall sumarið 2011
Félagsmálastjóri 100%	Félagsmálastjóri 100%
Kennsluráðgjafi 100%	Kennsluráðgjafi 80%
Ritari 75%	Ritari 25%
Sérkennsluráðgjafi 100%	Sérkennsluráðgjafi, verktakar 30%
Deildarstjóri um málefni fatlaðra 100%	Deildarstjóri um málefni fatlaðra 100%
Ráðgjafi í fötlunarþjónustu 50%	Ráðgjafi í fötlunarþjónustu 50%
Sálfræðingar, verktakar 120%	Sálfræðingar 130%
Deildarstjóri um félagslega heimaþj. 100%	Deildarstjóri um félagslega heimaþj. 100%
Ráðgjafar í félagsþjónustu 200%	Ráðgjafar í félagsþjónustu 200%
	Iðjuþjálfar 30%
Talmeinafræðingur, verktaki eftir þörfum	Talmeinafræðingur, verktaki eftir þörfum
Samtals 9,45 stöðugildi auk talmeinafr.	Samtals 8,45 stöðugildi auk talmeinafr.

í fleiri vistunum utan heimilis og þörf á viðameiri úrræðum. Því er ljóst að þörf hefði verið á að fjölga sérfræðingum á skrifstofunni, fremur en að fækka þeim.

Aðrir streituvaldandi þættir komu fram er vörð-uðu starfsseminu í kjölfar efnahagsástandsins. Daglegur notendafjöldi geðræktarmiðstöðvar á svæðinu tvöfaldaðist í kjölfar hruns, fór úr 8 upp í 16 að meðaltali á dag. Starfsfólk þjálfunarheimilisins þurfti jafnframt að taka á sig aukna ábyrgð þar sem við bættust fleiri verkefni en það hafði áður sinnt. Verður vikið nánar að því síðar. Á heimili fyrir fjölfatlaða þar sem hjuggu 5 einstaklingar, jukust langtímaveikindi meðal starfsfólks til muna í kjölfar efnahagshrunsins. Ekki var þó vitað hvort sú þróun sem átti sér stað á heimilinu fyrir fjölfatlaða tengdist efnahagshruninu sem slíku og aukinni streitu vegna þess eða hvort starfsfólkið á heimilinu væri komið á þann aldur að það þyrfti meira á lækniþjónustu að halda.

Mikilvæg þjónusta við sérfræðinga veitt áfram, þrátt fyrir efnahagshrun

Þrátt fyrir þrengingar var haldið áfram að bjóða upp á þjónustu við sérfræðinga sem fyrir var. Boðið var áfram upp á svokallaða Föstudagsfræðslu einu sinni í mánuði, fyrir sérfræðinga og starfsfólk félagsþjónustunnar og var þá sérstaklega verið að höfða til þeirra sem unnu í félagslegri heimaþjónustu, veittu þjónustu í fötlunarmálum eða í barnavernd. Um var að ræða fyrirlestur og umræður á eftir og var boðið upp á léttan hádegisverð á meðan. Skólastjórafundir höfðu tíðkast heilan dag tvisvar á ári með fræðslu og umræðu, fyrir skólastjóra grunnskóla og leikskóla á þjónustusvæðinu og var því haldið áfram. Haldin hafði verið eins dags ráðstefna einu sinni á ári fyrir skólastjóra, kennara og starfsfólk leik- og grunnskóla á þjónustusvæðinu og var sú þjónusta heldur ekki lögð niður. Haldnir voru starfsdagar fyrir sérfræðinga skrifstofu félagsþjónustu og yfirmenn þjónustueininganna í fötlunarmálum og var því einnig haldið áfram eftir efnahagshrunið. Að lokum voru áfram tekin árlega starfsþróunarviðtöl, auk þess sem sérfræðingar höfðu áfram kost á að sækja sér handleiðslu í kjölfar efnahagshrunsins eins og verið hafði fyrir hrun. Það er ekki sjálfgefið að halda áfram að bjóða upp á þjónustu sem krefst tíma og fjármagns í kjölfar efnahagshruns þegar álag eykst og fjármagn minnkar, en allt var þetta talin vera afar mikilvæg þjónusta við sérfræðinga og annað starfsfólk félagsþjónustunnar og jafnvel enn mikilvægari eftir að álag jókst.

Ný þjónusta þróuð þrátt fyrir efnahagshrun og starfs-hættir endurbættir

Áskoranirnar komu heldur ekki í veg fyrir að þróuð væri ný þjónusta og að áhersla væri lögð á faglega þætti starfsins. Hugað var að ýmsum faglegum þáttum þjónustunnar og hún styrkt. Þannig voru t.d. endurnýjaðar starfslýsingar og öll eyðublöð ítrekað yfirfarin og uppfærð. Matslisti og matsviðmið voru þróuð í tengslum við umsóknir um félagslegt leiguhúsnæði, en umsóknum hafði ekki áður verið forgangsraðað út frá slíkum viðmiðum. Áhersla var lögð á öryggisatriði á skrifstofu, s.s. að gögn væru í læstum hirslum. Jafnframt var lögð áhersla á að skrá öll viðtöl, símtöl, fundi og aðra atburði í einstaklingsmálum inn í tölvukerfið. Stofnaður var les-hópur sem las greinar og ræddi einu sinni í mánuði. Einn sérfræðingur hafði lokið ráðgjafarréttindum í foreldrafærnisþjálfun (e. parent management training – PMT) og annar sérfræðingur sem hafði aðsetur á öðrum stað þjónustusvæðisins var einnig sendur á slíkt námskeið eftir efnahagshrun, en mikil þörf var fyrir slíkt inngríp á því svæði. Farið var af stað með byrjendalæsi í nokkrum skólum á þjónustusvæðinu og farið var að bjóða upp á námsráðgjöf í þeim skólum þar sem ekki var starfandi námsráðgjafi. Einnig gafst sérfræðingum kostur á að sækja svokallað ART námskeið (e. Aggression replacement training) þar sem áhersla er lögð á sjálfsstjórnun, félagsfærni og siðferðisþjálfun (Art á Suðurlandi, e.d.) . Nokkrir sérfræðingar hjá Félagsþjónustu Norðurþings sóttu námskeiðið auk nokkurra kennara á þjónustusvæðinu.

Þessu til viðbótar var byggð upp ný þjónusta. Á þjónustusvæðinu höfðu verið tvö þjálfunarheimili. Var öðru þeirra lokað eftir að einn af þremur íbúum þess flutti í annað sveitarfélag og þeir tveir sem eftir stóðu voru fluttir á hitt þjálfunarheimilið. Fyrir það fjármagn sem sparaðist við þetta, var unnt að opna hæfingu/iðju fyrir fólk með fötlun. Hæfingin þjónar yfir 20 manns í heildina, en notendum var skipti í þrjá hópa eftir getu og þörfum sem nýta úrræðið á mismunandi tímum. Það hafði lengi verið mikil þörf fyrir þjónustu af þessu tagi. Árið 2009 var síðan opnuð skammtímavistun fyrir börn og ungmenni með fötlun á þjónustusvæðinu. Notendur áttu kost á að nýta sér skammtímavistun þriðju hverju helgi og árið 2011 bættist við ein vika yfir sumartímann. Unnt var að opna skammtímavistunina með því að nýta húsnæði neðri hæðar þjálfunarheimilisins og var einungis efri hæð hússins notuð fyrir þjálfunar-

heimili, en húsið var rúmgott, eða yfir 600 fermetrar að stærð. Ráða þurfti fjóra starfsmenn til að sinna helgarvöktum í 22% starfshlutfall hvern, eða samtals 88% stöðuhlutfall. Ekki þurfti að ráða í hærra starfshlutfall, þar sem starfsfólk þjálfunarheimilisins á næturvöktum nýttist bæði fyrir skammtíma- vistunina og þjálfunarheimilið. Því var hægt að spara umtalsverðan kostnað með því að samnýta bæði húsnæði og starfsfólk í tengslum við þessa starfssemi, en mikil þörf hafði verið fyrir skammtíma- vistun meðal foreldra nokkurra barna með fötlun á þjónustusvæðinu.

Um nokkurra mánaða skeið var jafnframt boðið upp á þjálfunarvistun fyrir fjölskyldu á neðri hæð þjálfunarheimilisins. Um samstarfsverkefni var að ræða milli fötlunarþjónustu og barnaverndarstarfsmanna. Starfsfólk þjálfunarheimilisins tók þá aftur á sig aukna ábyrgð. Foreldrarnir fengu markvissa þjálfun í að sinna heimilissörfum og barnauppedi. Ábyrgð og álag starfsfólks jókst þannig umtalsvert við þetta nýja verkefni og þá ekki síst hjá forstöðumanni sem sinnti þessu verkefni að miklu leyti yfir daginn, auk þess að sjá um mannahald og skipulag þjálfunarheimilisins og skammtíma- vistunarinnar. Þess má geta að íbúar þjálfunarheimilisins stunduðu allir nám eða vinnu á daginn og það gerði þessa samsetningu úrræða raunhæfa.

Áhrif álags og streitu

Mikið álag gerir sérfræðingum erfiðara fyrir að vinna faglega. En faglegt starf gerir kröfur um meiri tíma. Þannig má segja að hætta sé á að hlutverk fagaðilans sem felst í leiðsögn (e. leadership) víki fyrir stjórnun (e. management) þegar hann starfar undir miklu álagi. Jafnframt er hætta á að aukin áhersla verði á hlutverk sérfræðingsins sem embættismanns fremur en fagaðila. Þannig starfi sérfræðingurinn meira eins og bankastarfsmaður eða afgreiðslumaður en fagaðili, þ.e. sinni afgreiðslu fremur en faglegri þjónustu og ráðgjöf. Við þessar aðstæður nýtir hann ekki hæfni sína til fulls og skjólstæðingurinn fær ekki eins mikla gæða þjónustu og vól væri annars á (Thomson, 2010).

Álag jókst umtalsvert hjá sérfræðingum á skrifstofu Félagsþjónustu Norðurlands sem og hjá starfsfólki þjónustueininga í málefnum fatlaðra í kjölfar efnahagshrunsins. Sérfræðingar í umönnunarstörfum eins og t.d. félagsráðgjafar, læknar, hjúkrunarfræðingar og sálfræðingar er meiri hætta búin að þjást af vinnustreitu og jafnvel kulnun, en

aðrir starfshópar í samfélaginu (Steinunn Hrafnadóttir og Anna Rós Jóhannesdóttir, 2006). Þeir álagsþættir sem myndast í kjölfar efnahagshruns með auknum verkefnum og færri sérfræðingum til að sinna verkefnum, geta leitt til aukinnar streitu á vinnustöðum, sem aftur getur leitt til óánægju í starfi, reiði, minni skuldbindingu gagnvart starfinu, minni afköstum, að fólk sé meira frá vinnu og lakari starfsanda í vinnunni (Kamery, 2004).

Mikilvægt er að hafa í huga að sérfræðingar sem vinna í viðkvæmum málaflökkum þurfa að hafa tíma og svigrúm til að sinna starfi sínu vel. Sérfræðingar hafa mikið vald í lífi skjólstæðinga sinna. Þeir geta haft jákvæð og uppbyggileg áhrif á líf fólks og veitt hjálp til sjálfshjálpar með valdeflandi aðferðum. En þeir geta einnig haft skaðleg áhrif á líf skjólstæðinga sinna. Vinnubrögð sérfræðinga geta t.d. haft þau áhrif að sjálfsmat þjónustubega lækkar og þjónustubeginn verður háður þjónustunni. Hætta á neikvæðum áhrifum á líf skjólstæðinga eykst með auknu álagi sem sérfræðingar upplifa (Thomson, 2009). Ef sérfræðingar hafa auk þess ekki tilskylda menntun eða hæfni til að sinna starfi sínu eykst hætta á þeir valdi skjólstæðingum skaða (White og Marmor, 1982).

Stjórnendur á sviði velferðarþjónustu þurfa að huga vel að starfsfólki sínu, þó að það sé að sama skapi erfitt vegna álags sem skapast í kjölfar efnahagsþrenginga. Það er þó ekki hægt að leggja of mikla áherslu á þennan þátt, þar sem hann er gríðarlega mikilvægur. Stjórnendur þurfa að hlúa vel að sérfræðingum sínum og öðru starfsfólki og veita því viðeigandi stuðning, en slíkur stuðningur er líklegur til að draga úr streitu og auka starfsánægju (Steinunn Hrafnadóttir, 2004) meðal félagsráðgjafa og annarra sérfræðinga sem sinna afar krefjandi störfum (Thomson, 2009). Löng hefð er fyrir því að stuðningur í starfi sé m.a. í formi handleiðslu (Steinunn Hrafnadóttir og Anna Rós Jóhannesdóttir, 2006; Thomson, 2009). Stjórnendur ættu einnig að beita sér fyrir því, ásamt viðkomandi nefndum, að auka starfshlutföll sinna sérfræðinga í samræmi við fjölda og þyngd mála og aukins álags sem tengist breyttum aðstæðum. En það er ekki nóg að stjórnendur hlúi að sérfræðingum sínum og öðru starfsfólki. Þeir þurfa einnig að njóta stuðnings sinna yfirmanna við hina ýmsu þætti starfsins. T.d. þurfa þeir stuðning yfirmanna sinna til að geta mannað stöður á viðunandi hátt og einnig þurfa þeir stuðning yfirmanna sinna ef til erfiðra starfsmannamála kemur eða ágreinings (Thompson, 2009).

Tilfærsla málaflokka/verkefna frá ríkis til sveitarfélaga og mikilvægi eftirlits af hálfu ríkisins

Eins og þegar hefur komið fram, var þjónusta við fólk með fötlun flutt frá ríki til sveitarfélaga þann 1. janúar 2011. Stefnt er að því að flytja fleiri verkefni frá ríki til sveitarfélaga, s.s. þjónustu við aldraða, þar sem talið er að það sé betra að veita slíka þjónustu í nærsamfélaginu (Þingskjal 1258/2009–2010). Í kjölfar efnahagshrunsins er afar mikilvægt að ríkið herði eftirlit með þeirri þjónustu sem sveitarfélögin veita til að tryggja að sveitarfélögin ráði við þau verkefni sem þau fá í hendur við breyttar aðstæður. Ríkið þarf þannig að hafa eftirlit með því hvort sveitarfélögin hafi nógu *marga sérfræðinga* í málaflokknum og að þeir hafi *viðeigandi menntun og hæfni* til að sinna störfunum. T.d. er nauðsynlegt að hjá félagsþjónustu starfi a.m.k. einn félagsráðgjafi og lögfræðingur. Jafnframt er mikilvægt að fagmenntaðir starfsmannastjórar eða mannauðsstjórar starfi hjá sveitarfélögum, svo unnt sé að grípa inn í mál á faglegan hátt á fyrstu stigum þegar upp koma erfið starfsmannamál. Sérfræðingar þurfa einnig að hafa kost á að sinna viðeigandi endurmenntun, fræðslu og þjálfun og eiga kost á að sækja sér handleiðslu. Þetta er enn mikilvægara fyrir fólk sem skortir viðeigandi menntun í það starf sem það sinnir.

Samantekt, umræða og ályktanir

Í kjölfar efnahagshruns eins og átti sér stað á Íslandi nýverið, myndast þrýstingur á að hagræða og spara enn frekar en áður. Þessi staða leiddi til þrenginga í velferðarþjónustu. Í þessari grein hefur verið tekið dæmi um stofnun á landsbyggðinni sem varð fyrir áhrifum í kjölfar efnahagshrunsins. Þrátt fyrir aukið álag í kjölfar efnahagshruns, var mögulegt að stuðla að bættri þjónustu við þjónustuþega Félagsþjónustu Norðurlþings á vissum sviðum. Það tókst með hagræðingu en ekki skipti síður máli að búa að þeim mannaúði sem Félagsþjónusta Norðurlþings bjó yfir. Almennt var starfsfólk Félagsþjónustu Norðurlþings tilbúið til þess að takast á við krefjandi verkefni, auk þess sem það hafði mikinn metnað gagnvart starfi sínu og sýndi því áhuga.

Óumdeilt er að starfsfólk félagsþjónustu sveitarfélaga sinnir krefjandi störfum. Því er afar mikilvægt, ekki síst á tímum efnahagskreppu að það njóti stuðnings og hafi tækifæri til endurmenntunar, fræðslu og handleiðslu. Jafnframt er mikilvægt að fjöldi starfsmanna sé í samræmi við álag hverju sinni og brýnt er að endurskoða fjölda starfsmanna í kjölfar efnahagshruns, og þá sérstaklega í viðkvæmum málaflokkum og ber þá helst að nefna barnaverndina. Ekki er þó síður nauðsynlegt fyrir skjólstaðinga eða notendur

Þjónustunnar að þeir fái viðeigandi þjónustu fagfólks sem hefur tök á að sinna því af einlægni og fagmennsku. Þar sem áhersla hefur verið lögð á tilfærslu fleiri verkefna frá ríki til sveitarfélaga verður þörfin enn brýnni fyrir eftirlit af hálfu ríkisins með því hvernig sveitarfélögin sinna verkefnum sínum á sviði félagsþjónustu.

Eflitið er til baklands félagsþjónustu sveitarfélaga, þá er gríðarlega mikilvægt að yfirstjórnendur sveitarfélaga sem og pólitískt kjörnir aðilar hjá sveitarfélögum sýni þessum málaflakki, skilning, áhuga og stuðning. Rannsóknir hafa sýnt að konur hafa tilhneigingu til að styðja við fjölskyldumálefni fremur en karlar og því gefur auga leið að bæjarstjórnir/sveitastjórnir sem samanstanda af körlum í meiri hluta eru líklegri til að taka hlutdrægar ákvarðanir sem geta bitnað á konum (Russo og Denmark, 1984). Þetta er umhugsunarvert í ljósi þess að þrátt fyrir að hlutur kvenna í sveitarstjórnarkosningum hafi farið upp í 40% eftir sveitarstjórnarkosningar árið 2010, er hann afar lár í sumum sveitarfélögum (Jafnréttisstofa, 2010) og var t.d. einungis ein kona í sveitarstjórn Norðurlþings árið 2007. Auk þess má geta þess að á árinu 2008 voru 73% bæjarstjóra á landinu karlkyns og 78% sveitarstjóra (Hagstofa Íslands, e.d.). Það hlýtur því að vera forgangsverkefni að fjölga konum sem stjórnendum sveitarfélaga sem og kvenkyns bæjarstjórnar- og sveitarstjórnarfulltrúum í þeim sveitarfélögum þar sem hlutur kvenna er rýr í bæjar- og sveitarstjórnunum. Það er ekki síst mikilvægt nú, þegar úr takmörkuðu fjármagni er að spila í kjölfar efnahagshrunsins.

Heimildaskrá

- Art á Suðurlandi. (E.d.). *Um Art*. Sótt 11. október 2011 af <http://www.isart.is/um-art/>
- Barnaverndarlög nr. 80/2002.
- EFS. (2011, maí). *Eftirlitsnefnd með fjármálum sveitarfélaga. Ársskýrsla 2010*. Sótt 10. október 2011 af <http://www.innanrikisraduneyti.is/media/frettir-2011/Arsskyrsla-EFS-2010.pdf>
- Félags- og tryggingamálaráðuneyti. (2009, maí). *Könnun velferðarvaktarinnar. Afleiðingar efnahagskreppunnar á félagsþjónustu sveitarfélaga. Samantekt úr svörum sveitarfélaga*. Reykjavík: Höfundur.
- Félags- og tryggingamálaráðuneyti. (2010, janúar). *Skýrsla Árna Páls Árnasonar félags- og tryggingamálaráðherra um velferðarvaktina*. Reykjavík: Höfundur.
- Félagsþjónusta Norðurlþings (2011, júní). *Félagsþjónusta Norðurlþings: Ársskýrsla 2010*. Sótt 15. október 2011 af:

- http://www.nordurthing.is/static/files/Skyrslur&Utgefni/Felofarsskyrsla_2010.pdf
- Hagstofa Íslands. (E.d.). *Talnaefni, heilbrigðis-félags- og dómsmál, konur og karlar*. Sótt 13. október, 2011 af: <http://www.hagstofa.is/?PageID=773&src=/temp/Dialog/varval.asp?ma=HEI02301%26ti=Framkv%E6mdastj%F3rar+sveitarf%E9laga+2004%2D2008+++%26path=../Database/heilbrigdismal/kkahrifastodur/%26lang=3%26units=Fj%F6ldi/hlut%F6ll>
- Jafnréttisstofa. (2010, júní). *Úrslit sveitarstjórnarkosnina 29. maí 2010. Staða kynja í sveitarstjórnunum*. Samantekt. Sótt 13. október 2011 af: http://www.jafnretti.is/D10/_Files/sveitarstj_kosning_2010_ed2.PDF
- Kamery, R.H. (2004). Anger, stress and violence in the workplace: Managing employee internal threats. *Allied Academics International Conferene*, 8 (2), 127-132.
- Lög um félagsþjónustu sveitarfélaga* nr. 40/1991.
- Russo, N.F. og Denmark, F.L. (1984). Women, psychology and public policy. *American Psychologist*, 39 (10), 1161-1165.
- Steinunn Hrafnadóttir. (2004). *The mosaik og gender: The working environment of Icelandic social service managers*. Reykjavík: University of Iceland Press.
- Steinunn Hrafnadóttir og Anna Rós Jóhannesdóttir. (2006). Handleiðsla og stuðningur á vinnustað. Í Sigrún Júlíusdóttir og Halldór Sigurður Guðmundsson (Ritstj.), *Heilbrigði og heildarsýn: Félagsráðgjöf í heilbrigðisþjónustu* (bls. 285-295). Reykjavík: Háskólaútgáfan og Rannsóknarstofnun í barna- og fjölskylduvernd.
- Thompson, N. (2009). *Understanding social work: preparing for practice* (3. útgáfa). London: Palgrave macmillan.
- Thompson, N. (2010). *Theorizing social work practice*. London: Palgrave macmillan.
- Þingskjal 1258. (2009–2010). Frumvarp til laga um breytingu um Stjórnarráð Íslands nr. 73/1969 með síðari breytingum. *Alþingistíðindi A-deild*. Sótt 12. október, 2011 af: <http://www.althingi.is/altext/138/s/1258.html>
- Velferðarráðuneyti. (2011, júní). *Áfangaskýrsla velferðarvaktarinnar*. Reykjavík: Höfundur.
- Þekkingarsetur Þingeyinga. (2010). *Félags- og skólaþjónusta Norðurlþings: Úttekt á samstarfi sveitarfélaga um Félags- og skólaþjónustu*. Húsavík: Þekkingarsetur Þingeyinga
- White og Marmor (1982). New occupations, old demands: The public regulations of paraprofessionals. *Journal of policy analysis and management*, 1 (2), 243-256.

HIV- jákvæðir sprautufíklar – félagsráðgjöf og samfélagslegar úrbætur

Sigurlaug Hauksdóttir

Sigurlaug Hauksdóttir,
MA, félagsráðgjafi
hjá Embætti landlæknis og á LSH

Þegar fyrst varð vart við HIV og alnæmi í heiminum í upphafi níunda áratugar liðinnar aldar, voru það einkum samkynhneigðir karlar sem greindust smitaðir hér á landi, en frá árinu 1999 hefur það að miklum hluta verið gagnkynhneigt fólk. Um helmingur allra greindra einstaklinga síðasta áratuginn hefur verið fólk af erlendum uppruna (Embætti landlæknis, 2011a). Oftast greinist

það við heilbrigðisskoðun þegar sótt er um dvalarleyfi á Íslandi, en greiningin hefur ekki neikvæð áhrif á leyfisumsókn.

Frá árinu 2007 breyttust hóparnir sem einkum höfðu greinst og sprautufíklar urðu stærsti hópur smitaðra. Þar sem um aðra smitleið var að ræða en þá sem áður var, kynmök, bættust þeir við þá hópa sem fyrir voru. Við það tvöfaldaðist heildarfjöldi greindra einstaklinga, fór úr átta einstaklingum að meðaltali á ári í 15–16 einstaklinga. Að meðaltali greindist um einn sprautufíkill á ári frá upphafi HIV á Íslandi fram til ársins 2007, en frá þeim tíma til 1. mars 2012 bættust 34 í hópinn eða um sjö á ári (Embætti landlæknis, 2011b). Tæplega þriðjungur HIV-jákvæðra í heiminum eru sprautufíklar, sé Afríka sunnan Sahara undanskilin, og gera má ráð fyrir að tæplega fimmtungur hinna 11,6 milljóna sprautufíkla í heiminum geti verið smitaðir af HIV (HIV Symptoms, 2011). Talið er að virkir sprautufíklar á Íslandi séu um 700 talsins, og er það hlutfallslega svipaður fjöldi og í öðrum stórborgum (Sprautufíklar á Sjúkrahúsinu Vogu, 2007–2010a). Hér skiptir því miklu máli að reyna að sporna við frekara smiti meðal sprautufíkla hér á landi.

Í þessari grein verður gefin innsýn í breytt verkefni félagsráðgjafans sem vinnur með HIV-jákvæðum einstaklingum á Landspítalanum. Einnig verður bent á mikilvægi félagsráðgjafa almennt og samfélagslegra þátta sem bætt geta lífsgæði HIV-jákvæðra og dregið

úr útbreiðslu smits. Þegar notað er orðið vímuefni í textanum er átt við misnotkun áfengis, lyfseðilskyldra lyfja og ólöglega vímuefna.

Störf félagsráðgjafans á LSH

Aukning sprautufíkla sem greinst hafa með HIV hefur haft mikil áhrif á störf félagsráðgjafans, lækna, hjúkrunarfólks og annarra starfsmanna Landspítalans sem sinna HIV-jákvæðu og alnæmissjúku fólki. Þessi breyting felst ekki aðeins í auknum fjölda sjúklunga, heldum einnig því hvernig þessi störf eru innt af hendi. Hér á eftir verða eingöngu tekin fyrir störf félagsráðgjafans.

Algengt er að fólk verði óttaslegið þegar það greinist HIV-jákvætt og vilji einangra sig af skömm. Slík viðbrögð endurspeglar þá fordóma sem ríkja í samfélaginu. Störf félagsráðgjafans í upphafi greiningar fela oftast í sér áfallahjálp, kreppumeðferð og fræðslu um sjúkdóminn. Einnig ráðgjöf og stuðning við hinn smitaða og aðstandendur hans. Við greiningu hefst ferli sem getur tekið einstaklinga mislangan tíma að takast á við, í sumum tilvikum mörg ár. Í þessu ferli aðstoðar félagsráðgjafinn fólk meðal annars við að vinna úr eigin fordómum gagnvart sjúkdómnum og öðlast kjark til að segja öðrum frá honum. Jafnframt er leitast við að efla sjálfstraust þess til að fara aftur út á „kynlífsmarkaðinn“, að geta eignast kærasta/ævilífslaga og jafnvel börn. Ýmis önnur málefni tengd HIV geta komið upp á í þessari vegferð sem krefjast meðferðar og stuðnings. Mörgum finnst hinir andlegu og félagslegu þættir sem fylgja í kjölfar greiningar mun flóknari og erfiðari viðfangs en hinir líkamlegu og læknisfræðilegu þættir.

Störf félagsráðgjafans með sprautufíklum á Landspítalanum eru oftast viðameiri en hér hefur verið lýst. Vandinn er gjarnan margþættari og HIV-greining virðist oft bara lítill hluti hans. Vandamál teygja anga sína iðulega til fortíðar einstaklingsins og langvarandi neysla hefur haft víðtæk áhrif á flest svið lífs hans.

Misjafnt er hvernig sprautufíklar bregðast við

HIV-greiningu. Fyrir suma er hún punkturinn yfir i-ið og þeir óska eftir allri þeirri aðstoð sem í boði er til að losna við vímuefnavandann. Þetta geta verið einstaklingar sem hafa verið í neyslu í margra áratugi og sprautað sig í æð um langt skeið. Þeirra bíður þá gjarnan löng og ströng vegferð sem krefst mikils af þeim. Sumir komast að settu marki með minniháttar föllum á leiðinni, fyrir aðra reynist ferðin mun grýttari, en stefnan er hin sama.

Fyrsta verk félagsráðgjafans með sprautufíkli er hvatning og aðstoð til að leita sér meðferðar og skiptir samvinna við þær stofnanir miklu máli. Hlutverk félagsráðgjafans er síðan að bjóða upp á viðtöl og meðferð sem taka meðal annars mið af því að efla sjálfsmynd hins smitaða, innsæi og úthald. Meðal þeirra þátta sem teknir eru fyrir er umgengni fíkilis við gamla neyslufélaga, löngun hans í fíkniefni og breytt hugarfar og athafnir í hinu daglega lífi. Einstaklingsmiðuð fjölskyldumeðferð skiptir miklu máli og úrvinnsla ýmissa þátta úr fortíð, nútíð og framtíð sem hvíla þungt á honum. Hlutverk félagsráðgjafans er jafnframt að efla félagslega stöðu hans og standa fyrir samþættingu ólíkra úrræða eins og í húsnæðis-, fjárhags-, réttinda- og endurhæfingarmálum. Ef vel á að takast til þarf mikla og samstillta vinnu ólíkra kerfa svo ekki myndist gloppur í þeirri aðstoð sem er fíklinum nauðsynleg til að ná aftur tókum á tilverunni.

Tengsl félagsráðgjafa og fíkilis hafa mikið að segja í þessu ferli. Viðtöl þurfa að vera regluleg og hlýja og hvatning eru mikilvægir þættir þeirra. Oft er langt síðan fíkillinn hefur mætt trausti og áhuga þar sem hann hefur fyrir löngu brotið allar brýr að baki sér í fjölskyldum og vinahópum með hátterni sínu.

Því miður er ekki algilt að sprautufíkill sem greinist með HIV óski eftir aðstoð til að breyta lífnaðarháttum sínum til öruggara lífs. Hann sýnir oft engan áhuga á því að vinna með fíkn sína eða takast á við sjúkdóminn og kærir sig því ekki um að hitta félagsráðgjafa Landspítalans. HIV-greiningin getur virkað sem enn ein ástæðan til að deyfa tilfinningarnar og flýja inn í heim neyslunnar. Við slíkar aðstæður er mikil hætta á því að HIV- og lifrabólgu smit haldi áfram að breiðast út. Þegar fíknin er í algleymingi vill ásetningur um að gæta sín á því að smitast eða smita aðra oft gleymast. Í könnun meðal 69 sprautufíkla árið 2008 kom fram að tæplega 80% þeirra höfðu deilt óhreinum sprautum og sprautunálum hér á landi þrátt fyrir vitund um hættuna á smiti (Jóna Sigríður Gunnarsdóttir og Rúna Guðmundsdóttir, 2008).

Uppgjöf er samt til lítils. Þótt fólk sé ekki reiðubúið til að taka á sínum málum strax, getur það tekið slík skref síðar.

Félagsráðgjafar

Störf félagsráðgjafa almennt hafa hér mikla þýðingu því að þeir vinna á margvíslegum starfsstöðvum með mismunandi verkswið og er stétt sem starfar með ólíkum hópum fólks á ýmsum aldurs skeiðum. Þetta geta til dæmis verið einstaklingar sem ekki hafa ánetjast vímuefnum og hópar fólks í neyslu.

Félagsráðgjafar sem sinna forvörnum geta í störfum sínum komið í veg fyrir að fólk leiðist út í vímuefnaneyslu og sprauti efnunum í æð. Það að fyrirbyggja hættulega smitsjúkdóma er mun ódýrari leið fyrir samfélagið en meðhöndlun eftir smit. Smitist einstaklingur af HIV kostar algeng lyfjagjöf tæplega 170.000 kr. á mánuði, önnur HIV-lyf eru jafnvel dýrari og fylgikvillar auka kostnaðinn til muna (Rannveig Einarsdóttir, munnleg heimild, 15. janúar 2012). Sprautufíklar eru oftast enn dýrari samfélaginu, t.d. vegna örorku, tíðra innlagna á sjúkrahús og glæpa sem þeir fremja. Það skiptir því miklu máli að koma í veg fyrir neyslu vímuefna og smitun alvarlegra sjúkdóma jafnt fyrir einstaklinginn, samfélagið og okkur félagsráðgjafa sem stétt. Með því að aðstoða ungt fólk og barnafjölskyldur til að lifa eins heilbrigðu og gefandi lífi og unnt er, geta félagsráðgjafar í störfum sínum lagt mikilvægt lóð á vogarskálarnar.

Félagsráðgjafar sem aftur á móti starfa með fólki í neyslu geta reynt að aðstoða það við að draga úr eða hætta henni og benda á öruggari aðferðir við neysluna. Séu til dæmis vímuefni tekin í munn eða nef eru líkur á HIV- og/eða lifrabólgu smiti mun minni en þegar notaðar eru sprautur og sprautunálar við neysluna. Eftir fjármálahrunið 2008 og í kreppunni hafa sprautufíklar dregið úr neyslu á kókaíni og ólöglegu amfetamíni og hafa í auknum mæli notað rítalín. Í byrjun árs 2010 sýndi könnun héraðs að 60% sprautufíkla notuðu rítalín mest eða næstmest allra efna (Sprautufíklar á Sjúkrahúsinu Vogu, 2007–2010b). Rítalín hefur þá sérstöðu að vera sprautað margfalt oftari í æð en nokkurt annað efni sökum mikillar fíknar sem myndast, eða um 10–15 skot á dag, allt upp í 30 skipti (Jóna Sigríður Gunnarsdóttir og Rúna Guðmundsdóttir, 2011). Því oftari sem efnun er sprautað í æð, því meiri líkur eru á sýkingum og sjúkdómasmiti. Deili fíklar menguðum sprautum og búnaði sín á milli margfaldast líkurnar á smiti.

Félagsráðgjafar, sem eru í jákvæðum tengslum við

fíkla, fræða þá um stöðu þeirra og möguleika og eru til staðar þegar fíklarnir eru tilbúnir til samvinnu og breytinga, geta skipt sköpum og hreinlega bjargað lífi þeirra. Þekking á hugmyndafræði skaðaminnkunar er nauðsynleg í þessu samhengi. Markmið hennar er að draga úr heilbrigðis-, félags- og fjárhagslegum skaða vegna misnotkunar áfengis, lyfseðilskyldra lyfja og ólöglegra vímuefna, án þess að krefjast bindindis eða að dregið sé úr neyslunni. Áherslan er á fólkið sem heldur áfram í vímuefnum og beinast forvarnirnar að því að draga úr eða lágmarka skaðann sem hlýst af neyslunni í stað þess að fyrirbyggja neyslu efnanna (IHRA, e.d.).

Enginn ætlar sér að smitast af HIV og þeim sem fyrir því verða þykir lífið oftast harla þungbært, ekki síst vegna þeirra fordóma sem tengjast sjúkdómnum. Því skiptir miklu máli að félagsráðgjafar endurspegli ekki ríkjandi fordóma í samfélaginu, heldur vinni að því að draga úr þeim og auðvelda þannig HIV-jákvæðu fólki að takast á við líf sitt. Félagsráðgjafar geta bætt lífsgæði þeirra með því að og vera upplýstir um sérstöðu þeirra, hlúa að andlegri og félagslegri velferð og útvega úrræði við hæfi.

Ýmsar samfélagslegar úrbætur

Að lokum vil ég í stuttu máli nefna þær samfélagslegu úrbætur sem ég tel að jafnframt þurfi að leggja áherslu á og tæpt hefur verið á fyrir í þessari grein. Hér er um að ræða viðfangsefni allt frá forvörnum gegn misnotkun vímuefna, eflingu fræðslu og skaðaminnkandi úrræða fyrir fólk í neyslu, til þjónustu við HIV-jákvæða sprautufíkla. Flest af þessum atriðum eru í samræmi við forvarnar- og meðferðarúrræði sem Alþjóðaheilbrigðismálastofnunin, UNODC og UNAIDS mæla með fyrir sprautufíkla (WHO, UNAIDS og UNICEF, 2009).

Það skiptir öllu máli að fyrirbyggja að fólk ánetjist vímuefnum. Afar mikilvægt er að hlúa vel að fjölskyldum landsins svo ekki skapist þörf á að flýja inn í heim vímunnar. Taka þarf jafnframt hart á innflutningi vímuefna og koma í veg fyrir að svokallað læknaðóp sé á boðstólum, en rannsóknir sýna að misnotkun er líklegri þegar aðgengi að vímuefnum er auðvelt (Dugdale og Zieve, 2010).

Upplýsa þarf fólk sem byrjað er í neyslu m.a. um áhættuna sem fylgir því að nota sprautur og sprautunálar við neysluna. Þegar einstaklingar sprauta vímuefnum í æð og fíklar skiptast á sprautum, aukast verulega líkur á sjúkdómsmiti eins og HIV, lifrabólgu B og C og alls kyns sýkingum. Þessir þættir eru

vafalaust ein af meginástæðum hinnar öru smitunar í hópnum núna. Þess má geta að til er bólusetning gegn lifrabólgu B sem hvetja ætti fólk í neyslu til að nýta sér sem forvörn. Einnig er almenn kynsjúkdómaskoðun mikilvæg því að meðferð kynsjúkdóma getur t.d. dregið úr líkum á HIV-smiti.

Auðvelda þarf aðgengi sprautufíkla að hreinum sprautum, sprautunálum og smokkum í viðbót við ofangreinda fræðslu og viðhorfsvinnu. Þannig má koma í veg fyrir að þeir skiptist á óhreinum sprautubúnaði og dregið er úr líkum á smiti við kynmök. Færa þarf því heilsuvernd og skaðaminnkandi úrræði sem næst þeim og vera þeim að kostnaðarlausu. Þetta hefur til dæmis verið gert frá því í október 2009, fyrst í formi hjólhýsis og síðar með heilsubílum Frú Ragnheiði. Með honum býður Reykjavíkurdæld Rauða kross Íslands sprautufíklum meðal annars upp á hreinar sprautur, nálar og smokka. Þetta er gert fimm sinnum í viku, tvær klukkustundir í senn, sem er mikil aukning frá því að úrræðið hófst. Í bílnum skapast jafnframt tækifæri til samskipta og ráðgjafar. Bíllinn stansar nálægt stöðum þar sem sprautufíkla er helst að finna, t.d. við Hlemm, Herkatalann og Gistiskýlið. Í janúar 2012 höfðu 206 einstaklingar nýtt sér þjónustuna, en árið 2011 voru komur 843 talsins. Algengasta ástæða komu þetta sama ár var í 84% tilvika það að nálgast ókeypis sprautur og nálar, en einnig er tekið við menguðum búnaði til förgunar (Þór Gíslason, munnleg heimild, 23. janúar 2012). Skoða þarf hvort útbúa þurfi neyslurými á höfuðborgarsvæðinu þar sem sprautufíklar geta sprautað sig við gott hreinlæti og viðunandi aðstæður eins og boðið er upp á víða erlendis.

Bjóða verður sem flestum sprautufíklum upp á viðhaldsmeðferð þar sem þeim sem vilja draga úr neyslu er boðið upp á önnur efni í staðinn. Vogur býður upp á slíka þjónustu fyrir ópíumfíkla, en ennþá hefur ekki verið þróuð viðhaldsmeðferð fyrir fíkla á örvandi efnunum eins og rítalíni.

Efla þarf skimun gegn HIV, t.d. á meðferðarstöðum og í fangelsum. Með slíku átaki er léttara að finna þá sem eru HIV-jákvæðir og bjóða þeim upp á viðeigandi meðferð. Skimun fækkar þeim sem eru smitaðir út í samfélaginu og eru ef til vill að smita aðra án þess að átta sig á því.

Bjóða verður þeim sem smitast hafa af HIV og lifrabólgu C upp á viðeigandi lyf. Lyf gegn lifrabólgu C, sem gefið er í 6–12 mánuði, þegar viðkomandi hefur verið allsgáður í eitt ár, getur læknað sjúkdóminn og er þá hægt að koma í veg fyrir alvarlegar

sýkingar eins og lifrabílun og lifrarkrabbamein síðar á lífsleiðinni. Þessi meðferð reynist oft erfið en hún getur skipt miklu máli í lífi fólks. Talið er að rúmlega 300 af 700 virkum sprautufíklum séu smitaðir af lifrabólgu C (Sprautufíklar á Sjúkrahúsinu Vogu, 2007–2010c). Lyf gegn HIV krefjast aftur á móti ævilangrar meðferðar, en hún getur aukið lífsgæði og lífs lengd fólks til muna. Taki viðkomandi lyfin daglega eins og ætlast er til dregur það jafnframt verulega úr líkum á að smita aðra af sjúkdómnum, t.d. í þeim tilvikum þegar smokkur rifnar við kynmök eða skipst er á óhreinum sprautum. Nýleg rannsókn hefur sýnt að líkurnar á smiti minnki um 96% miðað við það að vera ekki á lyfjum (WHO, 2011).

Tryggja þarf reglulega eftirfylgni með HIV-jákvæðum sprautufíklum, það er m.a. nauðsynlegt svo inntaka HIV-lyfjanna gangi sem best fyrir sig. Gleymist að taka inn lyfin, þó ekki sé nema einu sinni til tvisvar í mánuði yfir ákveðið tímabil getur myndast ónæmi gagnvart lyfjunum og þau hætt að virka. Til eru nokkrar lyfjablöndur sem hægt er að grípa til við slíkar aðstæður, en haldi þessi hegðun áfram getur myndast ónæmi gagnvart öllum lyfjunum. Þá gengur sjúkdómurinn sinn gang, en lífslíkur HIV-jákvæðs fólks án lyfja er að meðaltali átta til tíu ár og síðan um þrjú ár með lokastig sjúkdómsins alnæmi (UNAIDS, 2009). Sé unnið að bættum hag fólks í vímuefnaneyslu og að auknum lífsgæðum HIV-jákvæðra sprautufíkla, jafnt á Landspítalanum sem og annars staðar, er líkleggra en ella að inntaka HIV-lyfjanna gangi vel. Þá minnka jafnframt líkurnar á útbreiðslu ónæmrar HIV-veiru í samfélaginu.

Til að takast á við fjölgun sprautufíkla, aukningu HIV-sýkingar meðal þeirra og útbreiðslu ónæmrar veiru þarf samstillt átak í þjóðfélaginu. Félagsráðgjafar á ólíkum vettvangi geta lagt hönd á plóg, bæði þeir sem sinna meðferðar- og ráðgjafarstörfum og þeir sem starfa að stjórnámálum. Til mikils er að vinna fyrir fjölskyldur landsins, fólk í neyslu og með HIV, samfélagið allt.

Heimildir

- Dugdale, D.C. og Zieve, D. (2010). Drug dependence. *Medline plus: A service of the US National Library of Medicine, National Institutes of Health*. Sótt 22. janúar 2012 á <http://www.nlm.nih.gov/medlineplus/ency/article/001522.htm>
- Embætti landlæknis. (2011a). *Farsótafréttir*, 6(4), september – október. Sótt 27. nóvember 2011 á <http://landlaeknir.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=4541>
- Embætti landlæknis. (2011b). *Greining HIV-smitaðra eftir árum, smitleiðum og áhættuhegðun* 31. 12. 2010. Sótt 27. nóvember 2011 á <http://landlaeknir.is/Pages/1574>
- HIV Symptoms. (2011). *Injection of drugs and HIV*. Sótt 14. desember 2011 á <http://www.hivsymptomsonline.com/injection-of-drugs-and-hiv.html>
- IHRA, International Harm Reduction Association. (2010). *What is harm reduction?* Sótt 29. janúar 2012 á http://www.ihra.net/files/2010/08/10/Briefing_What_is_HR_English.pdf
- Jóna Sigríður Gunnarsdóttir og Rúna Guðmundsdóttir. (2008). *Sprautunotkun meðal fíkla á Íslandi, umfang, áhættuhegðun og forvarnir, 2008*. Óbirt BA-ritgerð. Háskóli Íslands, hjúkrunarfræðideild.
- Jóna Sigríður Gunnarsdóttir og Rúna Guðmundsdóttir. (2011). *Sprautunotkun meðal fíkla á Íslandi, umfang, áhættuhegðun og forvarnir, 2008*. *Rauði borðinn, tímarit HIV-Íslands*, 22, 14.
- Sprautufíklar á Sjúkrahúsinu Vogu. (2007–2010a). Söguleg atriði og ástandið í öðrum löndum. *Ársrit SÁÁ* (9. kafli). Sótt 27. nóvember 2011 á http://www.saa.is/Files/Skra_0042334.pdf
- Sprautufíklar á Sjúkrahúsinu Vogu. (2007–2010b). Vímuefnin sem sprautufíklarnir nota. *Ársriti SÁÁ* (9. kafli). Sótt 27. nóvember 2011 á http://www.saa.is/Files/Skra_0042334.pdf
- Sprautufíklar á Sjúkrahúsinu Vogu (2007–2010c). Hversu algeng er lifrabólga C? *Ársrit SÁÁ* (9. kafli). Sótt 27. nóvember 2011 á http://www.saa.is/Files/Skra_0042334.pdf
- UNAIDS. (2009). *AIDS Epidemic update 2009*. Sótt 27. nóvember 2011 á http://data.unaids.org/pub/report/2009/jc1700_epi_update_2009_en.pdf
- WHO. (2011). *HIV/AIDS. Groundbreaking trial results confirm HIV treatment prevents transmission of HIV*. Sótt 14. desember 2011 á http://www.who.int/hiv/mediacentre/trial_results/en/
- WHO, UNAIDS og UNICEF. (2009). *Progress report 2009. Towards universal access: Scaling up priority HIV/AIDS interventions in the health sector*. Sótt 20. febrúar 2012 á http://www.who.int/hiv/pub/tuapr_2009_en.pdf

Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks og nýjar áherslur í réttindamálum fatlaðs fólks

Gyða Hjartardóttir og Tryggvi Þórhallsson

Gyða Hjartardóttir,
félagsráðgjafi og
félagsþjónustu-
fulltrúi á lögfræði-
og velferðarsviði
Sambands íslenskra
sveitarfélaga

**Tryggvi
Þórhallsson,**
lögfræðingur á lög-
fræði- og velferðar-
sviði Sambands
íslenskra sveitar-
félaga

Í þessari grein ætlum við að kynna hluta af þeirri þróun sem hefur átt sér stað í þjónustu við fatlað fólk við yfirfærslu málaflokksins til sveitarfélaganna. Hér er um mikið framfaraskref að ræða í þjónustunni og mikla réttarbót fyrir fatlað fólk. Mikilvægt er að félagsráðgjafar sem bera orðið stóran hluta af ábyrgð þjónustu við fatlað fólk og áframhaldandi þróun málaflokksins, fylgist vel með því sem er að gerast á þeim vettvangi. Með þessum skrifum viljum við leggja okkar lóð á vogarskálarnar og efla faglegan styrk félagsráðgjafa til þess að þeir geti staðið framarslega í framþróun málaflokksins.

Nýjar áherslur í réttindamálum eru eitt af því sem hagsmunasamtök fatlaðs fólks hafa barist fyrir í áráraðir. Með viðtöku málaflokksins um síðustu áramót hafa sveitarfélögin lagst á sveif með hagsmunasamtökunum. Fyrir yfirfærsluna höfðu sveitarfélögin eingöngu sinnt félagslegri liðveislu við fatlað fólk og ferðaþjónustu fatlaðs fólks. Með yfirfærslunni skiptir hins vegar mestu máli að fatlað fólk á nú rétt á því að sækja alla nærþjónustu til síns sveitarfélags eins og almennt gildir um íbúa sveitarfélaganna. Sú breyting á stöðu fatlaðs fólks gagnvart stjórnvöldum sem átti sér stað við yfirfærsluna fellur vel að hugmynda-

fræði félagsráðgjafar þar sem lögð er á það áhersla að félagsráðgjafinn ræki starf sitt án manngreinarálits og að virða beri réttindi hvorrar manneskju. Markmið félagsráðgjafar er jafnframt að vinna að lausn félagslegra og persónulegra vandamála og sporna við félagslegu ranglæti sem margir vilja meina að hafi einmitt viðgengist í málefnum fatlaðs fólks um áraradír. Nú er hins vegar von á breytingum í málaflöknum hvað réttindi fatlaðs fólks varðar.

Innleiðing samningsins á Íslandi

Í aðdraganda yfirfærslunnar hefur nýr alþjóðasamningur oft verið nefndur til sögunnar. Er þar vísað til Samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi fólks með fötlun sem allsherjarþing SP samþykkti fyrir sitt leyti í desember 2006. Samningurinn var undirritaður af Íslands hálfu í mars 2007 og lýstu íslensk stjórnvöld þar með eindregnum vilja til þess að innleiða samninginn hér á landi. Næstu skref í innleiðingunni eru síðan tvö: Annars vegar er fullgilding samningsins af Íslands hálfu, sem fram fer með því að Alþingi samþykkir með þingsályktun að veita ríkisstjórninni heimild til fullgildingar. Hins vegar er nauðsynleg aðlögun á íslenskri löggjöf sem samningurinn kallar á, en eitt af því sem felst í aðild að honum er að íslenska ríkið skuldbindur sig til þess að haga löggjöf sinni í samræmi við meginreglur samningsins.

Samningur SP um réttindi fatlaðs fólks er merki- legur fyrir margra hluta sakir og er viðurkennt að með gerð hans hefur verið brotið blað í þróun mannréttinda á heimsvísu. Hann er fyrsti mannréttindasamningur 21. aldarinnar og endurspeglar þá miklu viðhorfsbreytingu sem orðið hefur á umliðnum árum til þess hvernig tryggja megi jafnrétti og framfylgja banni við mismunun. Þannig voru slegin ýmis met í samskiptum milli þjóða við gerð samningsins. Aldrei hafði t.d. alþjóðlegur mannréttindasáttmáli verið saminn á skemmri tíma og eða verið undirritaður af

fleiri ríkjum við opunarathöfn. Þá einkenndi það líka gerð þessa samnings hve mikið samráð var haft við frjáls félaga- og mannréttindasamtök um gerð hans. Hugmyndafræði félagsráðgjafar fær byr undir báða vængi með innleiðingu samningsins og segja má að samningurinn sé í anda síðareglna félagsráðgjafa en þar segir einmitt að félagsráðgjafar skulu vinna gegn mannréttindabrotum hvar svo sem þau eiga sér stað.

Hvað er nýtt í samningnum?

Meðal ástæðna þess að svo vel gekk að ganga frá samningi SP um réttindi fatlaðs fólks er að í honum er beitt nýrri og heildstæðri nálgun gagnvart málaflökknum. Augljóst er að flest ríki heims eiga samleið með þessari nýju nálgun og er hún þar afleiðandi ekki bundin við efnahagsþróun eða það hversu burðuga innviði samfélagið hefur að geyma á hverjum stað.

Mikilvæga atriðið í hinni nýju nálgun er að fötlun sé félagslegt fyrirbæri og að það sé fyrst og fremst með breyttum viðhorfum sem fjarlægja megi þær hindranir sem í dag standa í vegi fyrir því að fatlað fólk fái notið mannréttinda. Samningurinn býr þannig ekki til nein „ný“ mannréttindi heldur fjallar hann einkum um það hvernig aðlaga megi réttindi sem þegar hafa verið viðurkennd í öðrum sáttmálum og útfæra þau fyrir veruleika fatlaðs fólks. Lykilatriðið er síðan að ekki beri að gera greinarmun á borgaralegum og stjórnmálalegum réttindum og þeim réttindum sem eru talin efnahagsleg, félagsleg og menningarleg.

Sterkasta einkenni samnings SP um réttindi fatlaðs fólks er áherslan á jafnrétti sem birtist m.a. í banni við mismunun á grundvelli fötlunar. Til þess að framfylgja því banni er í samningnum reiknað með því að í aðildarríkjunum starfi aðilar sem sinni réttindagæslu og að til staðar sé farvegur fyrir úrlausn mála þar sem grunur er um óréttmæta mismunun á grundvelli fötlunar. Í því efni þurfti að taka til hendinni héraðs eins og skýrsla Ríkisendurskoðunar frá ágúst 2010 sýndi glögg fram á. Hér skiptir miklu máli að samspil félagsráðgjafar og lögfræðinnar sé haft að leiðarljósi.

Hvernig á að standa að innleiðingu samningsins?

Nokkuð hefur verið rætt um það hvernig standa eigi að innleiðingu samningsins og þá einkum hvort löggesta eigi hann í heild eða gera margvíslegar breytingar á hinum ýmsu lögum sem snerta málaflökkinn. Hér er mikilvægt að hin félagslega hugmyndafræði og lögfræðileg útfærsla fari saman.

Sveitarfélögin hafa ekki mótað afstöðu til slíkra spurninga en á vegum Sambands íslenskra sveitarfélaga hefur lítilliga verið skoðað hvernig mismun-

andi leiðir snúa að stöðu þeirra, en frá og með næsta ári verða þau í senn þjónustuveitendur og fara með stjórnvöld í málaflökknum.

Niðurstaðan af þessari frumkönnun var sú að það sé ekki síðri leið fyrir sveitarfélögin að samningurinn verði lögfestur í heild, fremur en taka drjúgan tíma á komandi misserum í að greina og framkvæma ýmsar lagabreytingar. Þetta er þó háð því að samstaða náist meðal allra hlutaðeigandi aðila um þær aðgerðaráætlanir sem ráðist verður í t.d. um aðgengismál fatlaðra. Þá þarf einnig að taka tillit til þeirrar vinnu sem nú stendur yfir og miðar að innleiðingu Evróputilskipana um bann við mismunun á vinnumarkaði o.fl.

Hefur yfirfærsla á þjónustu við fatlað fólk frá ríki til sveitarfélaga áhrif á samninginn?

Sú breyting á stöðu fatlaðs fólks gagnvart stjórnvöldum sem átti sér stað við yfirfærsluna fól í sér nokkuð merk tímamót fyrir mannréttindi fatlaðs fólks, sem sveitarfélögin taka fagnandi. Samhliða yfirfærslunni um síðustu áramót varð til eitt velferðarráðuneyti sem ætla verður að hafi burði til þess að leysa ýmis aðkallandi verkefni. Má þar nefna úrvinnslu á tillögum nefnda sem skipaðar voru um réttindagæslu fatlaðra og um innleiðingu á Samningi SP um réttindi fatlaðs fólks. Hér reynir á að félagsráðgjafinn standi undir nafni og upplýsi skjólstaðing um réttindi hans og skyldur, en einnig um úrræði og hjálparmöguleika. Því þetta er einn hornsteinninn í hugmyndafræði félagsráðgjafans að geti skjólstaðingur ekki sjálfur gætt hagsmuna sinna, beri félagsráðgjafa að gæta þess að réttur hans sé ekki fyrir borð borinn.

Með viðtöku málaflökksins lýsa sveitarfélög vilja til þess að halda áfram því starfi sem unnið hefur verið á undanförunum árum í reynslusveitarfélögum og á grundvelli sérstakra samninga við ráðuneyta. Sveitarstjórnarmenn hafa lagt á það áherslu að þessu starfi verði sinnt af reisn og með virðingu fyrir margbreytileika þeirra aðstæðna sem fatlað fólk býr við. Segja má að reynsla sveitarfélaganna eftir yfirfærslu hafi verið góð, þrátt fyrir ýmsar áskoranir.

Samspil samningsins við markmið yfirfærslunnar

Sé efni samningsins skoðað með hliðsjón af markmiðum yfirfærslunnar er ljóst að þar er ágætan samhljóm að finna. Má raunar halda því fram með gildum rökum að sú áhersla sem íslensk sveitarfélög hafa lengi lagt á að nærþjónustan sé öflug og svari þörfum notenda, sé í afar góðu samræmi við nálgun samningsins. Áhersla samningsins á að vinna beri heildstætt og

samræmt að því að virkja einstaklingsréttindin fær mikinn stuðning í því markmiði tilfærslunnar að samþætta beri þjónustuna og að mat á þörf fyrir aðstoð eigi fyrst og fremst að ráða því hvaða úrræði eru veitt.

Þá er ljóst að áhersla samningsins á aðgengismál og aukid val notenda milli úrræða mun til framtíðar kalla á aukin fjárframlög. Innleiðing samningsins hefur þó ekki sjálfkrafa kostnaðaráhrif að þessu leyti, enda er viðurkennt að réttindaákvæði samningsins eigi að fá staðbundna aðlögun í samræmi við getu stofnana og þjónustuaðila í hverju aðildarríki fyrir sig. Samningurinn mun hins vegar ljóslega hafa áhrif á forgangsöröðun verkefna þegar stjórnvöld gera sínar aðgerðaráætlanir. Þannig mun án vafa koma fram ákveðin krafa frá hagsmunasamtökum um að úrræði til þess að jafna aðstöðu fatlaðs fólks séu ekki afgangsstærð í starfsemi hins opinbera.

Síðast en ekki síst er ljóst að innleiðing samningsins hér á landi mun kalla á endurmat á hinni formlegu réttindagæslu í þágu fatlaðs fólks. Það endurmat snýr að langstærstu leyti að ríkinu og stofnunum þess og er í sjálfu sér ekki hluti af yfirfærsluverkefninu.

Nýjar áherslur í réttindamálum fatlaðs fólks

Öll löggjafarvinna í málaflöknum tekur mið af áherslum og meginreglum Samnings SP en slík sjónarmið endurspeglast í nýjum lögum um réttindagæslu fyrir fatlað fólk nr. 88/2011. Með lögum er stigið mikilvægt skref þar sem kveðið er á um sérstaka réttindagæslu fatlaðs fólks sem vegna fötlunar sinnar þarf stuðning við ákvarðanir um persónuleg málefni eða aðstoð við að leita réttar síns hvort sem er gagnvart opinberum þjónustuaðilum, öðrum stjórnvöldum eða einkaaðilum. Markmið laganna er að tryggja fötluðu fólki viðeigandi stuðning við gæslu réttinda sinna og að sjálfræði þess sé virt í reynd. Framhald verður á lagasetningunni því boðað hefur verið að nú á vörþingi komi fram frumvarp þar sem mælt verður nánar fyrir um réttaröryggi fatlaðs fólks í samskiptum við þjónustuaðila og stjórnvöld. Í væntanlegu frumvarpi verður er gert ráð fyrir að sérstakur kafli bætist í gildandi lög, þar sem tilgreindar verði aðgerðir til að takmarka beitingu nauðungar í vinnu með fötluðu fólki.

Skipun réttindagæslumanna

Fyrirkomulag nýju laganna sem hafa þegar tekið gildi, byggist einkum á skipun réttindagæslumanna. Velferðarráðherra skipar þessa réttindagæslumenn í samræmi við þá verkaskiptingu sem komst á með yfirfærslunni, en samkvæmt henni ber ríkið ábyrgð á

réttindagæslunni. Nú hefur verið skipað í átta stöður réttindagæslumanna að fengnum tilnefningum hagsmunasamtaka.

Verkefni réttindagæslumanna er að fylgjast með högum fatlaðs fólks og aðstoða það við hvers konar réttindagæslu. Notandi þjónustu getur leitað til réttindagæslumanns með hvaðeina sem varðar réttindi, fjármuni og önnur persónuleg mál. Réttindagæslumaður skal veita viðkomandi stuðning og aðstoða hann við að leita réttar síns eftir því sem við á. Einnig er gert ráð fyrir að hver sá sem telur að brotið sé á réttindum fatlaðs einstaklings geti tilkynnt það réttindagæslumanni auk þess sem hann getur tekið upp mál að eigin frumkvæði. Réttindagæslumaður skal vera sýnilegur og standa fyrir fræðslu fyrir fatlað fólk og þá sem starfa með því. Þá fjallar sérstakur kafli í nýju lögum um persónulega talsmenn fatlaðs fólks.

Að lokum

Til að tryggja málaflöknum enn frekar brautargengi innan sveitarfélaganna er nauðsynlegt að allir sem að málum koma snúi bókum saman við að efla og þróa málaflökinn á sveitarstjórnarstiginu, til hagsbóta fyrir notendur þjónustunnar. Dæmi um þá uppbyggingu og grósku sem á sér stað í málaflöknum eftir yfirfærslu er stofnun fagdeildar innan Félagsráðgjafafélags Íslands í málefnum fatlaðs fólks. Slíkt verður að teljast jákvætt á allan hátt og stuðli að því að efla og lyfta málaflöknum upp. Að lokum er vert að draga fram þá löngu tímabæru breytingu sem kemur fram sem nýmæli í lögum að nú skulu stjórnvöld tryggja heildarsamtökum fatlaðs fólks og aðildarfélögum þeirra áhrif á stefnumörkun og ákvarðanir er varða málefni fatlaðs fólks. Því ber að fagna þar sem notendur þjónustunnar eru bestir til þess fallnir og vita framar öðrum hvað þeim er fyrir bestu.

Heimildir:

Samningur sameinuðu þjóðanna,
<http://www.velferdarraduneyti.is/utgefing-efni/utgafa/nr/3496>
 Samkomulag ríkis og sveitarfélaga um tilfærslu þjónustu við fatlaða, <http://www.samband.is/media/felagsthjonusta/Heildarsamkomulag-um-tilfaerslu-thjonustu-vid-fatlada-endanl.pdf>
 Siðareglur félagsráðgjafa, <http://felagsradgjof.is/index.php?option=content&task=view&id=8&Itemid=31>
 Frumvarp til þingsályktunar um framkvæmdaáætlun í málefnum fatlaðs fólks til ársins 2014, <http://www.velferdarraduneyti.is/frettir-vel/nr/33168>
 Lög um réttindagæslu fyrir fatlað fólk, nr. 88/2011.

Tæling á Netinu

Forvarnarverkefni

Guðlaug M. Júlíusdóttir og Erla S. Hallgrímsdóttir

Guðlaug M. Júlíusdóttir,
félagsráðgjafi,
verkefnastjóri
félagsráðgjafar
á Kvænna- og
barnasviði LSH

Erla S. Hallgrímsdóttir,
félagsráðgjafi
hjá Barnavernd
Reykjavíkur

Rík hefð er fyrir því að félagsráðgjafar vinni með fórnarlömbum kynferðisofbeldis og einnig hefur það færst í aukana að félagsráðgjafar vinni að forvarnarstarfi til að hindra kynferðisofbeldi. Samkvæmt rannsóknnum virðist forvarnarfræðsla um kynferðisofbeldi sem beint er til barna skila sér í meira sjálfstrausti og getu til að setja mörk, og hafa félagsráðgjafar ásamt öðrum fagstéttum unnið að þess háttar forvörnum um allan heim (Davis og Gidycz, 2000; Heffron, McClendon og Busch, 2003; Morrison, Hardison, Mathew og O'Neil, 2004). Síðastliðin ár hefur umræða um hættur á Netinu orðið meiri samhliða aukinni netvæðingu íslensku þjóðarinnar og því hve Netíð er orðið ríkur þáttur í daglegu lífi almennings. Oft eru börnin mun færari í að nota heimilistölvurnar en fullorðna fólkið á heimilinu og hafa þá ótakmarkað frelsi til að vafra um Netíð án þess að foreldrar verði þess varir (Heimili og skóli/SAFT, 2009). Af þessum ástæðum er talið mikilvægt að vekja athygli á þeim hættum sem geta leynst í netheiminum svo að foreldrar geti verið sér meðvitandi og vakandi fyrir þeim, fylgst með og leiðbeint börnum sínum um netheima. Stór samtök á borð við SAFT (www.saft.is), Blátt áfram (www.blattafram.is), Barnaheill (www.barnaheill.is) og fleiri leggja áherslu á að fræða börn og foreldra um ábyrg samskipti á Netinu. Þar er meðal annars rætt um samskiptareglur sem gott er að fara eftir og minnt á að hver einstaklingur ber ábyrgð á því sem hún eða hann segir og gerir á Netinu.

Þjónusta félagsráðgjafa fer fram á mörgum þeim stöðum þar sem fjölskyldur sækja stuðning og ráðgjöf og er því meðal þeirra faghópa sem eru í hvað bestri aðstöðu til að fræða og styðja foreldra í uppeldis- hlutverkinu. Tæling er fyrirbæri sem félagsráðgjafar þekkjast vel í gegnum vinnu sína á mörgum þeirra stofnana sem þeir starfa við eins og hjá barnavernd, skólum, barna- og fullorðinsgeðdeildum, neyðarmótöku fyrir nauðganir, fangelsum og fleiri stöðum. Reyndin er því miður sú að tæling telst hafa náð markmiði sínu ef þolandi situr eftir ringlaður og miður sín yfir því að hafa „samþykkt“ eitthvað sem hann ætlaði alls ekki að gera og þarf oft að leita aðstoðar vegna þeirra erfiðu tilfinninga sem kvikna í kjölfarið. Það er á þeirri stundu sem félagsráðgjafar koma oft að málum, ýmist þegar þolandi eða aðstandandi hans leitar aðstoðar. Því er mikilvægt að stétt félagsráðgjafa sé vel að sér í fræðum sem lúta að tælingu og afleiðingum þess að verða fyrir tælingu. Að auki þurfa félagsráðgjafar að miðla þekkingu sinni á málaflokknum sem víðast, bæði til foreldra og samstarfsaðila á vettvangi og stuðla um leið að forvörnum gegn kynferðisofbeldi.

Um verkefnið

Forvarnarverkefnið „Tæling á Netinu“ var hugsað til að fræða foreldra um tælingu sem fram fer í gegnum Netíð, til að gera þá hæfari til að þekkjast aðferðir þeirra sem reyna að lokka börn til sín eða „tæla“ þau gegnum spjallsíður á Netinu. Þegar rætt er um „tælingu á Netinu“ er ekki átt við það að Netíð eða tölvan sem slík séu hættuleg, heldur einstaklingurinn á bak við verknaðinn, sá sem notar tæknina til að þjóna tælingaratferli sínu. Orðið tæling í orðabókinni er skilgreint sem að „svíkja, blekkja, gleppja, draga á talar, ginna, gabba, leika á og freista“ (Árni Böðvarsson, ritstj., 1997). Það er m.ö.o. leið til að fá einhvern til að gera eitthvað án þess að beita hörku. Tæling, þar sem fullorðnir tæla börn til lags við sig, er fyrirbæri sem hefur verið til staðar frá örófi alda. Það sem hefur breyst með tækninni og netvæðingu er að þeir sem stunda tælingu þurfa ekki lengur að vera landfræðilega á sama stað og

barnið sem verið er að tæla. Tælendur geta verið heima í stofu og jafnvel verið að vinna að því að tæla nokkur börn í einu. Sjónarhorn verkefnisins er ekki endilega á Netíð sem fyrirbæri, heldur út á hvað tæling gengur, hvers vegna tæling virkar, hvað ber að hafa í huga til að forðast að barn verði fyrir tælingu og síðast en ekki síst, að benda á þá hættu sem börn eru í þegar þau eru eftirlitlaus í netheimum. Þá er verið að beina sjónum að tælendum, lang oftast karlkyns „barnaveiðimönnum“ sem leggja net sitt fyrir fjöldann allan af börnum sem fara inn á spjallsíður eins og MSN og Facebook til að tala við vini eða til að svala forvitni um samskiptasíðu sem þeim hefur verið bent á.

Upphaf verkefnisins var það að hugrökk móðir kom að máli við annan af aðstandendum verkefnisins og bað um að samtalið sem hún hafði fundið á MSN á milli 12 ára gamallar dóttur sinnar og 25 ára gamals karlmanns yrði notað í forvarnarskyni. Hún hafði vistað MSN samtöl dóttur sinnar og fundið samtalið aðeins fimm dögum eftir að það átti sér stað. Engin leið er að vita hvert þessi samskipti hefðu þróast ef þau hefðu fengið að halda áfram óáreitt. Í þessum fáu samtölum náði maðurinn að fá stúlkuna til að senda sér þrjár myndir af sér léttklæddri og var hann farinn að óska eftir fá að hitta hana. Á þessum tíma fékk stúlkun eingöngu að nota tölvuna í miðrými heimilisins þegar móðir hennar var heima. Í þessari sögu kristallast þörfin fyrir að fræða foreldra um þær leiðir sem þessir einstaklingar nota, því öll börn eiga á hættu að geta orðið fyrir tælingu, eins og við fjöllum nánar um hér á eftir.

Vidhorf samfélagsins gagnvart tælingu.

Tæling fellur undir kynferðisbrot samkvæmt 3. mgr. 202. gr. almennra hegningarlaga nr. 19/1940. Þar segir:

Hver sem með blekkingum, gjöfum eða á annan hátt tælir barn yngra en 18 ára til samræðis eða annarra kynferðismaka skal sæta fangelsi allt að 4 árum.

Fyrir Alþingi liggur einnig fyrir frumvarp til laga um viðbætur við þessa sömu grein almennra hegningarlaga sem hljóðar svo:

Hver sem með samskiptum á netinu eða annarri upplýsinga- eða fjarskiptatækni mælir sér mót við barn yngra en 15 ára í því skyni að hafa við barnið samræði, önnur kynferðismök eða til að áreita það kynferðislega á annan hátt skal sæta fangelsi allt að 2 árum. (*Frumvarp til laga um breytingu á almennum hegningarlögum nr. 19/1940*)

Í barnaverndarlögum nr. 80/2002 er í 16. gr. fjallað er um tilkynningarskyldu almennings og þar kemur fram að öllum sé skylt að tilkynna til barnaverndarnefndar hafi þeir ástæðu til að ætla að barn verði fyrir ofbeldi eða annarri vanvirðandi háttsemi (*Barnaverndarlög nr. 80/2002*). Í barnalögum nr. 76/2003 er líka vikið að þessu en þar segir í 28. gr. að forsjá barns feli í sér skyldu foreldra til að vernda barn sitt gegn andlegu og líkamlegu ofbeldi og annarri vanvirðandi háttsemi (*Barnalög nr. 76/2003*). Af þessum dæmum sést skýrt að samfélagið vill að foreldrar verndi börn sín fyrir þeirri háttsemi sem í daglegu tali er nefnd tæling og er það mikil réttarbót að til standi að skýra refsirammann hvað það varðar að nota Netíð til þeirrar háttsemi. Ef litið er til nýjustu tölfraeðiupplýsinga í málaflokknum á Íslandi, kemur fram í skýrslu ríkislögreglustjóra um afbrotatölfraeði ársins 2010, að tilkynnt var um 97 kynferðisbrot gegn börnum og 20 mál er varðaði klám/barnaklám það ár og hefur slíkum málum fækkað milli ára (Ríkislögreglustjórinn, 2011). Einnig hefur innanríkisráðuneytið nýlega upplýst að ríkið ætli að verja 25 milljónum króna í vitundarvakningu gegn kynferðislegu ofbeldi á árinu 2012. Munu öll börn í 2. og

HVAÐ ER TÆLING ?

Samkvæmt íslenski orðabók:

- Svíka, blekkja, gleppa, draga á tálur, ginnu, gabbu, leika á, freista.
- Leið til að lá einhverjum til að gera eitthvað án þess að þetta hörku.
- Yfirleitt áttar maður sig ekki á að það er verið að tæla manni fyrir en of seint.
- Tælendur eru oftast vingjarnlegir, úhugasamir og góðir í byrjun.
- Börn vilja almennt þekkast fullorðnum og bera traust til þeirra.
- Börn eru allan upp þannig að þau eiga að vera kurteis og hlýlín við fullorðna.

Börn hafa almennt ekki forsendur til að setja fullorðna máki mátt og eru því ALLTAF í hættu.

Foreldrar VERÐA að FYLGAST MEÐ hver er að spjalla við barnið þeirra, á netinu sem í raunheimum.

www.taeling.com

10. bekkjum grunnskóla fá fræðslu um kynferðislegt ofbeldi sem og kennarar og annað starfsfólk skóla (Veita milljónir í forvarnir gegn ofbeldi, 2011).

Það sem hafa ber í huga um tælingu á Netinu

Þar sem tæling er svo vel þekkt fyrirbæri sem raun ber vitni mætti ætla að hægt væri að fræða börn um það hvernig hún fer fram og láta þar við sitja. Staðreyndin er hins vegar sú að börn eiga ævinlega á hættu að láta tælast þar til vissum aldri er náð, hvar svo sem þau alast upp og af hvoru kyninu sem þau eru. Þessir þættir tengjast líka þroska einstaklingsins og þeim uppeldisáferðum sem tíðkast í flestum menningarheimum. Í kenningum sínum um þroska skilgreindi þroskasálfræðingurinn Erik H. Erikson (1994) aldurinn 13–21 árs sem það tímabil þegar mótuð sjálfsmynd (e. *identity*) og sjálfsmyndarruglingur (e. *role confusion*) takast á. Þá er unglíngurinn að endurmóta sjálfsmynd sína og endurmeta jafnframt allt það sem honum hefur verið kennt. Þetta vita tælendur. Þess vegna hafa aðferðir þeirra lítið breyst um aldir og þess vegna virkar tæling jafn oft og raun ber vitni.

Í rauninni þurfa foreldrar og fagfólk ekki að hafa ýkja mörg atriði í huga til þess að gera sér grein fyrir aðferðum tælenda og hvað beri að varast. Eftirfarandi tíu atriði eru að okkar mati mikilvægust í þessu tilliti, en eflaust þarf þó að hafa fleiri atriði í huga:

1. *Börn vilja almennt þóknast fullorðnum og bera traust til þeirra.* Þeim er kennt að fullorðnir séu góðir og vilji þeim vel.
2. *Börn eru alin upp þannig að þau eigi að vera kurteis og hlýðin við fullorðna.* Viðurlögum er jafnvel beitt ef þessum reglum er ekki fylgt, bæði á heimili og í skóla, svo að þessi þáttur festist yfirleitt vel í hegðunar- og hugsanamynstri barna og unglínga.
3. *Sum börn hagræða svörum sínum til að þóknast þeim sem þau eru að tala við.* Segja það sem þau halda að viðkomandi vilji heyra. Þess vegna getur það gerst að þeim börnum, sem verið er að tæla, finnist þau vera í þeirri stöðu að þau hafi sagt eitthvað sem valdi því að þau geti ekki sagt nei eða sett tælandanum mörk. Að þau hafi „boðið upp á“ eitthvað.
4. *Á ákveðnu aldurskeiði eru flest börn með veika sjálfsmynd og nærast á hrósi og skjalli – sérstaklega frá aðila af gagnstæðu kyni.* Þeim finnst upphefð í því að eldri aðili af hinu kyninu sýni þeim áhuga og eru þá trúgjörn og hrekklous.
5. *Þótt barn hafi fengið mikla og góða fræðslu um hvað beri að varast á Netinu, er ekki sjálfgefið að það geti, í þeim aðstæðum sem mæta því, tekið upplýsta*

ákvörðun og sett sjálfu sér eða öðrum mörk þegar tæling er annars vegar.

6. *Það er nánast hægt að ganga að því sem gefnu að fullorðinn einstaklingur, sem á frumkvæði að samskiptum við börn undir lögdri á Netinu, hafi eitt-hvað misjafnt í hyggju.*
7. *Börn eiga sér takmarkað einkalíf og er það ein af skyldum foreldra að fylgjast með hvern börn þeirra umgangast, bæði á Netinu og í raunheimum.* Eitt atriði hvað það varðar er að leyfa börnum sínum ekki að vera í samskiptum á Netinu við fólk sem þau hafa aldrei hitt.
8. *Foreldrar þurfa að vera forvitnir um lífbarna sinna, spyrja þau út í hvað þau séu að gera á daginn, hverja þau umgangist og hitti.* Einnig er gott að setjast niður með þeim reglulega og fara yfir vinalistann á MSN og Facebook til dæmis. Þannig finna börn fyrir ákveðnu öryggi og um leið aðhaldi.
9. *Aldurinn 12–16 ára er sérstaklega erfður, þau ár þegar barnið er að móta sjálfsmynd sína og líkamlegar breytingar eiga sér stað.* Börnum og unglíngum á þessum aldri líður oft illa, þau eru uppfull af tilfinningum sem þau skilja ekki, kröfur frá umhverfi eru að aukast og samskipti við jafnaldra að breytast. Því er algengt að stúlkur og drengir á þessum aldri hafi veika sjálfsmynd.
10. *Tælendur segja börnum það sem þau vilja heyra og á móti krefjast þeir t.d. ljósmynda af barninu, upplýsinga um hagi þess og að hitta það, ef þeir hafa náð að vinna traust þess.* Börn eiga erfitt með að gæta sín á þeim einstaklingum sem þau upplifa sem „vini“. Þess vegna er aldrei of oft rétt um eiginleika vinnu og muninn á sönnum vini og þeim sem er það ekki.

Lokaorð

Foreldrar hafa fengið litla fræðslu um þá tækni sem tælendur nota til að ná til barna. Það er megin ástæða þess að því verkefni sem hér er lýst var hrint af stokkunum og að það hefur fengið þann hljómgrunn sem raun ber vitni. Aðstandendur verkefnisins eru báðar félagsráðgjafar með margra ára reynslu, bæði héraðs og erlendis, í vinnu með fjölskyldum, foreldrum og börnum, og eru sannfærðar um að það myndi gera mikið gagn ef þeir aðilar sem vinna með þessa hópa væru sér meðvitaðir um þessar hættur, bera upplýsingarnar áfram og ræða málefnið sem víðast. Haldin hafa verið erindi á ráðstefnum og póstkort voru prentað og þeim dreift til foreldra nemenda í 6.–10. bekk í flestum grunnskólum Reykjavíkur. Á póstkortinu er vísað í vefsíðuna www.taeling.com sem sett var upp fyrir verkefnið. Sá hluti var styrktur af forvarnarsjóði Velferðarráðs Reykjavíkur. Á vefsíðunni eru frekari upplýsingar um verkefnið og þar er hægt

að senda inn fyrirspurnir á netfangið fjölskyldur@live.com. Einnig hafa aðstandendur verkefnisins rætt við opinberar stofnanir og almenn fyrirtæki um frekari stuðning við verkefnið. Er það von okkar að fleiri sveitarfélög sjái sér fært að styrkja verkefnið með því að greiða fyrir prentun fleiri póstkorta sem dreifa mætti í grunnskóla utan Reykjavíkur. Þannig væri hægt að ná til fleiri foreldra á landinu og beina þeim inn á vefsíðuna þar sem fræðslu er að finna um tælingu á Netinu. Fyrir þá sem vilja kynna sér forvarnir gegn kynferðisofbeldi er einnig bent á vefsíður verkefnanna Blátt áfram og Barnaheill.

Heimildir

- Ríkislögreglustjórnin. (2011). *Afbrotatölfræði 2010: Skýrsla ríkislögreglustjórnans*. [Unnin af Katrínu Salimu Dögg Ólafsdóttur]. Reykjavík: Ríkislögreglustjórnin.
- Almenn hegningalög* nr. 19/1940.
- Árni Böðvarsson (ritstj.). (1997). *Íslensk orðabók* (2. útg.). Reykjavík: Mál og menning.
- Barnalög* nr. 76/2003.
- Barnaverndarlög* nr. 80/2002.
- Davis, K.M. og Gidycz, C.A. (2000). Child sexual abuse prevention programs: A meta-analysis. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29(2), 257–265.

- Erikson, E.H. (1994). *Identity and the life cycle*. New York: W.W. Norton & Co.
- Frumvarp til laga um breytingu á almennum hegningarlögum*, nr. 19/1940, með síðari breytingum (samningur Evrópuráðsins um vernd barna gegn kynferðislegri misneytingu og kynferðislegri misnotkun). Lagt fyrir Alþingi á 140. löggjafarþingi 2011–2012. Þingskjal 420–344. mál.
- Heffron, L.C., McClendon, A. og Busch, N.B. (2003). *Outcome measures for sexual assault services in Texas*. School of Social Work og Institute on Domestic Violence and Sexual Assault. University of Texas, Austin.
- Heimili og skóli/SAFT. (2009). *Viðhorfsrannsókn*. Reykjavík: Capacent Gallup.
- Morrison, S., Hardison, J., Mathew, A. og O'Neil, J. (2004). *An evidence-based review of sexual assault. Preventive intervention programs: Technical report*. Unnið af RTI International Health, Social, and Economics Research. Washington, DC: National Institute of Justice.
- Veita milljónir í forvarnir gegn ofbeldi. (2011). *Visir.is*, 21. desember. Sótt á www.visir.is/veita-milljonir-i-forvarnir-gegn-ofbeldi/article/2011712219857

Vefsíður

- www.barnaheill.is; www.blattafram.is; www.saft.is; www.taeling.com

Af hollvinafélagi Félagsráðgjafardeildar

*Bjarney Kristjánsdóttir félagsráðgjafi/
fjölskylduþerapisti*

Hollvinafélag Félagsráðgjafardeildar Háskóla Íslands er nú að verða ársgamalt, en það var stofnað 12. maí 2011. Þann dag var haldin vegleg afmælishátíð í tilefni af 5 ára afmæli Rannsóknarstofnunar í barna- og fjölskylduvernd. Þótti vel við hæfi að stofnun Hollvinafélagsins færi fram sem einn dagskrárliður hátíðahaldanna og fengi um leið sama afmælisdag.

Til hvers að stofna hollvinafélag?

Hlutverk félagsins á að efla kennslu og rannsóknir við deildina en einnig að auka og styrkja tengsl við fyrrum nemendur og aðra þá sem bera hag hennar fyrir brjósti. Þar að auki getur félagið verið vettvangur fyrir innbyrðis tengsl starfandi félagsráðgjafa á hinum ýmsu stöðum og stofnunum þjóðfélagsins. Við félagsráðgjafar vitum frá námi okkar og störfum undanfarna áratugi að tengslamyndun er eitt af öflugustu hjargráðum til að efla skjólstaðinga okkar og það er eitt af aðalmerkjum fagsins. Nú á dögum hefur þessi hugsun farið víðar og orðið áberandi í atvinnulífinu og má t.d. nefna ráðstefnu um tengslanet kvenna í atvinnurekstri. Okkur sem stöndum að stofnun Hollvinafélagsins fannst tímabært að félagsráðgjafar nýti þessa hugsun fyrir eigin stétt. Það er mín skoðun að kennarar félags-

ráðgjafardeildar og félagsráðgjafar á mörkinni þurfi að hafa ríkan, gagnkvæman skilning á störfum hvers annars. Því ættu tengsl í gegnum Hollvinafélag að geta verið báðum aðilum til framdráttar.

Til þess að styrkja tengslin hyggst Hollvinafélagið á hverju ári, í samvinnu við félagsráðgjafardeild, bjóða afmælisárgöngum til móttöku ásamt hollvinum. Þar verða veittar viðurkenningar fyrir besta námsárangur í framhaldsnámi og þar gefst tækifæri til að gleðjast og fá nýjar og gagnlegar hugmyndir. Þá mun félagið gefa út rafrænt fréttabréf þrisvar á ári og senda hollvinum og þannig gera þeim unnt að fylgjast með kennslu, rannsóknum og útgáfustarfi deildarinnar. Fréttabréf nr 2 er væntanlegt í mánuðinum.

Tilefnið að stofnun félagsins s.l.vor, var að 30 ár voru liðin frá því nám í félagsráðgjöf var formlega tekið upp við Háskóla Íslands. Þegar prófessor Sigrún Júlíusdóttir viðraði þá hugmynd að fyrsti útskriftarárgangurinn og Félagsráðgjafafélag Íslands stæðu, ásamt félagsráðgjafardeild, að stofnun hollvinasamtaka var því vel tekið, og undirbúningsnefnd fór af stað til að kynna hugmyndina. Í undirbúningsnefndinni voru Sigrún Júlíusdóttir, Stella Vestmann deildarstjóri félagsráðgjafardeildar og sú sem þetta ritar, fyrir hönd fyrsta útskriftarhópsins og Félagsráðgjafafélags Íslands.

Á stofnfundinum lagði fyrsti útskriftarhópurinn kr. 100.000 í sjóð félagsins. Þar skráðu sig all margir félagar, en það er von okkar að félagið eigi eftir að vaxa og dafna og verða vettvangur öflugrar félagsráðgjafastéttar. Hægt er að skrá sig í félagið á skrifstofu félagsráðgjafadeildar í síma og þeir sem skrá sig fá send fréttabréfin að vörmu spori. Árgjaldið er kr. 2000.

Samfélagsumræðan:

Hefur hrunið aukið félagslegan jöfnuð?

Pröstur Haraldsson og Halldór S. Guðmundsson

Pröstur
Haraldsson,
blaðamaður

Halldór S.
Guðmundsson,
lektor við félagsráð-
gjafadeild HI

Í nýlegu hefti breska vikuritsins *The Economist* var spurt hvort aukið misrétti hvað varðar kjör og lífs-skilyrði manna hafi átt sinn þátt í efnahagshruninu sem skók heiminn haustið 2008. Tilfnið var það að meðal fræðimanna hefur frekari stöðum verið rennt undir þá kenningu að aukið efnahagslegt og félagslegt misrétti eigi sök á ýmsum þeim meinum sem hrjá mannfólkið. Til dæmis hafa tveir hagfræðingar Alþjóðdagjaldeyrissjóðsins, Michael Kumhof og Romain Rancière, sett fram þær kenningar að vaxandi ójöfnuður í Bandaríkjunum allt frá árinu 1980 hafi komið kreppunni af stað haustið 2008. Þeir vísa til þess að dregið hafi úr kaupmætti almennra launa jafnt og þétt en að auður hinna ríkustu hafi aukist og hann lánaður almenningi, ekki síst til kaupa á húsnæði. Æ stærri hópur varð því skuldum vafinn og þurfti að leita á náðir hins opinbera um framfærslu, því jafnvel þótt fólk hefði atvinnu nægðu tekjurnar ekki lengur fyrir afborgunum og öðrum nauðþurftum. Viðbrögð ríkisins voru þau að bjarga fólki frá gjaldþroti en að lokum sprakk bólan og kreppa skall á.

Samanburður milli landa

En misskipting lífsgæða á sér fleiri skuggahliðar. Breskur félagsvísindamaður, **Richard Wilkinson**, flutti erindi hér á landi sl. haust en hann hefur ásamt samstarfskonu sinni, **Kate E. Pickett** faraldsfræðingi, ritað bókina *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone* (Hallamálið: *Hvers vegna jöfnuður er öllum fyrir bestu*) um vaxandi ójöfnuð og afleiðingar

hans fyrir auðug vestræn samfélög. Þau hafa rýnt í ríflega 170 rannsóknir og telja sig geta staðhæft að ójöfnuður valdi ekki bara aukinni fátækt heldur eigi hann þátt í skertri lýðheilsu, t.d. útbreiðslu geðsjúkdóma, offitu, fíkniefnaneyslu og almennri vanlíðan í samfélaginu. Niðurstaða þeirra er sú að hin auðugu ríki Vesturlanda hafi enga þörf fyrir aukinn hagvöxt því að hann auki hvorki langlífi, heilsu né hamingju fólks. Það sem geti aukið velferð og almenna vellíðan íbúa iðnríkjanna sé aukinn jöfnuður. Í bókinni bera þau saman rúmlega 20 auðug ríki og raða þeim upp eftir jöfnuði og fylgni hans við ýmis félagsleg og heilsufarsleg vandamál. Niðurstöðurnar eru ótvíræðar, þær sýna að vandamálin verða meiri eftir því sem ójöfnuður eykst: ævin er styttri, fíkniefnaneysla vex, tíðni geðsjúkdóma eykst, glæpum fjölgar og ofbeldi fer vaxandi, líðan barna verður verri og barnsfæðingum mæðra á táningsaldri fjölgar.

Fram kemur að í þeim ríkjum þar sem jöfnuður er meiri, er menntun barna betur sinnt en þar sem ójöfnuður ríkir, þessi ríki láta sig varða umhverfisvernd, takast frekar á við gróðurhúsaáhrifin og leggja meira af mörkum til þróunaraðstöðar en önnur ríki. Þau ríki sem bjuggu við mestan jöfnuð voru Norðurlönd (Ísland er ekki talið þar með), Holland og Japan, en ójöfnuðurinn var einna mestur í Bretlandi, Bandaríkjunum, Portúgal og Singapúr.

Hvernig er jöfnuður mældur?

Jöfnuð er hægt að mæla með ýmsu móti. Algengustu kvarðarnir sem notaðir eru í því skyni eru tveir. Annars vegar Gini-stuðullinn sem mælir jöfnuð í tekjum á kvarðanum 0–100 þar sem 0 jafngildir því að allir hafi sömu laun en 100 að einn maður fái öll launin. Á þessum kvarða eru þau ríki í úrtakinu þar sem mestur jöfnuður ríkir með stuðulinn 23–25 en 40–50 þar sem hann er minnstur. Hins vegar er svonefndur fimmtungastuðull þar sem þegnunum er skipt í fimm hluta eftir tekjum og mælt hversu miklu hærri tekjur hæsti fimmtungurinn hefur en sá lægsti. Þar eru jafnaðarríkin með hlutfallið 3–4 á móti 1 en

í löndum á borð við Bretland, Bandaríkin, Portúgal og Singapúr er ríkasti fimmtungurinn með 7–10 sinnum hærri tekjur en sá fátækasti. Þau Wilkinson og Pickett hafa einnig sett saman stuðul sem mælir tíðni ýmissa heilbrigðis- og félagslegra vandamála og reikna síðan út fylgnina og mun á milli landa, sbr. dæmin hér á eftir.

Heilsufar, ofbeldi og neysla

Líkamlegt heilsufar fólks er misjafnt og hægt að mæla í þáttum eins og lífslíkum, barnadauða og fæðingarþyngd auk kannana þar sem fólk er spurt um líðan sína. Niðurstöður höfunda sýna að líkamleg vanlíðan fólks er meiri þar sem jöfnuður er minni og öfugt.

Samanburður á *geðheilsu* er erfiðari en byggt er á skrá um geðsjúkdóma á vegum Alþjóðaheilbrigðisstofnunarinnar í nokkrum iðnríkjanna. Munurinn er mikill; þannig hafa 5–10% íbúa sumra ríkja þjáðst af geðkvillum, en í Bandaríkjunum er þetta hlutfall yfir 25%.

Velferð barna og félagslegur hreyfanleiki

Þar sem ójöfnuður er meiri eru meiri líkur á að *börn hætti ung í skóla* og frammistaða þeirra í lestri og stærðfræði er lakari en barna í samfélögum þar sem jöfnuður mælist meiri.

Í Bandaríkjunum eru rúmlega tíu sinnum meiri líkur á því að *unglingsstúlkur* á aldrinum 15–19 ára eignist barn en í Japan. Þessi þróun helst í hendur við þá staðreynd að *félagslegur hreyfanleiki* er meiri í ríkjum þar sem jöfnuður ríkir. Það var mælt á þann veg að athugað var hversu algengt væri að börn fátækra foreldra næðu árangri og yrðu auðugri en foreldrar þeirra. Fram kom að dregið hefði úr slíkum hreyfanleika í Bretlandi og Bandaríkjunum með vaxandi tekjumun.

Traustið

Afdrifaríkasti fylgífiskur alls þessa misréttis er sá að eftir því sem ójöfnuður eykst *dregur úr trausti* í samskiptum fólks. Traustið er fyrsta fórnarlamb ójafnaðar. Þegar fólk er spurt hvort það treysti öðrum ráðast svörin af því hvort fólk býr í samfélagi jafnaðar eða ekki. Mesta traustið mælist á Norðurlöndum og í Hollandi. Þegar það dvínar dregur úr þátttöku borgaranna í félagslífi, fjarlægð í samskiptum eykst, vinir verða færri en ofbeldi algengara. Öryggi og álag vex og þeir sem verða helst fyrir barðinu á því eru þeir sem minna mega sín. Samkeppni eykst og æ erfiðara verður fyrir þá fátækari að halda stöðu

sinni gagnvart öðrum hópum. Með auknu álagi eykst streita og hún er vísasta leiðin til þess að fólk veikist, og á það bæði við um líkamleg og andleg veikindi.

Aukinn jöfnuður betri fyrir alla

Þegar horft er á málin frá þessum sjónarhóli blasir við að svarið við þessari þróun er ekki það að auka hagvöxt. Auknar þjódartekjur renna ekki í sama mæli í vasa þegnanna nema eitthvað sé gert til að stuðla að auknum jöfnuði. Wilkinson og Pickett halda því fram að jöfnuður komi ekki einungis þeim fátækari til góða: „Mikill meirihluti íbúa í samfélögum þar sem jöfnuður er meiri nýtur meiri velsældar en íbúar almennt njóta í löndum sem einkennast af ójöfnuði. Jafnvel vel menntað millistéttafólk með góðar tekjur í samfélögum jafnaðar er líklegra til að lifa lengur, taka meiri þátt í nærsamfélagi sínu og verða síður fórnarlömb ofbeldis. Börnum þessa fólks mun ganga betur í skólum, þau ánetjast síður vímuefnum og eiga síður börn á unglingsaldri.“

Hvað með Ísland?

Hvernig skyldi þróunin hafa verið hér á landi undanfarin ár? Hagstofa Íslands hefur frá árinu 2004 gefið út tölfraði um lágtekjumörk og tekjudreifingu eins og það heitir á máli stofnunarinnar. Í nýjustu útgáfunni frá því í mars 2012 kemur fram að viðsnúningur hefur orðið eftir efnahagshrunið haustið 2008. Þeir tveir kvarðar, sem um er rætt í greininni, sýna þróun í átt til aukins ójafnaðar frá árinu 2004 til 2009 (tekjur árána 2003–2008 þar sem byggt er á tekjum ársins á undan). Gini-stuðullinn hækkar úr 24,1 í 29,6 á fimm árum og Ísland komið fram úr öðrum Norðurlöndum hvað ójöfnuð varðar. Sama mynd blasir við í fimmtungahlutfallinu, en ríkustu 20 prósentin höfðu 3,4 sinnum meira úr að spila en þeir fátækustu árið 2004 og það hlutfall jókst í 4,2 árið 2009. Á báðum mælikvörðum jókst ójöfnuðurinn yfir 20% á þessum fimm árum. Eftir hrun hefur þetta snúist við og árið 2011 eru báðir kvarðarnir orðnir lægri en þegar mælingar hófust árið 2004. Nú er Ísland á sama stað og Noregur var árið á undan en þá sýndi Gini-stuðullinn mestan jöfnuð í heimi hjá Norðmönnum (sjá nánar á Hagstofa Íslands, Hagtíðindi 97. árg. 11. tbl. Laun, tekjur og vinnumarkaður 2012: 5. Útg. 26. mars 2012).

Hagstofan tekur þátt í evrópskum samanburði á þróun tekna skv. skattskrár ársins á undan. Lág-

tekjumörk miðast við 60% af miðgildi ráðstöfunar- tekna á neyslueiningu eða 153.600 kr. á mánuði fyrir einstakling og 322.500 kr. fyrir hjón með tvö börn. Hlutfall þeirra sem mælast undir þessum við- miðunarmörkum er 9,3% árið 2011 sem er hið lægsta sem mælst hefur.

Brautskráningarhlutfall nýnema í framhalds- skóla á Íslandi lægra en í flestum OECD-löndum

Hagstofa Íslands birti nýlega upplýsingar þess efnis að færri nýnemar á Íslandi lykju framhaldsskóla á réttum tíma en í flestum OECD-ríkjum. Hér á landi höfðu 44% nýnema brautskráðst innan fjögurra ára frá upp- hafi náms árið 2003. Tveimur árum síðar höfðu 58% nýnema brautskráðst og er Ísland þar í neðsta sæti þeirra 11 OECD-ríkja sem sýndu sambærilegar tölur.

Haustið 2003 voru 4328 nýnemar í dagskóla á framhaldsskólastigi á Íslandi. Fjórum árum síðar höfðu eins og áður segir 44% nýnemanna verið braut-

skráðir úr námi á framhaldsskólastigi sem var að minnsta kosti tvö ár að lengd. Um 30% nýnemanna höfðu þá hætt námi eða tekið sér tímabundið hlé án þess að vera brautskráðir en 26% voru enn í námi án þess að hafa brautskráðst. Þetta eru mjög svipaðar tölur og árið áður. Að meðaltali höfðu 68% nýnema á framhaldsskólastigi í löndum OECD brautskráðst á réttum tíma. Tveimur árum eftir að námi átti að vera lokið hafði hlutfall brautskráðra hækkað í 81%. Þess skal getið að framhaldsskólanám er mislangt í OECD-ríkjunum. Algengt er að það sé þrjú ár, en í sumum löndum er það tvö ár, í öðrum fjögur ár eins og á Íslandi. Þá eru nemendur á Íslandi eldri en í flestum öðrum OECD-löndum þegar þeir ljúka fram- haldsskóla á réttum tíma. Að meðaltali ljúka 73% kvenna og 63% karla námi á réttum tíma en á Íslandi er meiri munur á milli kynjanna, þar sem 52% kvenna og 36% karla brautskráðust innan tímamarka.

Þá er algengara í OECD-löndunum að nemendur

Viðbrögð félagsráðgjafa á vettvangi

Leitað var eftir viðbrögðum fjögurra félags- ráðgjafa á vettvangi við umfjöllunarefni greinarinnar hér á undan.

Erla Björg Sigurðardóttir, félagsráðgjafi og verk- efnastjóri rannsóknna og þjónustumats hjá Velferðar- sviði Reykjavíkurborgar

„Ungt fólk má ekki enda á örorku“

Þessi umræða er nauðsynleg, sér- staklega það sem snýr að íslenskum veruleika og löngu tímabært að ræða hvernigjöfnuður og ójöfnuður tengist velferðarþjónustunni. Ég tel reyndar að samfélagsleg umræða á þessum nótum þurfi að ná enn lengra, ekki síst hvað varðar öll skólastigin, leikskóla, grunnskóla og framhaldsskóla. Reynsla og athug- anir meðal einstaklinga sem njóta fjárhagsaðstoðar Reykjavíkurborgar, sýna að hjá nemendum er iðulega fjölpættur vandi á ferð, líkamlegur vandi, geðrænir erfiðleikar eða áfengis- og vímuefnavandi. Það sést líka gjarnan meðal langtímanotenda hjá okkur þar sem við sjáum það sem stundum er kallað félagslegur

arfur, en í þeirri umfjöllun skortir einmitt áherslu á félagslegan hreyfanleika til að rjúfa vítahringi. Úr- ræðin hafa einkum snúist um menntun, en erfiðleikar notendanna eru stundum svo miklir að þeir ná ekki að nýta sér þau og þurfa lengri tíma og endurhæfingu. Sama má sjá í barnaverndinni, að vandi einstaklinga á sér langan aðdraganda. Velferðarþjónustan þarf að bæta sig á þessu sviði, samhæfa og ræða hvernig megi aðstoða miklu fyrr. Það er einstaklingum og samfé- laginu í heild fyrir bestu og getur komið í veg fyrir að ungt fólk endi sem öryrkjar í framtíðinni.

Sigrún Harðardóttir, félagsráðgjafi og náms- og starfsráðgjafi við Menntaskólann á Egilsstöðum

„Ójöfnuðurinn birtist í brottfalli í skólakerfinu“

Það er brýnt að fagfólk haldi vöku sinni varðandi ójöfnuð í samfé- laginu. Ójöfnuður og hvernig hann birtist í brottfalli úr skólakerf- inu er áhyggjuefni. Eitt af mark- miðum laga um framhaldsskóla nr. 92/2008 var að bregðast við brott- falli m.a. með aukinni náms- og starfsráðgjöf ásamt

ljúki almennu bóknámi á réttum tíma en starfsnámi. Á Íslandi er svo til enginn munur á milli hlutfalls nemenda í bóknámi og starfsnámi sem ljúka námi á réttum tíma (Hagstofa Íslands, fréttatilkynning nr. 67/2012).

Atvinnuleysi 16–24 ára – fyrir og eftir hrun

Á morgunverðarfundum „Náum áttum“, 21. mars 2012, var umfjöllunarefnið *Velferð barna, þremur árum síðar. Hvað segja lykiltölur um stöðuna í dag?* Meðal þess sem fram kom í erindi Halldórs S. Guðmundssonar, lektors við félagsráðgjafardeild Háskóla Íslands, var að atvinnuleysi yngsta hópsins (16–24 ára) mælist um 9–19,9% á árunum 2008–2011. Það hlutfall er mun hærra en atvinnuleysi almennt sem var 3–7,6% fyrir sömu ár. Ef litið er aftur til ársins 2003 samkvæmt gögnum Hagstofu Íslands, má sjá að atvinnuleysi meðal 16–24 ára hópsins hefur verið hlutfallslega mun hærra en skráð atvinnuleysi öll árin fram að hruni.

öflugri stuðningi við nemendur með sérþarfir. Ég óttast þó að ekki verði miklar breytingar á næstunni því framhaldsskólar sæta síauknum kröfum um hagræðingu í rekstri og samtímis er ekki gert ráð fyrir viðbótarfjármagni fyrir aukinni þjónustu við nemendur. Möguleikar fyrir skólafélagsráðgjafa til að vinna að samstilltu átaki með velferðarþjónustunni eru því takmarkaðir, bæði til að sinna forvörnum og aðstoð við nemendur í vanda. Upplýsingarnar í þessari grein ættu að hvetja til frekara átaks í þessum málum, ekki síst þegar horft er til reynslu og ráðlegginga Finna um að hlúa sérstaklega að unga fólkinu og vinna gegn brottfalli úr skóla með skilvirku inngrípi fagfólks.

Eymundur G. Hannesson og Dögg Hilmarsdóttir, félagsráðgjafar, Þjónustumiðstöð Breiðholts

„Þörf á fjölbreyttum stuðningi í húsnæðismálum“

Reynsla okkar sem mætum notendum þjónustu sveitarfélaga daglega er sú að þrengst hefur í búi hjá þeim hópi sem lægstar tekjur hefur. Greinilega er erfðara að ná endum saman og greiða fyrir nauðsynlegustu grunnþarfir daglegs lífs. Til

Sú staðreynd að brottfall úr framhaldsskólum hefur verið hátt í samanburði við aðrar þjóðir helst í hendur við 2–3 sinnum meira atvinnuleysi hjá þeim aldurshópi. Þetta er ekki tilkomið sem sérstakt fyrirbæri í íslensku samfélagi eftir 2008. Þessi staða var uppi allmörgum árum fyrir hrun eins og sést í gögnum Hagstofu Íslands sem sýnd eru í töflunni hér að neðan.

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Karlar 16–24 ára	9,5	9,3	8,5	8,9	8	9	19,9	18,4	18,4
Konur 16–24 ára	7	6,8	6	7,6	6,3	7,5	12	14,1	10,7
Atvl. Alls	3,4	3,1	2,6	2,9	2,3	3	7,2	7,6	7,1

Segja má að efnahagshrunið 2008 hafi beint athyglinni að málefnum ungs fólks og kallað á nýja aðgerðaþróun. Atvinnuleysistryggingasjóður og fleiri aðilar hafa hrundið af stað úrræðum sem virðast skila árangri í hlutfallslega minna brottfalli en verið hefur á framhaldsskólastigi.

dæmis hefur húsnæðiskostnaður sveiflast töluvert eftir hrunið 2008, en það vegur þungt í daglegri afkomu einstaklinga. Velferðarkerfið hefur ekki brugðist við þessu með fjölbreyttum stuðningi við leigjendur og hefur það leitt til erfðleika fyrir þá lægst launuðu, hvort sem þeir þiggja framfærslu frá ríki eða sveitarfélagi eða lægstu laun á vinnumarkaði.

„Aðgerðir til að auka virkni ungs fólks“

Eymundur og Dögg: Í starfi okkar er aukin áhersla á að styðja 16–24 ára ungmenni til náms eða raunhæfrar atvinnuleitar. Þar sem atvinnuleysi er almennt hærra hjá þessum aldurshópi, og svo var líka löngu fyrir hrun, og ungir atvinnuleitendur oft með litla eða enga reynslu á vinnumarkaði og litla kunnáttu í atvinnuleit, þarf hann meiri stuðning en aðrir hópar. Ungmenni verða að koma í viðtal áður en fjárhagsleg aðstoð er veitt, en það er til þess að tryggja að staða hans sé metin og strax leitað leiða til að auka virkni. Dæmi um fjölgun úrræða eru námskeið á vegum Reykjavíkurborgar og Atvinnutorg, en allt er þetta jákvæð viðbrögð til þess að mæta þörfum og koma í veg fyrir vanvirkni.

Heiðursrit

Ármann Snævarr 1919–2010

Ritstjóri: Þórhildur Líndal

Bókaútgáfan Codex og Rannsóknastofnun Ármanns Snævarr um fjölskyldumálefni

Reykjavík 2010

Bókarumfjöllun

Heiðursrit – Ármann Snævarr 1919–2010 er viðamiklitt rit um fjölskyldumál. Höfundar eru fjölmargir og greinarnar fjalla um ólíka þætti sem allar tengjast mállefnum fjölskyldunnar. Í upphafi bókarinnar eru birt eftirmæli um Ármann Snævarr sem rituð eru af fólki sem þekkti hann persónulega og í starfi. Þannig er okkur, sem ekki fengum að kynnast honum

nema af afspurn og gegnum skrif hans, gefin innsýn í líf þessa merka fræðimanns þar sem réttisýni og umhyggja fyrir manneskjum, stórum og smáum, réðu för.

Efni bókarinnar snertir afar mörg og ólík svið fjölskyldulífs og má flokka efni hennar í nokkur þemu. Í fyrsta lagi er um að ræða greinar sem tengjast lögfræðilegum þáttum sambúðar, hjúskapar og eignaréttar. Í þessum flokki má meðal annars nefna grein eftir Ármann sjálfan, „Upphaf borgaralegra hjónavígslna á Íslandi“, sem honum auðnaðist ekki að ljúka við en dóttir hans, Valborg Þ. Snævarr, bjó hana til prentunar. Einnig er hér að finna grein eftir Ármann um óvígða sambúð og aðra um ein hjúskaparlög fyrir alla. Þar er varpað ljósi á baráttu einstaklinga fyrir því að fá að eiga þann sem maður elskar og þær ólíku reglur og möguleika sem löggjafinn hefur skapað. Náskyldar þessum greinum eru tvær greinar um slít hjúskapar og sambúðar og samband einstaklinga innan fjölskyldunnar eftir það.

Í öðru lagi er um að ræða greinar sem fjalla um siðferðilegar og lagalegar spurningar sem tengjast breyttum möguleikum til barneigna í ljósi nýrra tækni framfara. Ástríður Stefánsdóttir og Vilhjálmur Árnason varpa fram spurningum og vangaveltum um nokkrar hliðar þessara viðkvæmu og að mörgu leyti lítt könnuðu möguleika. Þetta er líklega sá þáttur fjölskyldumála sem nú er einkum fjallað um og mörg siðferðileg og lagaleg vafamál enn óleyst.

Allmargar greinar tengjast stöðu barna og barnavernd. Má þar nefna umfjöllun um það hvernig hugtakið *sifjaspell* hefur haft ólíka merkingu innan félags-

vísinda og lögfræði. Í grein Heiðu Bjargar Pálmadóttur er fjallað um rétt barna til að njóta verndar gegn líkamlegu ofbeldi og færð rök fyrir þeirri skoðun að þar til nýlega hafi líkamlegt ofbeldi gegn börnum ekki verið litið jafn alvarlegum augum og ofbeldi gegn fullorðnum. Guðrún Kristinsdóttir beinir athyglinni að fjölskyldugerð, sem hefur verið nær ósýnileg í opinberri umræðu, fósturfjölskyldunni. Á hverjum tíma dvelja rúmlega 500 börn hjá fósturfjölskyldum og því er rík ástæða til að beina sjónum að þeim og spyrja á hvern hátt hægt sé að tryggja hag fósturbarna sem best og styðja fjölskyldurnar til þess að svo megi verða. Í þennan sama flokk má einnig setja grein Dóru S. Bjarnason, „Reynsla foreldra af því að eiga fatlað barn á Íslandi 1974–2007“. Þó að hér sé horft til fjölskyldna fatlaðra barna er athyglisvert að sjá hve margt af því sem kemur fram er samhljóða niðurstöðum ýmissa rannsókna í barnavernd og hve baráttu foreldra fatlaðra barna og barna sem barnaverndarnefndir fjalla um eiga margt sameiginlegt. Dæmi um þetta eru samskipti mæðra við fagfólk sem þurfa iðulega að viðurkenna sýn fagfólksins og vera samvinnuþýðar til að fá viðunandi aðstoð fyrir börn sín en það er efni sem Sally Holland hefur t.d. skrifað um í bók sinni *Child and Family Assessment in Social Work Practice* (2004). Annar sameiginlegur þáttur þessara málaflokka er staða fedra, sem eru oft og tíðum afskiptir og einmana.

Loks eru í ritinu greinar sem falla utan þessara flokka og þar er meðal annars fjallað um samskipti, lögfræði og réttlæti, rétt hvers einstaklings til nafns og lögfræðilegar vangaveltur um það hver geti tekið ákvörðun fyrir einstaklinga sem ekki eru lengur færir til þess vegna veikinda. Guðný Björk Eydal skrifar um þróun fjölskyldustefnu og spyr hvort og með hvaða hætti þróun í sífjarétti hafi haft áhrif á þróun annarra þátta fjölskyldustefnunnar. Hún fjallar um það hvernig ólíkir þættir fjölskyldustefnu hafa þróast á Norðurlöndum og dregur fram styrkleika og veikleika í þróun þeirra mála hér á landi. Sigrún Júlíusdóttir og Sigurveig H. Sigurðardóttir segja frá tveimur óháðum rannsóknum í greininni „Fjölskyldusamskipti – ungt fólk og aldraðir“ og veita þar innsýn í samskipti ungmenna við afa og ömmu. Í niðurstöðunum kemur m.a. fram að báðar kynslóðirnar leggi áherslu á þessi tengsl sem veita unga fólkinu mikilvægt veganesti á lífsleiðinni og veita eldri kynslóðinni gagn og gleði. Höfundar álykta að gefa þurfi frekari gaum að þessu í löggjöf, félagsráðgjöf og víðar.

Ármann Snævarr var vel þekktur fræðimaður á Norðurlöndum og víðar eins og fram kemur í ritaskrá

hans sem birt er aftast í bókinni. Því fer vel á að birta greinar eftir erlenda samstarfsmenn hans sem kynna fyrir okkur ólíka sýn á nokkrar hliðar fjölskyldumála. Það er líka gert í grein Magnúsar Thoroddsen, „Réttarstaða kvenna í hjúskap í Saudi-Arabíu“.

Höfundar bókarinnar eru 25 og koma víða að úr fræðaheiminum svo sem úr félagsráðgjöf, heimspeki, hjúkrunarfræði og lögfræði. Segja má að þessi miklu fjöldi höfunda sé bæði veikleiki og styrkleiki bókarinnar. Annars vegar leiðir það til þess að ekki er unnt að fjalla ítarlega um einstaka þætti fjölskyldulífs. Hins vegar sýnir þetta vel þá breidd sem finna má á vettvangi fjölskyldumála og undirstrikar það að málefni fjölskyldunnar eru ekki „eign“ einnar ákveðinnar fagstéttar eða fræðigreinar heldur koma margir hópar sérfræðinga að þeim málum á einn eða annan hátt. Ragnheiður Sophusdóttir leggur áherslu á þetta í grein sinni „Málsmeðferðarreglur í sífjamálum hjá sýslumanni“. Hún bendir á hvernig breytt vinnulag hefur leitt til betri lausna fyrir börn og foreldra þeirra þegar ósætti ríkir um forsjá eða umgengni og unnið er að lausn mála eftir aðferðum sáttameðferðar. Hún leggur áherslu á að fleiri en lögfræðingar þurfi að koma að málum og nefnir sérstaklega félagsráðgjafa og sálfræðinga. Í áhugaverðri grein, „Þróun meðferðar: Markviss stuðningur við fjölskyldur á bráðageðdeildum“, eftir hjúkrunarfræðingana Eydísi Kristínu Sveinbjarnardóttur og Erlu Kolbrúnu Svavarsdóttur, er fjallað um mikilvægi þess að skoða aðstæður fjölskyldunnar í heild þegar einhver innan hennar veikist. Þetta sjónarhorn er félagsráðgjöfum vel kunnugt, enda er það eitt aðalmerki fagsins að skoða aðstæður einstaklingsins ætíð út frá heildarsýn eins og kemur til dæmis fram í grein Láru Björnsdóttur frá 2006, „Heildrænt skipulag heilbrigðis- og félagsþjónustu“. Við þróun verkefna af þessu tagi má líka spyrja hvort ekki sé þörf á fjölþættri fagþekkingu og aðkomu fleiri faghópa?

Sjálf sakna ég þess að hér er hvergi fjallað um ættleiðingarmál, bæði vegna þess að mikil umræða hefur verið um þann málaflokk að undanförunu og ýmsar spurningar um framkvæmd ættleiðinga hafa verið settar fram. Raunar er þetta málaflokkur sem Ármann Snævarr lét sér annt um, enda varð hann einna fyrstur manna hér á landi til að fjalla um ættleiðingarmál árið 1959 í *Tímariti lögfræðinga*. Það hefði því verið fróðlegt að skoða hvernig þróun þessara mála hefur verið frá því að hann lét þau fyrst til sín taka og til dagsins í dag. Aðrir myndu nefna önnur atriði sem vel ættu heima hér en í riti sem þessu er óhjákvæmilegt að einhverjir þættir verði útundan.

Heiðursrit – Ármann Snævarr 1919–2010 er gagnleg, fróðleg og skemmtileg bók fyrir nemendur í fjölmörgum greinum, þá sem koma á einhvern hátt að málefnum fjölskyldna í störfum sínum og einnig forvitnileg fyrir alla þá sem vilja kynna sér ólíkar hliðar og sjónarhorn á því sviði.

Anni G. Haugen

lektor í félagsráðgjöf, Háskóla Íslands

Nauðgun-tilfinningaleg og félagsleg hremming

Rannsóknarviðtöl við 24 konur

Höfundur: Sigrún Júlíusdóttir

Útgáfa: Sigrún Júlíusdóttir, Háskólaútgáfan og RBF, 2011, bls. 129.

ISBN: 978-9979-54-922-2

Bókarumfjöllun

Bókin *Nauðgun* eftir Sigrúnu Júlíusdóttir prófessor í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands er endurunnin bók sem Sigrún gaf út fyrst undir nafninu *Hremmingar* árið 1988. Bókin hefur fengið áhrifamikinn titil í endurskoðaðri útgáfu með nýjum inngangskafla, þá hefur efnið verið stýtt og umbætt auk nýs formála og viðauka sem fylgja nýrri útgáfu. Í bókinni er sagt frá rannsókn á reynslu tuttugu og fjögurra kvenna, sem voru fórnarlömb nauðgunar. Rannsókn Sigrúnar var liður í vinnu nauðgunarmálanefndar sem var starfrækt að tilstuðlan stjórnvalda á þessum tíma. Formála að nýju útgáfunni skrifar Guðrún Jónsdóttir, félagsráðgjafi, talskona Stígamóta. Viðaukana skrifa þær Guðrún Agnarsdóttir, lækni um Þjónustu Neyðarmóttöku vegna nauðgunar og Svala Ísfeld Ólafsdóttir, lögfræðingur um lagabreytingar á tímabilinu, sem ber nafnið „Mannorð mitt var hreint fram að þessu“.

Í bókinni greinir Sigrún frá því hvernig hún hóf vinnu í þessum málaflokki sem félagsráðgjafi á geðsviði LSH og jafnframt sem sjálfstætt starfandi meðferðaraðili. Sigrún talar um áfallavinnu með einstaklingum og hjónum þar sem unnið var með afleiðingar kvenna af kynferðislegu ofbeldi. Markmið rannsóknarinnar var að fá heildarmynd af

persónulegri reynslu kvenna, þ.e. af tilfinningalegri og huglægri upplifun þeirra af atburðinum sjálfum, almennum og persónulegum viðhorfum, reynslu af málsmeðferð og líðan þeirra í kjölfarið. Tilgangurinn var annars vegar að fá greinargóðar upplýsingar af þeirri hlið sem snýr að konunni sjálfri og gætu stutt við tillögur um úrbætur á meðferð nauðgunarmála. Hins vegar að leitast við að dýpka skilning og öðlast þekkingu á tilfinningum og sýn kvenna sem sætt höfðu nauðgun.

Í upphafi bókarinnar gerir Sigrún grein fyrir aðferðafræðinni sem notuð var við gagnasöfnun og úrvinnslu. Beitt var eiginlegri aðferð sem þótti framandleg á þeim tíma en hefur unnið sér viðurkenndan sess innan félagsvísinda í dag. Siðfræðileg sjónarmið voru tilgreind og komið inn á þann vandasama þátt að öðlast nýja þekkingu í þessum viðkvæma málaflokki þar sem viðmælandinn í rannsókninni hefur orðið fyrir sálrænu áfalli. Fjallað er um hugtakið nauðgun og þá hugmyndafræði sem notuð hefur verið til að skýra hugtakið. Markmið rannsóknarinnar var skýrt og hvernig úrtakið var valið.

Niðurstöðukafla bókarinnar þar sem fjallað var um aðdraganda nauðgunarinnar og eftirmála er vel útfærður og kom sjónarhorn kvennanna vel til skila. Athyglisvert er að meirihluti kvennanna lýsa reynslu sinni á þann hátt að þær hafi óttast um líf sitt sem er eitt af grundvallar greiningarviðmiðum fyrir áfallastreituröskun (PTSD). Sjálfri árásinni er lýst ásamt hegðun nauðgarans sem í flestum tilfellum er mjög erfitt fyrir konurnar að endursegja. Farið er yfir fyrstu viðbrögð kvennanna við árásinni og síðan viðbrögð þeirra í kjölfarið. Lýsingar kvennanna af þeirri þrautagöngu sem fylgdi í kjölfar nauðgunnar þegar þær leituðu sér aðstoðar í heilbrigðiskerfinu og hjá lögreglu koma vel fram, og er áhugavert að sjá hvað miklar framfarir hafa átt sér stað hjá báðum aðilum. En vinna og tillögur nauðgunarmálanefndarinnar voru stór þáttur í þeim framförum sem áttu sér stað á þeim tíma sem rannsóknin var unnin. Viðaukar Guðrúnar Agnarsdóttur og Svölu Ísfeld Ólafsdóttur gefa bókinni aukið vægi sem heimild í nauðgunarmálum dagsins í dag. Bókin *Nauðgun* er þörf lesning fyrir allt fagfólk sem kemur að málefnum fórnarlamba kynferðislegs ofbeldis og á því miður jafnmikið erindi og 1988. Bókin er að mínu mati mikilvægt innlegg í málaflokkinn og endurspeglar nauðsyn þess að halda umræðunni um kynfrelsi kvenna vakandi.

*Ragna Björg Guðbrandsdóttir
félagsráðgjafi, MSW.*

Hinn launhelgi glæpur

Kynferðisbrot gegn börnum

Ritnefnd: Bryndís Björk Ásgeirsdóttir, Davíð Þór Björgvinsson, Geir Gunnlaugsson og Hrefna Ólafsdóttir

Reykjavík, Háskólaútgáfan 2011

561 bls. ISBN 978-9979-54-911-6

Bókarumfjöllun

Hinn launhelgi glæpur í ritstjórn Svölu Ísfeld Ólafsdóttur fjallar, eins og undirtitill bókarinnar gefur til kynna, um kynferðisbrot gegn börnum frá ýmsum sjónarhornum. Alls eru 23 greinar í ritinu, þar af 13 ritrýndar. Má segja að sú þverfaglega nálgun sem farin hefur verið sé styrkur ritsins og leiði okkur til dýpri skilnings á viðfangsefninu eins og Ragna Árnadóttir, fyrrverandi dómsmála- og mannréttindaráðherra, segir í formála sínum. Alls koma 27 höfundar að ritinu, bæði fræðimenn og leikmenn, og eykur það fjölbreytni þess. Þar er fjallað um viðfangsefnið á forsendum ólíkra fræðigreina, svo sem afbrotafræði, félagsfræði, félagsráðgjöf, hjúkrunarfræði, læknisfræði, lögfræði, sálarfræði, uppeldisfræði og af sjónarhóli leikmanna. Ritið skiptist í þrjá þætti sem fjalla um efnið frá ýmsum sjónarhornum. Fyrsti þáttur varðar löggjöf og málsmeðferð, annar þáttur fjallar um þolendur og sá þriðji um gerendur.

Í fyrsta þætti ritar Davíð Þór Björgvinsson, dómari við Mannréttindadómstól Evrópu, athyglisverða grein þar sem hann gerir grein fyrir helstu alþjóðlegu skuldbindingum Íslands sem skipta máli um vernd barna gegn kynferðislegu ofbeldi. Svala Ísfeld Ólafsdóttir lektor við lagadeild Háskólans í Reykjavík skrifar grein þar sem hún varpar ljósi á þróun og viðhorfsbreytingar sem hafa orðið í þessum málaflokki undanfarin ár. Þakkar hún m.a. Thelmu Ásdísardóttur fyrir að hafa vakið þessa umræðu með útgáfu bókar sinnar, *Myndin af pabba*. Stefán Eiríksson, lögreglustjóri á höfuðborgarsvæðinu nefnir sína grein „Rannsókn kynferðisbrota gegn börnum“. Í henni fjallar hann almennt um rannsóknir á sakamálum og sérstaklega um rannsóknir kynferðisbrota gegn börnum. Í þessum þætti er einnig að finna þrjár greinar eftir Símon Sigvaldason, héraðsdómara, Ragnheiði Bragadóttur, prófessor við lagadeild

Háskóla Íslands, og Hjört O. Aðalsteinsson, dómstjóra, þar sem þau nálgast efnið frá þremur ólíkum sjónarhornum. Símon gerir grein fyrir meginreglum og álitaeftum tengdum sönnunum í sakamálum sem varða rannsóknir og meðferð mála þar sem grunur leikur á að framið hafi verið kynferðisbrot gegn barni. Ragnheiður spyr hvort gagnrýni almennings á of vægar refsingar í kynferðisbrotum gegn börnum eigi við rök að styðjast og sýnir fram á þróun í þá átt að refsingar í þessum málum hafi þyngst. Loks fjallar Hjörtur um miskabætur fyrir kynferðisbrot gegn börnum og um hið mikilvæga hlutverk réttargæslumanna. Það vekur lesanda von að flestir höfundar í þessum þætti enda greinar sínar á því að staðfesta að við séum á réttri leið í erfiðum málaflakki.

Í öðrum þætti er fjallað um þolendur með áherslu á ofbeldi, meðferð og forvarnir. Geir Gunnlaugsson, landlæknir, byggir grein sína á þremur rannsóknum um ofbeldi gagnvart börnum á Íslandi og leggur áherslu á að efla þurfi forvarnir til að börn alist ekki upp við ofbeldi. Hrefna Ólafsdóttir, félagsráðgjafi og lektor við HÍ, tekur í rannsókn sinni á öllum helstu þáttum kynferðislegrar misnotkunar á börnum og eru niðurstöður hennar í samræmi við aðrar rannsóknir, þ.e. að 17% barna hafi mátt þola kynferðislega misnotkun. Það vekur manni ugg að fram kemur í grein Hrefnu að þegar bornar eru saman rannsóknir um kynferðislega misnotkun fyrir og eftir 1994, er nánast enginn munur á tíðni brota af þessu tagi þrátt fyrir mikla forvarnarvinnu víða um lönd. Í grein sinni kemst Bryndís Björk Ásgeirsdóttir, sálfræðingur og lektor við HR, að þeirri niðurstöðu að ríflega fjórðungur ungmenna í framhaldsskólum á Íslandi hafi orðið fyrir kynferðislegu ofbeldi af einhverju tagi fyrir 17 ára aldur. Sæunn Kjartansdóttir, sálgreinir og stofnandi Miðstöðvar foreldra og barna, heldur áfram þessa braut en fer enn neðar í aldri og skrifar um afleiðingar kynferðisofbeldis gegn ungum börnum með langvarandi skaða, bæði líkamlegum, vitsmunalegum og tilfinningalegum. Verður maður að vera henni sammála um að því miður sé veruleikinn oft lygilegri en nokkur skáldskapur. Í síðustu greininni um ofbeldi fjalla svo hjúkrunarfræðingarnir, Sigrún Sigurðardóttir og Sigríður Halldórsdóttir, prófessor við Háskólann á Akureyri, um hina þöglu þjáningu sem kynferðislegt ofbeldi hefur í för með sér. Þær byggja greinina á viðtölum við einstaklinga sem orðið hafa fyrir ofbeldi af þessu tagi og gera reynslu þeirra lesandanum sýnilega á átakanlegan hátt. Eftir að hafa farið í gegnum þessar tilfinningalegu erfiðu greinar

eru næst fyrir fjórar greinar sem gefa von. Fyrst rita sálfræðingarnir Berglind Guðmundsdóttir og Sólveig Evertsdóttir um það hvernig hugræn atferlismeðferð getur nýst börnum með áfallastreituröskun í kjölfar kynferðisofbeldis. Bragi Guðbrandsson, forstjóri Barnaverndarstofu, tekur svo við boltanum og fjallar um þær brýr sem byggðar hafa verið með tilkomu Barnahúss og þau áhrif sem tilkoma þess hefur haft. Er áhrifaríkt að sjá hvernig gárurnar berast áfram eins og dæmin um útbreiðslu barnahúsálíkansins á Norðurlöndum og raunar í Evrópu allri sanna. Ólöf Ásta Farestveit ritar síðan um Barnahús sem hún veitir forstöðu, tildrög þess, stofnun og yfirlit um starfsemina. Þau Bragi minna á þá mikilvægu hugmyndafræði að í þessum málum eigi vel ferð barnanna að vera okkur sérfræðingum að leiðarljósi. „Neyðarmóttaka vegna nauðgunar“ er áhrifarík grein eftir Guðrúnu Agnarsdóttur lækni og Eyrúnu B. Jónsdóttur umsjónarhjúkrunarfræðing. Þar lýsa þær sögu, starfi og þróun neyðarmóttökunnar og leggja mikla áherslu á samstarf ólíkra fagstétta innan heilbrigðisstéttar, félagsþjónustu og réttarkerfis. Eftir lestur þessara greina er mér hálf órótt og þegar kemur að næstu grein er eins og ég klofni í tvennt. Annars vegar verð ég reiður af því að Thelma Ásdísardóttir minnir mann á að það eru raunverulegar manneskjur á bak við alla þessa tölfræði, manneskjur sem oft eru börn þegar óhugnaðurinn á sér stað. Hins vegar verð ég óheyrilega stoltur yfir því að þessi hugrakka kona skuli hafa skrifað bók um óhugnaðinn, bók sem hefur verið ómetanlegur stuðningur fyrir svo marga og vakið aðra upp af værum blundi. Thelma skrifar um muninn á því að „lifa“ og að „lifa af“ og segir einnig frá því hvernig hún vann sig í gegnum þetta víti. Það hefur djúp áhrif á mig að Thelma skuli trúá því að það sé til „líf“ eftir kynferðislegt ofbeldi. Á eftir þessari áhrifaríku grein koma þær stöllur frá Barnaheillum – Save the Children, Petrína Ásgeirsdóttir, félagsráðgjafi og framkvæmdastjóri, og Margrét Júlía Rafnsdóttir, verkefnastjóri, og tala um þá vá sem jafn stórkostlegur hlutur og Internetið getur haft í för með sér. Heiti greinarinnar segir eiginlega allt, „Það er einsog þeir séu í herberginu og hvetji til ofbeldis gegn mér“. Þar er fjallað um myndbirtingar á Netinu af börnum sem beitt eru kynferðislegu ofbeldi eða þau sýnd á kynferðislegan hátt og m.a. sagt frá athyglisverðri ábendingarlínu fyrir þá sem vilja tilkynna myndefni af þessu tagi á Netinu. Sú staðreynd að lítið er fjallað um vernd barna gegn kynferðislegu ofbeldi í háskólum á Íslandi kemur á óvart, en svo virðist sem

aðeins Félagsráðgjafardeild HÍ sinni þessum mikilvæga þætti í menntun fagfólks sem vinnur með fólk. Grein framkvæmdastjóra samtakanna Blátt áfram, Sigríði Björnsdóttur, er eðlilegt framhald umræðunnar um menntun, en hún fjallar um þá fræðslu sem þessi grasrótarsamtök hafa boðið upp á fyrir börn og fullorðna um árabíl. Að lokum er í þessum þætti stutt grein eftir Katrínu Oddsdóttur, lögfræðing og stjórnarformann í samtökunum Réttindi barna, þar sem hún segir frá skemmtilegri leið til að kynna og bera fram forvarnir. Forvarnarteiknimynd fyrir börn um kynferðisofbeldi er áhugaverð leið sem mótvægi gegn því magni af röngum skilaboðum sem börn fá í gegnum Netið.

Þá er komið að þriðja þætti bókarinnar og eftir þann tilfinningalega öldugang sem áður var lýst er mér skapi næst að sleppa þessum kafla. En ekki gefast upp, haldið áfram því að hér er að finna áhugaverðar greinar. Fyrstur ritar Helgi Gunnlaugsson, prófessor í félagsfræði við HÍ, um viðhorf okkar til kynferðisbrota og óttann við gerendur í slíkum málum. Hann minnir á þá staðreynd að gerendur eru ekki ókunnug „skrímsli“ í mannsmynd heldur yfirleitt „skrímsli“ sem börnin þekkja. Helgi snertir m.a. á viðkvæmu máli sem er meðferð og jafnvel sáttamiðlun í kynferðisbrotamálum. Því næst koma tvær greinar sem fjalla um mat og meðferð geranda í kynferðisbrotamálum. Annars vegar grein sálfræðingsins Ólafs Arnars Bragasonar um unga gerendur og hins vegar grein Önnu Kristínar Newton sálfræðings og Þórarins Viðars Hjaltasonar, sálfræðings hjá Fangeisismálastofnun, sem skoða málið út frá fullorðnum gerendum. Í báðum þessum greinum koma fram þær upplýsingar að ítrekunartíðni kynferðisbrota sé lægri en tíðni annarra brota og okkur gefin von um að unnt sé að veita gerendum í kynferðisbrotamálum meðferð. Síðasta grein ritsins er eftir Aron Pálma Ágústsson og heitir „Í fjötrum fortíðar – fangi númer 898648“. Mér þykir þessi grein óþægileg og hefði hún að skaðlausu mátt missa sín. Þó ber að meta að hér er gefin nokkur innsýn í heim þeirra sem dæmdir eru af dómskerfi og almenningsáliti.

Hvert er þá heildarmat mitt af þessu riti? Kannski er besta lýsingin öldugangur eða fjallanga. Fyrst koma erfiðar brekkur, langar greinar um ekki auðlesin málefni, miklar tilvitnanir í dóma, tölfræði og reynslu annarra landa. Þetta er engu að síður hollur lestur fyrir allt fagfólk. Haldið út, drukknið ekki í tölfræðinni, lesið áfram, klífið fjallið því að fram undan er sléttlendi með miklu útsýni þar sem við

göngum inn í veruleika rannsókna um ofbeldi og það tekur á að sjá allar þessar tölur um ofbeldi gegn börnum og fullorðnum. Eftir þennan erfiða kafla skín sólin á ferðalanginn um stund þegar farið er að fjalla um meðferð fyrir börn og þar getum við verið stolt af Barnahúsinu okkar en ég hef áhyggjur af niðurskurðinum í kringum neyðarmóttökuna. Við lestur greinanna er viss hætta á að verða ónæmur á allar þessar tölur og frásagnir. En við frásögn Thelmu er maður minntur á að um raunverulegt fólk er um að ræða. Eftir þann lestur koma greinar sem sýna að til er fólk sem lætur sig málið varða og sólin brýst aftur fram úr skýjunum. Þá opnast kaflinn um gerendur og svartar regnskúrir hrannast upp í höfði manns. Þá er fjallað um mikilvægi fræðslu, forvarna og faglegrar vinnu með gerendur, allt málefni sem gefa manni von um að margt sé hægt að gera og fullvissu þess að hægt sé að gera betur.

Greinarnar í bókinni eru mislangar og misfræðilegar, sumar eru ritrýndar og byggðar á ítarlegri rannsóknarvinnu, aðrar eru hugleiðingar einstaklinga eða frásögn grasrótunnar. Ég sakna Stígamóta, finnst ekki hægt að setja fram svo mikið efni um kynferðislegt ofbeldi án þess að þau ágætu samtök séu varla nefnd á nafn. Ég hef líka áhyggjur af því að ruglingur geti orðið í kringum notkun greinarhöfunda á hugtökum eins og kynferðislegt ofbeldi og kynferðisleg misnotkun. Þykir eins og stundum lædist þar inn hugtök eins og t.d. áreitni. Einnig þykir mér að fara þurfi varlega við að birta frásagnir einstaklinga sem enn hafa ekki unnið úr reynslu sinni. Eftir að hafa lesið allt ritið virðist mér boðskapurinn vera sá að við séum á góðri leið með margt sem snýr að þessum málaflokki en að ekki megi sofna á verðinum. Sparnaður á einum stað verður aðeins til þess að einhvers staðar annars staðar þurfa aðrir að gjalda miklu meira í formi peninga eða þjáninga. Þetta er gott rit sem ætti að geta náð til allra sem vinna við þennan málaflokk, kenna hann eða hafa áhuga á honum.

Páll Ólafsson félagsráðgjafi M.Sw. og sviðstjóri ráðgjafar- og fræðslusviðs Barnaverndarstofu.

Velferð barna, gildismat og ábyrgð samfélags

Ritstjórar: Salvör Nordal, Sigrún Júlíusdóttir og Vilhjálmur Árnason
Háskólaútgáfan. Reykjavík 2010

Bókarumfjöllun

Vert er að vekja athygli á þessari bók sem beinir sjónum að lífs-gildum og börnum, viðfangsefni sem skipta sköpum um fram-tíðarhorfur hvers samfélags, ekki síst á viðsjárverðum tímum.

Bókin sjálf er snotur; frá-gangur góður, falleg kápa, létt og fer vel í hendi. Hún kom út árið 2010, tveimur árum eftir efnahagshrunið, og á sér rætur í umræðu við upphaf nýrrar aldar um „gildismat og velferð barna í neyklusamfélagi nútímans“. Enda er neyklusamfélagið og efnahagshrunið mörgum höfundum bókarinnar ofarlega í huga.

Markmið bókarinnar er að fjalla um siðferðileg álitamál tengd börnum. Tólf höfundar skrifa hver sinn kafla auk formála ritstjóra og inngangsorða Vigdísar Finnbogadóttur. Höfundarnir tengjast flestir íslensku háskólasamfélagi og eru ýmist af vettvangi heimspeki, guðfræði eða félags- og menntavísinda svo og fulltrúar stofnana sem vinna að velferðarmálum barna.

Bókinni er ætlað að verða að gagni fyrir stefnumótendur í velferðarmálum. Til að svo verði þarf að fylgja bókinni eftir með kynningu meðal þeirra sem starfa á vettvangi stefnumótunar. Auk þess mun bókin nýtast almenningsi og öllum þeim sem láta sig varða velferð barna, ekki síst foreldrum. Hægt er að mæla með því að kennarar í grunn- og framhaldsskólum noti ýmsa kafla bókarinnar í kennslu og samræðum við nemendur sína.

Það fer einkar vel á því að Vigdís Finnbogadóttir riti inngangsorð sem hún nefnir „Börn eru blessun heimsins“. Vigdís hefur um árabíl gengið fram með góðu fordæmi til að ræða við börn og sýna þeim athygli og virðingu. Vigdís hvetur til þess að hugað sé að uppeldismálum og æsku landsins og bendir réttilega á að æskan bíði ekki því hún verði fyrr en varir fullorðin.

Höfundar tveggja fyrstu kafla bókarinnar, Vil-

hjálmur Árnason og Guðmundur Heiðar Frímansson, eru prófessorar í heimspeki. Báðir fjalla þeir um sjálfræði, frelsi, menntun og uppeldi og hvað sé farsæld og gott líf.

Vilhjálmur bendir á að hagsæld sé ekki markmið en öllu heldur verkfæri til þess að skapa farsæld. Hann mælir með því að uppallendur ræði hugmyndir sínar um frelsið við börnin og sýni sjálfir gott fordæmi með hegðun sinni. Árangursríkast sé að breyta samfélaginu með því að breyta sjálfum sér og gefa með því gott fordæmi.

Guðmundur Heiðar skilgreinir sjálfræði og veltir fyrir sér hvort „það sé hluti af farsæld í mannlegu lífi“. Hann fjallar annars vegar um sjálfræði sem lýtur að skynsemi og hins vegar þann hluta sjálfræðisins sem er okkar eigin verk. Hann bendir á að sjálfræði sé hæfileiki sem við getum ræktað og beitt til að greina á milli lífs sem vert er að lifa og hins sem er einskis vert. Í uppeldinu felist markmið þess að tryggja að börn læri að beita eigin dómgreind og hæfileikum í ákvörðunum um eigið líf.

Gunnar J. Gunnarsson, lektor í trúarbragðafræði, fjallar um rannsókn á lífsviðhorfum og gildismati unglunga þar sem ungmennin segja frá því sem skiptir þau máli í lífinu og hvað einkum valdi þeim ótta. Það vekur athygli hve mikils unglingarnir meta samskiptin í fjölskyldunni auk félagsskapar við jafnaldrana en bera jafnframt í brjósti sér óttann við bresti í fjölskyldunni og að missa sambandið við vinina og verða einmana.

Grein Benedikts Jóhannssonar sálfræðings kallast á við aðrar greinar í bókinni um dyggðir og farsælt líf og það að tilheyra hópi. Benedikt veltir því fyrir sér hvort skýra megi orsakir efnahagshrunsins með sjálfsmynd Íslendinga allt frá söguöld og leitar í því skyni í kenningar um dyggðir sem settar hafa verið fram í jákvæðri sálfræði og ber þær saman við gömul íslensk gildi. Líkt og Vilhjálmur bendir Benedikt á að hinum góðu gildum verði best miðlað til komandi kynslóða með góðu fordæmi fullorðinna.

Sigrún Júlíusdóttir, prófessor í félagsáðgjöf, skrifar fróðlega grein sem hún kallar „Tímann og barnið“. Umfjöllun Sigrúnar um tímann er áhuga-verð, hvernig við látum eins og við séum á ofurvaldi hans fremur en að stjórna honum. Í grein sinni fjallar Sigrún um barneignir, foreldraást og umhyggju út frá tímanum og mikilvægi tímans fyrir þroska barnsins en einnig fyrir foreldrana eftir að barn fæðist. Hún bendir á að í barneignum felst áskorun en samtímis áhætta enda sýni rannsóknir að meirihluti nýbak-

aðra foreldra glími við erfiðleika. Hröð þróun og breytingar í samfélagsgerðinni geti leitt til breytinga í gildismati, upplausnar og rótleysis. Sigrún hvetur til samstarfs um aðgerðir sem byrji með öflugri umræðu um viðhorf og gildi.

Salvör Nordal, forstöðumaður Siðfræðistofnunar Háskóla Íslands, ritar um hagsmuni barna út frá álitamálum varðandi tæknifrjóvgun og staðgöngumæðrun. Þar ræðir hún um réttinn til að eignast barn, rétt barna til foreldra og rétt þeirra til að þekkja uppruna sinn. Í kaflanum um staðgöngumæður er velt upp siðfræðilegum spurningum um hagsmuni og velferð konunnar sem gengur með barn fyrir aðra. Þar er bent á þá hættu að meðgangan verði markaðsvædd og jafnvel þar sem hún sé leyfð á grundvelli velvildar sé hætta á óeðlilegum þrýstingi til að ganga með barn og afhenda það öðrum. Salvör bendir á að þannig sé vegið að rótum skilnings okkar á móðurhlutverkinu og fjölskyldunni og þar með gengið á rétt barna.

Hlustum við á raddir barna? spyr Gunnar E. Finnbogason, prófessor í kennslufræði, og vísar til ákvæða Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna. Börn eiga að vera virkir þátttakendur og eiga þess kost að hafa áhrif en þau eiga einnig rétt á umhyggju foreldra og samfélags. Um þessa tvo póla myndast oft togstreita um sjálfræði barnsins og forræði foreldra. Gunnar fjallar um gildi þess barnslega sem þurfi að varðveita allt lífið til að verða heilsteypt manneskja. Samfélagið þurfi að læra af börnum því að hið barnslega sé dýrmætt.

Hrund Þórarinsdóttir doktorsnemi og Sigrún Aðalbarnardóttir prófessor fjalla um rannsókn á sýn foreldra á uppeldishlutverkið. Þær benda á að uppeldishlutverkið sé ekki einkamál foreldra heldur einnig á ábyrgð samfélagsins. Mikilvægi siðferðilegra gilda komu fram hjá foreldrum í rannsókninni um sýn þeirra á uppeldishlutverkið. Flestir töldu mikilvægast að sýna barni kærleika og væntumþykju. Margir foreldrar vilja styrkja sig í uppeldishlutverkinu og mæla höfundar með fræðslu sem byggist á samræðum og virðingu.

Grein Sæunnar Kjartansdóttur sálgreinis snýr að mikilvægi áhrifa fyrstu árána á börn og framtíð þeirra. Hún leggur áherslu á að þekkingu á þessu sviði hafi fleygt fram og hún eigi að vera leiðarljós í starfi með börnum. Brýnt sé að aðstoða mæður sem eiga erfitt með að tengjast börnum sínum og að sú fjárfesting borgi sig að fullu til framtíðar. Sæunn bendir á hve vandasamt og krefjandi sé að bera ábyrgð á lífi

barns, velferð þess og þroska og að foreldrahlutverkið sé „krefjandi, margslungið og vanmetið“.

Steinunn Bergmann félagsráðgjafi fjallar einnig um mikilvægi tengsla fyrstu árána og ræðir um rétt barna til að njóta verndar gegn ofbeldi og vanrækslu. Hún ræðir um muninn á vanrækslu og ofbeldi og um ýmsar birtingarmyndir ofbeldis. Rannsóknir sýni að hægt sé að koma í veg fyrir ofbeldi og vanrækslu, einkum ef stuðningur er veittur meðan barnið er ungt. Breyta þurfi viðhorfum til þess að leita sér hjálpar. Beiðni um hjálp beri vott um ábyrgð en ekki hjálparleysi og að stuðningur við foreldra miði að því að þeir nái tókum á foreldrahlutverkinu.

Inga Þórsdóttir, prófessor í næringarfræði, leggur áherslu á mikilvægi næringar barna enda hafi hún áhrif á allt lífshlaup þeirra. Börn er sá hópur sem er viðkvæmastur fyrir næringarskort og óhollu mataræði. Inga bendir á að næringarmál sé ekki léttvægt heldur krefjandi málefni sem kalli á þekkingu, styrka stefnumótun og aðgerðir stjórnvalda. Hún hvetur jafnframt til þess að rannsóknir verði efldar svo og umræða um holla næringu og hvernig eigi að bæta stöðu þeirra sem ekki njóta hennar.

Síðustu greinina í bókinni ritar Halldór Reynisson prestur um andlegt líf barna og gerir þar greinarmun á andlegu lífi og trúarbrögðum. Andlegt líf sé augljósara hjá börnum en fullorðnum. Halldór bendir á að vilji maður rækta siðferði meðal barna beri að rækta gildismat sem byggist á andlegu lífi þeirra. Siðferði og andlegt líf verði ekki aðskilið. Í skynsemishyggjunni sé ruglað saman því barnslega og því barnalega, „því tæra og heila í sinni barnsins við skynsemisskort“. Halldór lýkur umfjöllun sinni á því að benda á að okkur beri að taka meira mið af andlegu þroskaferli barnanna við menntun þeirra.

Lára Björnsdóttir

Frumkvöðlastarf er mikilvægt í félagsráðgjöf

*Valgerður Halldórsdóttir, MA, félagsráðgjafi,
ræðir við Guðbjörgu Eddu Hermannsdóttur og Sigurlaugu
Hauksdóttur, Félagsráðgjafa ársins 2012*

**Guðbjörg Edda
Hermannsdóttir,**
*MA, skólafélagsráð-
gjafi Seláskóla*

**Sigurlaug
Hauksdóttir,**
*MA, félagsráðgjafi
hjá Embætti
Landlæknis og á
LSH*

Verkefnið „Tölum saman – samskipti foreldra og ungs fólks um kynlíf“, sem Guðbjörg Edda Hermannsdóttir og Sigurlaug Hauksdóttir hafa þróað ásamt Dagbjörtu Ásbjörnsdóttur mannfræðingi, hefur hlotið verðskuldaða athygli allra þeirra sem láta sig kynheilbrigði ungs fólks varða. Meginmarkmið verkefnisins er að byggja brú á milli foreldra og unglunga í umræðunni um kynlíf. Að sögn þeirra Guðbjargar og Sigurlaugar er mikilvægt að umræða um kynlíf sé eðlilegur hluti af uppeldinu, en með því leitast þær meðal annars við að sporna við klámvæðingunni sem því miður er allt of áberandi hér á landi. Fræðslan á sér stað í 7.-10. bekk grunnskóla, og ýmist þiggja foreldrar og unglingar hana saman eða hvor hópur fyrir sig. Þátttakendur fá jafnframt bæklinga í hendur sem þær hafa samið, annars vegar fyrir foreldra, hins vegar fyrir unglunga. Nefnast þeir „Samskipti foreldra og barna um kynlíf“ og „Kynlíf – unglingar“. Frá árinu 2002 hafa þær stöllur haldið hátt á annað hundrað fyrirlestra í skólum og engin lát er á eftirspurn enda þörfin mikil að þeirra sögn.

Kveikjan að verkefninu

Kveikjan að verkefninu var sú að í starfi sínu sem

félagsráðgjafar höfðu þær unnið með ungu fólki sem var að takast á við neikvæðar afleiðingar kynlífs. Sigurlaug starfaði með HIV-smituðum og á Neyðarmóttöku vegna nauðgunar þar sem leiðir þeirra Guðbjargar lágu saman. Guðbjörg starfaði þá á Kvenna sviði Landspítalans með verðandi ungum mæðrum og konum sem voru að koma í fóstureyðingu. Með verkefninu vilja þær efla umræðu foreldra og unglunga um kynlíf og auðvelda þannig ungmennum að leita til foreldra sinna eftir stuðningi ef á þarf að halda, t.d. vegna ótímabærrar þungunar eða nauðgunar. Viðtökur hafa verið framar björtustu vonum.

Við þurfum að vera lausnamiðuð

Þegar rétt er við Guðbjörgu og Sigurlaugu leynir

Hvers vegna þurfa börn og unglingar að fræðast um kynlíf?

„Kynlíf er eðlilegur hluti af lífinu. Kynfræðsla fyrir börn og unglunga gerir þeim betur kleift að takast á við eigin tilfinningar og taka ákvarðanir sem stuðla að eigin kynheilbrigði. Með aukinni fræðslu eru unglingar betur undir það búnir að takast á við þann félagslega þrýsting sem er í umhverfinu og þeir eru líklegri til að geta myndað gott og heilbriggt ástarsamband í framtíðinni. Þekking á kynlífi getur hjálpað þeim að vernda sig gegn kynferðislegri misnotkun og fyrir því að misnota aðra.“

Úr bæklingnum *Samskipti foreldra og barna um kynlíf*

sér ekki að hér eru fagmenntaðar hugsjónakonur á ferð og lausar við allan vandræðagang gagnvart viðkvæmu málefni þegar kemur að því að finna úrræði. Að þeirra sögn er mikilvægt að félagsráðgjafar beiti sér fyrir nýjum úrræðum hvort heldur er innan eigin vinnustaðar eða utan hans. Slíkt kostar oft mikla vinnu í fyrstu og ekki við því að búast að allt gangi eins og í sögu. Það má þó ekki verða til þess að fólk gefist upp við góð verkefni. Félagsráðgjafar vita hvar skórinn kreppir og því telja þær Guðbjörg og Sigurlaug mikilvægt að þeir beiti sér fyrir lausnum félagslegra vandamála og séu óhræddir við að kynna hugmyndir sínar meðal starfsfélaga, annars fagfólks og stjórnmalamanna sem stýra fjárveitingum.

Félagsráðgjöf felur í sér margvísleg tækifæri

„Það er ánægjulegt að starfa við félagsráðgjöf, að hafa t.d. átt frumkvæði að því að byggja upp kvennaathvarf í Noregi, þegar mér fannst óvenju margar konur sem beittar höfðu verið ofbeldi koma á skrifstofuna til mín í félagsþjónustunni þar. Það var einnig dýrmæt reynsla að byggja upp ýmis úrræði fyrir heyrnarlaus börn þegar ég vann með þeim, svo að þau gætu tekið þátt í samfélaginu á borð við heyrandi börn. Mjög margbreytileg störf með HIV-jákvæðum eins og

kreppu- og hópavinna, fyrirlestrar, greina- og bækl-ingagerð og stundakennsla við Háskóla Íslands hefur einnig verið mjög gefandi,“ segir Sigurlaug sem er þakklát fyrir að hafa fengið tækifæri til að starfa á svo fjölbreyttan hátt með ólíkum hópum fólks.

Guðbjörg Edda hefur heldur ekki látið sitt eftir liggja en hún starfar jafnframt við skólafélagsráðgjöf. Í skólum eru mörg verkefni fyrir félagsráðgjafa, einkum þau sem tengjast samskiptum milli nemenda. Guðbjörg hefur meðal annars beitt sér fyrir hópastarfi meðal nemenda, unnið markvisst að eineltismálum og handleiðslu fyrir kennara, og hefur þessi vinna átt sinn þátt í að skapa betri skólabrag. Ásamt tveimur öðrum höfundum hefur Guðbjörg einnig samið handbók fyrir kennara um kynfræðslu í framhaldsskólum.

Óhætt er að segja að þær Sigurlaug og Guðbjörg Edda séu frumkvöðlar á sínu sviði, þær eru bæði reiðubúnar til að prófa nýjar leiðir og þróa úrræði í störfum sínum sem félagsráðgjafar. Þær eru öðrum félagsráðgjöfum góð hvatning til að gera slíkt hið sama. Eldmóður getur verið smitandi enda sögðu þær að lokum: „Hafir þú sjálf trú á verkefni, eru aðrir jafnframt tilbúnir til að taka þátt.“

Um sérfræðileysi félagsráðgjafa

Guðlaug M. Júlíusdóttir

Guðlaug M. Júlíusdóttir, félagsráðgjafi, verkefnastjóri félagsráðgjafar á Kvenna- og barnasviði LSH

Undanfarinn áratug hafa fáar fyrirspurnir borist um sérfræðileysi og málefnið lítið sem ekkert verið til umræðu. Síðustu mánuði hefur vitundarvakning átt sér stað innan Félagsráðgjafafélagsins um þennan málaflokk, sérstaklega í ljósi tengingar sérfræðileysis við kjaramál. Því hefur matsnefnd félagsins, í samvinnu við fulltrúa í sérfræðinefnd, nú farið yfir sögulega þróun málaflokksins, núverandi stöðu og framtíðarsýn.

Sögulegt yfirlit

Árið 1990 fengu sálfræðingar samþykktu reglugerð með sérfræðileysi þeirra (Reglugerðarsafn stjórnarráðsins, 1990), og lækna fengu reglugerð um veitingu lækningaleyfa og sérfræðileysa árið 1997 (Reglugerðarsafn stjórnarráðsins, 1997), sem byggir á Læknalögum (nr.53/1988). Þann 6. júlí 1999 samþykkti þáverandi heilbrigðisráðherra reglugerð um sérfræðileysi í félagsráðgjöf (Reglugerðarsafn stjórnarráðsins, 1999). Á eftir félagsráðgjöfum fylgdu hjúkrunarfræðingar og sjúkraþjálfarar sem fengu sína reglugerð um sérfræðileysi samþykktu í febrúar 2003 (Reglugerðarsafn stjórnarráðsins, 1999). Þessar reglugerðir eru allar ólíkar hvað varðar lengd starfsþjálfunar, kröfur um fræðlustundir, handleiðslu og fleira.

Umsjón með sérfræðiréttindum.

Sérfræðinefndin og sérfræðimatsnefnd FÍ

Í 12. grein reglugerðar um veitingu sérfræðileyfa í félagsráðgjöf kemur fram að þriggja manna sérfræðinefnd skuli gefa umsögn um umsóknir sem berast um sérfræðileyfi. (Reglugerð um veitingu sérfræðileyfa í félagsráðgjöf, 1999). Nú skipa sérfræðinefndina Steinunn Hrafnadóttir, formaður, fulltrúi Landlæknis, Sigrún Júlíusdóttir, fulltrúi HÍ, og Ingibjörg Broddadóttir, fulltrúi FÍ. Fyrir Alþingi liggur nú frumvarp til laga um heilbrigðisstarfsmenn (Þingskjal 147, 2011–2012). Þar er lagt til að öll sérlög um heilbrigðisstéttir falli úr gildi. Í staðinn verði sett ein heildræn löggjöf og að reglugerðir verði settar um hverja heilbrigðisstétt, sem nú búa við sérstök lög. Í þeim reglugerðum sem taka eiga við af sérlögum eiga að vera sérstakir kaflar um sérfræðileyfi ásamt umfjöllun um faglegar kröfur stéttanna sem nú er í sérlögum. Þetta þýðir að endurskoða verður allar reglugerðir um sérfræðileyfi, þar á meðal félagsráðgjafa. Sú endurskoðunarvinna er hafin á vegum sérfræðinefndar og matsnefndarinnar.

Umsókn um sérfræðileyfi og kjaratenging

Þegar fólk vill meta hvort það uppfylli kröfur um sérfræðileyfi er mikilvægt að lesa bæði reglugerðina sjálfa og einnig vinnureglur sérfræðinefndar sem er að finna á vefsíðu félagsins undir *Sérfræðileyfi*. Umsóknareyðublað um sérfræðileyfi er á vefsíðu landlæknis, www.landlaeknir.is. Gott er að prenta út umsóknareyðublað og nota það sem gátlista yfir það sem þarf að fylgja umsókn. Útfylltri umsókn er skilað til landlæknis með fylgiskjölum. Landlæknir sendir umsóknina áfram til sérfræðinefndar sem gefur umsögn eftir að matsnefndin hefur fjallað um hana. Umsögn um umsóknina – samþykkt eða synjað, með rökstuðningi, er svo send til landlæknis sem sker endanlega úr um málið. Þegar fólk fær synjun er það yfirleitt vegna þess að eitthvað vantar upp á þá þætti sem krafist er, og fær fólk þá tækifæri til að bæta þar úr. Umsóknin er enn virk á meðan.

Þegar samið var um kjör félagsráðgjafa hjá Reykjavíkurborg síðastliðið haust var samþykkt að félagsráðgjafar fengju launaflokka fyrir að fylgja svokallaðri áfangaleið í átt að sérfræðileyfi og einnig fyrir leyfið sjálft. Einnig stendur til að ræða við ríkisstofnanir um þessa sömu leið í stofnanasamningum sem fram undan eru. Þessi leið hefur verið farin hjá sálfræðingum í kjaramálum frá því í samningum 2006 og hefur gefist vel. Þá hafa þeir lokið ákveðnum

áföngum í átt að sérfræðileyfi með umsamdri launaflokkahækkun. Þó hefur það verið regla hjá þeim og einnig verið rætt hjá sérfræðinefnd, matsnefndinni og stjórn félagsins, að þessi kjarasamningsbundnu áfangar séu einungis metnir í tengslum við launamál hjá viðkomandi launaskrifstofu en ekki hjá sérfræðinefnd eða á skrifstofu félagsins.

Sérfræðileyfi, til hvers, fyrir hvern?

Það var stór áfangi þegar reglugerðin um sérfræðileyfi félagsráðgjafa var samþykkt og hún fól í sér nokkra hvatningu. Undanfarinn áratug hefur menntun félagsráðgjafa frá Háskóla Íslands þróast ört og útskrifast nú enginn félagsráðgjafi með starfsréttindi án meistaraáráðu. Með fjölgun félagsráðgjafa með sérfræðileyfi, sem eru virkir í starfi á sínu sviði, má vænta þess að vinnuveitendur fari að telja það gagnlegt, jafnvel nauðsynlegt, að ráða félagsráðgjafa með sérfræðileyfi í stöður. Á vinnustöðum eins og Landspítalanum er hefð er fyrir því að þar starfi fólk í sérfræðingsstöðum hjá t.d. læknum og hjúkrunarfræðingum. Annars staðar þarf að skapa slíka hefð. En ljóst er að sú hefð mun ekki skapast ef ekki eru til sérfræðingar til að manna stöðurnar. Við þurfum því að skapa hefðina og knýja á um að til verði sérfræðingsstöður fyrir félagsráðgjafa með sérfræðingsleyfi. Enginn mun gera það fyrir okkur.

Heimildir

- Lög Félagsráðgjafafélags Íslands*. Samþykkt síðast á aðalfundi félagsins í mars 2011. Vefsíða Félagsráðgjafafélags Íslands, www.felagsradgjof.is.
Læknalög, nr.53/1988
Reglugerð um sérfræðileyfi í félagsráðgjöf. (1999). Heilbrigðis- og tryggingamálaráðuneytið.
Reglugerð um sérfræðileyfi sálfræðinga. (1990). Heilbrigðis- og tryggingamálaráðuneytið.
Vinnureglur nefndar um sérfræðileyfi félagsráðgjafa. (e.d.). Vefsíða Félagsráðgjafafélags Íslands, www.felagsradgjof.is.
Þingskjal 147. *Frumvarp til laga um heilbrigðisstarfsmenn*. Lagt fyrir Alþingi á 140. löggjafarþingi 2011–2012.

Vefsíður

- Alþingi, www.althingi.is
Félagsráðgjafafélag Íslands, www.felagsradgjof.is
Reglugerðarsafn Stjórnarráðsins, www.reglugerdd.is
Heimasíða Landlæknisembættisins, www.landlaeknir.is

Siðferði og starfshættir – pælingar af vettvangi

Unnur V. Ingólfssdóttir

Unnur V.
Ingólfssdóttir,
MA, félagsráðgjafi
og félagsmálastjóri í
Mosfellsbæ

Hlutverk siðanefndar er að efla lifandi umræðu um siðferði og starfshætti meðal félagsmanna og stuðla að fræðslu fyrir þá um siðfræðileg málefni. Í kjölfar skýrslu rannsóknarnefndar Alþingis um siðferði og starfshætti í tengslum við fall íslensku bankanna árið 2008, ákvað nefndin að efna til málþings haustið 2010 um málefnið. Tilgangurinn var sá að gefa félagsráðgjöfum sem starfa í

opinberri stjórnarsýslu tækifæri til að læra af því sem betur mátti fara í siðferði og starfsháttum opinberra starfsmanna í aðdraganda falls bankanna.

Frummælendur voru: Salvör Nordal, forstöðumaður Siðfræðistofnunar Háskóla Íslands, dr. Steinunn Hrafnisdóttir, dósent í félagsráðgjöf og vara- deildarforseti félagsráðgjafardeildar Háskóla Íslands, og Helga Sól Ólafsdóttir, félagsráðgjafi og fulltrúi siðanefndar. Að loknum framsöguerindum hófust almenningar umræður og að ósk siðanefndar skildu fundarmenn eftir skriflegar tillögur að frekari umræðu og íhugun um siðfræðileg málefni meðal félagsráðgjafa.

Tillögurnar sem fram komu voru greindar eftir efni í fjóra flokka. Til þess að þróa umræðuna áfram fékk nefndin til liðs við sig hóp félagsráðgjafa og félagsráðgjafarnema. Tveir hópar fjölluðu um hvert efni og niðurstöður voru kynntar á málþingi siðanefndar 18. nóvember 2011. Í stuttu máli eru þær eftirfarandi:

a) *Siðareglur, hvornig virkja megi umræðuna meðal félagsmanna*

Aukin aðkoma félagsráðgjafa að umræðu um velferðarmál ásamt því að vera málsvarar þeirra sem minna mega sín er liður í því að virkja umræðu meðal félagsráðgjafa um siðfræðileg mál og gildi siðareglna. Félagsráðgjafar þurfa að tileinka sér reglurnar þannig að þær veiti þeim faglegt og siðfræðilegt taumhald. Ástríða félagsráðgjafa fyrir starfi sínu

og sterkur áhugi á því stuðlar að því að þeir haldi vöku sinni.

b) *Siðareglur – álag í starfi*

Álag vegna aukins málafjölda, flóknari mála og takmarkaðra úrræða stríðir gegn því að félagsráðgjafar virði ákvæði siðareglna um að sinna rannsóknarstörfum og sýni frumkvæði við að þróa nýjar hugmyndir í starfi. Félagsráðgjafar þurfa að standa vörð um að missa ekki sjónar af mikilvægi þekkingar sinnar, sem eftir getur með þeim sjálfstraust og þannig stuðlað að viðunandi starfsumhverfi. Forgangsröðun verkefna og sérhæfing getur unnið gegn álagi. Siðareglur félagsins geta verið vörður á þeirri leið.

c) *Siðareglur – ábyrgð, áhrif og skyldur*

Ábyrgð, áhrif og skyldur félagsráðgjafa á tímum aukins álags gera kröfur til þeirra um að eiga frumkvæði, stuðla að nýsköpun í starfsháttum og auknu samstarfi þeirra sem að málum koma. Félagsráðgjafar starfa við flóknar aðstæður í umhverfi þar sem réttarreglur, takmarkað fjármagn og hefðir hafa mikil áhrif. Þeir eiga samskipti við marga aðila með ólíkar væntingar í umhverfi sem kallar gjarnan á togstreitu milli valds og samúðar, samvisku og löghlýðni.

d) *Kenna og nema – að tileinka sér gildi siðareglna*

Ábyrgð kennara sem fyrirmynd var nemendum í félagsráðgjöf hugleikin. Einnig siðfræðisskyldur þeirra gagnvart viðfangsefninu, kennurum og hvers þeirra gagnvart öðru. Nemendur vörpuðu fram þeirri spurningu hvort þeir ættu að eiga sér sínar eigin siðareglur.

Að þroska siðfræðisvitund í starfi sem félagsráðgjafi krefst þjálfunar eins og annað atferli sem byggist á færni. Að rýna í eigin huga og viðmót ásamt því að viðurkenna eigin takmarkanir er forsenda framfara í starfi. Málþing siðanefndar eru liður í því að hvetja til slíkra hugleiðinga og stefnir nefndin að áframhaldandi vinnu á þessum vettvangi.

Fyrir hönd siðanefndar,
Unnur V. Ingólfssdóttir
formaður

Norræn ráðstefna um velferðarmál og fagmennsku

Pórhildur Egilsdóttir

Pórhildur Egilsdóttir,
MA, félagsráðgjafi
á Velferðarsviði
Reykjavíkurborgar

Norræn ráðstefna um velferðarmál og fagmennsku var haldin á Íslandi dagana 11.–13. ágúst 2011. Að skipulagningu hennar stóðu Félagssráðgjafafélag Íslands, Þroskaþjálfafélag Íslands, Ísforsa – Samtök um rannsóknir í félagsráðgjöf, Félagssráðgjafardeild Háskóla Íslands og Námsbraut í þroskaþjálfafraeði við Háskóla Íslands. Þetta var gert í samstarfi við samtök norrænna félagsráðgjafa, samtök norrænna þroskaþjálfara, norræn samtök um rannsóknir í félagsráðgjöf (Forsa) og norræna nefnd um félagsráðgjafarnám (Nordisk Sosialhøgskolekomité). Tungumál ráðstefnunnar var enska og fóru flest erindi og umræður fram á því máli. Kveikjan að ráðstefnunni var efnahagskreppan og þær siðferðilegu og félagslegu afleiðingar sem hún hafði í för með sér. Ástæða þótti til að sameina faghópa og fræðimenn sem vinna að velferðarmálum og rannsóknum. Ráðstefnan fór fram á Grand Hotel og í Háskóla Íslands. Ráðstefnugestir voru um 500 talsins, fræðimenn og fagfólk frá 14 þjóðlöndum. Í aðdraganda ráðstefnunnar var boðið upp á vettvangsferðir þar sem ráðstefnugestir skoðuðu hverfaþjónustu Reykjavíkurborgar fyrir fjölskyldur, barnavernd á vegum ríkisins og ýmis endurhæfingarúrræði. Á forráðstefnunni kynntu íslenskir embættismenn og fræðimenn aðgerðir íslenskra stjórnvalda í tengslum við efnahagskreppuna og rannsóknir á afleiðingum hennar, m.a. starfsemi Velferðarvaktar og efni úr skýrslu rannsóknarnefndar Alþingis.

Ráðstefnan var skipulögð á þann hátt að vinnusmiðjur voru starfræktar alla dagana og þeim skipt upp eftir þema og áherslum. Smiðjurnar voru 31 talsins og voru 4–6 erindi haldin í hverri. Fyrirlesarar voru um 150 talsins. Erindin fjölluðu um málefni innflytjenda, öldrun, stefnumótun og stjórnun, barnavernd, samfélagsvinnu, krafteflingu, ofbeldi, siðfræði og málefni jaðarhópa. Einnig um fag-

mennsku, fræði og starf, fjármálakreppu, menntun og rannsóknarsamstarf milli háskóla og þjónustuaðila. Fyrirlesarar nálguðust viðfangsefnið á mismunandi hátt og ljóst er að mikil gróska er ríkjandi í starfi og á sviði rannsókna. Í smiðjunum skapaðist nálægð milli fyrirlesara og hlustenda og þar var svigrúm fyrir spurningar og skoðanaskipti.

Setning ráðstefnunnar var á Háskólatorgi í Háskóla Íslands. Guðbjartur Hannesson velferðarráðherra ávarpaði ráðstefnugesti og kynnti hugmyndafræði norræna velferðarkerfisins og það hvernig efnahagsþrengingar kalla á endurskoðun og endurskipulagningu þjónustunnar. Hann lýsti yfir mikilvægi þess að fagfólk, rannsakendur, stjórnáamenn og notendur velferðarþjónustunnar finni í sameiningu nýjar leiðir til þess að þróa þjónustu. Tilgangur þess er að koma til móts við þarfir fólks á sem hagkvæmasta hátt.

Opnunarfyrirlestur ráðstefnunnar hélt Sigrún Júlíusdóttir, prófessor í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands. Hún nefndi fyrirlestur sinn „Þekking og áhrifavald í félagsráðgjöf – siðfræðilegt og pólitískt sjónarhorn“. Þar greindi hún þekkingarstöðu félagsráðgjafar, hvernig vísindagreinin hefur þróast og þroskast m.a. fyrir áhrif frá samfélagsbreytingum og tíðaranda. Á síðari hluta liðinnar aldar brugðust félagsráðgjafar ötullega við kröfum samfélagsins og stofnunum þess með því að þjóna og lagfæra í stað þess að leggja áherslu á að greina ferla og samhengi. Nú velta þeir hins vegar frekar vöngum yfir hlutverki sínu og eru sér meðvitaðri um sjálfsmynd sína og sérstöðu. Sigrún títundaði mikilvægi þess að varðveita faglegar hugsjónir eða það sem Bourdieu kallar „illusio“ – ljósið, og er hluti af arfleidd stéttarinnar. Hún notaði hugtök heimspekingsins Hönnuh Arendt, „vita activa“ og „vita contemplativa“ í tengslum við ljósið, annars vegar hið „virka líf“ og hins vegar „líf íhugunar“, ástundun félagslegrar virkni og fræðimennsku. Félagssráðgjafar þurfa að taka sér tíma, andrými til þess að geta beitt sjálfsákvörðunarrétti sínum og innsæisþekkingu í starfi. Þannig geta þeir stuðlað að vitundarvakningu og krafteflingu skjólstæðinganna jafnframt því að

ígrunda í sameiningu og kryfja til mergjar það samhengi sem þeir starfa í. Að ígrunda er ekki andstæða þess að vera virkur þátttakandi í samfélaginu. Þegar félagsráðgjafar tengja þetta tvennt varðveita þeir hið óskilyrta, ábyrga og faglega þekkingarvald samhliða hugsjón fagsins í þágu skjólstæðinganna.

Fjórir aðalfyrirlesarar fluttu erindi sín í aðalsalnum fyrir alla ráðstefnugesti. Þetta voru prófessorarnir Rannveig Traustadóttir frá Íslandi, Jan Tøssebro og Bjørn Hvinden frá Noregi og Jorma Sipilä frá Finnlandi. Þau beindu sjónum sínum að fagmennsku velferðarstétta og stöðu velferðarmála á Norðurlöndum.

Rannveig Traustadóttir lýsti hugmyndafræðilegri þróun á sviði fötlunar frá eðlilegu lífi til sjálfstæðs lífs og fjallaði um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks. Hún sagði mannréttindasjónarhorn samningsins sambærilegt við áherslur í norrænni stefnumótun á sviði fötlunar og telur mikilvægt að Norðurlöndin verði í forystuhlutverki við framkvæmd hans.

Jan Tøssebro lýsti þróun í yfirfærslu málefna fatlaðra á Norðurlöndum og niðurstaða hans var sú að ekki sé nóg að færa ábyrgðina yfir á sveitarfélögin heldur þurfi ríkisvaldið að fylgjast með framkvæmdinni og sjá til þess með lögum og eftirliti að vernda hagsmunum fatlaðra.

Jorma Sipilä lýsti því hvernig markaðsöflin leggja undir sig flest svið samfélagsins og hvernig hugmyndafræði nýfrjálshyggju og einkavæðingar ná til opinberrar þjónustu. Hann lýsti yfir áhyggjum af nýskipan í ríkisrekstri og þeim vanda sem skapast þegar ábyrgð ríkisvaldsins lýtur markaðslögmálum.

Bjørn Hvinden fjallaði um norræna velferðarlíkanið sem hann sagði vera fræðilega, aðstæðubundna hugsjónasmíð, oft notaða í pólitísku augnamiði. Í erindi sínu ígrundaði hann þá spurningu hvort Norðurlandþjóðir útiloki ákveðna hópa þegar þær leitast við að uppfylla eigin ímynd um jöfnuð. Hann spurði hvort forsenda jafnra tækifæra geti verið gild þegar hún er skynjuð sem einsleitni. Máli sínu til stuðnings sýndi hann fram á hvernig jaðarhópar, eins og fólk með fötlun og fólk af erlendu bergi brotið, eiga erfitt uppdráttar á atvinnumarkaði. Bjørn Hvinden taldi að ástæðurnar fyrir útilokun þessara hópa séu margar og að Norðurlöndin geti gert betur en raun ber vitni. Þess vegna þurfi að meta jöfnuð út frá fjölbreytni en ekki einsleitni.

Í lok ráðstefnunnar var Sigrúnu Júlíusdóttur prófessor veitt heiðursverðlaun félags Norrænna háskóla

í félagsráðgjöf. Viðurkenninguna hlaut hún fyrir framlag sitt til kennslu, hlutdeild sína í þróun félagsráðgjafar og fyrir rannsóknir á sviði barna- og fjölskyldumála, bæði hér á landi og á alþjóðavettvangi. Einnig fyrir þátttöku sína og framlag í norrænu og alþjóðlegu samstarfi.

Nokkrum vikum áður en ráðstefnan hófst framdi maður illvirki í Noregi. Hann beitti pólitískri hugmyndafræði sinni í verki og myrta 77 varnarlaus ungmenntu, fulltrúa þeirra gilda sem voru þema ráðstefnunnar. Sjaldan höfum við verið minnt jafn harkalega á mikilvægi samræðu, skoðanaskipta og ábyrgðar afstöðu. Velferð getur vissulega verið ógnað af efnahagslegum þáttum en ekki síður af hugmyndafræði sem þrífst í tómarúmi. Í skugga þessa atburðar var fagmennska og velferð rædd á þessum fallegu síðsumardögum í Reykjavík. Þá var gott að finna samkennd, samhug og samstöðu fagstétta og fræðimanna.

Efni ráðstefnunarinnar er að finna á vefslóðinni <http://gestamottakan.is/welfare2011/home.html>.

Þórhildur Egilsdóttir, félagsráðgjafi, MA

Nýr doktor á sviði félagsráðgjafar

Helga Sól Ólafsdóttir,
félagsráðgjafi, Phd.

Á dögnum, eða föstudaginn 13 apríl, 2012 kl. 13:00 varði Helga Sól Ólafsdóttir, félagsráðgjafi doktorsritgerð sína við Nordic School of Public Health NHV í Gautaborg. Ritgerðin ber titilinn: Nordic and Infertile. A study of options and decisions. Leiðbeinendur voru Prófessor Anders Möller, Ersta Skondal College og Dr. Matts Wikland, Fertilitetcentrum, Gautaborg, Svíþjóð. Andmælandi við vörnina var Associate Professor, Lone Schmidt, MD, DMSci, Phd., Department of Public Health, Universitet Copenhagen. Helga Sól hefur ráðið sig til starfa við kvennasvið Landspítala Háskólasjúkrahúss.

Ritgerðina er hægt að panta hjá NHV SKR 150 án burðargjalds: kirsi.gomes@nhv.se. Nánari upplýsingar veitir Helga Sól í síma: +354 868 0087, tölvupóstfang: helga.olafsdottir@nhv.se, en efni ritgerðarinnar verður kynnt í opinberum fyrirlestri Félagsráðgjafardeildar Háskóla Íslands.

RITSTJÓRNARSTEFNA

Tímarit félagsráðgjafa er vettvangur fyrir kynningu á faglegu efni, niðurstöðum rannsókna, þróunarverkefnum og öðrum fræðilegum efnivið á sviði félagsráðgjafa. Ritstjórn metur gæði inn-sends efnis og fær nafnlausu aðila til að meta greinar sem höfundar óska að fá ritrýndar.

Tímaritið er gefið út í nánu samstarfi við stjórn *Félagsráðgjafafélags Íslands* og kemur að jafnaði út með eitt eða tvö hefti ári. Sérhefti í umsjón utanaðkomandi ritstjóra um þemu, aðferðir eða málaflokk eru gefin út ef tilefni er til.

Meginmarkmið *Tímarits félagsráðgjafa* er að miðla nýþekkingu í félagsráðgjöf, efla fræðilega og faglega stöðu greinarinnar og stuðla þannig að traustari grunni hennar til að auka gæði félagsráðgjafarþjónustu.

Bakhjarl tímaritsins er *fragráð* skipað fjölmennum hópi félagsráðgjafa af ólíkum sérsviðum. Með því er fulltrúum sviða ætlað að fylgjast með rannsóknum, verkefnum og þjónustuþróun á sínu sviði og hvetja til kynningar á því með greinaskrifum, viðtölum ásamt samantektum af ráðstefnum og öðrum faglegum viðburðum.

Tímarit félagsráðgjafa birtir fræðilegar, ritrýndar greinar og almennar greinar um fagleg málefni. Einnig er fréttu- og umræðubálkur, *samfélagsumræðan*, um brennandi málefni líðandi stundar sem varðar félagsráðgjöf. Þá er þar umfjöllun um nýútkomnar erlendar og íslenskar fag – og fræðibækur ásamt kynningu á nýjum meistara- og doktorsritgerðum. Þá eru bálkar um starfsemi m.a. *Félagsráðgjafafélags Íslands*, *Félagsráðgjafardeildar Háskóla Íslands* og *Rannsóknarstofnunar í barna – og fjölskylduvernd*.

Vinnuferli við ritrýni

Ritrýndar fræðigreinar eru samþykktar af ritstjórn áður en þær eru sendar ónafngreindar til ritrýna. Þeir koma oftast úr röðum félagsráðgjafa, en einnig er leitað út fyrir greinina ef við á. Ritrýnar fylgja þar til gerðu matsblaði og rita umsögn um styrkleika og veikleika greinar hvað varðar gæði fræðilegs efnis og framsetningu þess, ásamt með tilmælum um hvort greinin verði samþykkt til birtingar óbreytt, hvað þurfi að endurbæta eða hvort henni skuli hafnað. Greinar sem ekki standast kröfur að mati ritrýna er hafnað af ritstjórn. Ritstjórn áskilur sér rétt til að gera minniháttar breytingar á framsetningu á texta við lokafrágang alls birts efnis.

Tímaritið birtir reglur til höfunda um greinaskrif og upplýsingar um ritrýniferlið.

Félagsráðgjafafélag Íslands

Borgartúni 6 · 105 Reykjavík · Sími 581 4322 · Fax 588 9239 www.felagsradgjof.is